

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM  
ÓRTA BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATINDAGI NÓKIS MÁMLEKETLIK  
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTI**

«Muzıkalıq tálim» kafedrası

**«Muzıka oqıtıw metodıkası hám mektep repertuarı»  
páninen**

**LEKCIYALAR TOPLAMALI**

Bakalavr baǵdarı: 5111100- Muzıka tálimı

Duziwshi: S.Kenjebaeva

Nókis 2017

## **Tema: 1 Muzıka oqıtıw metodikası hám mektep repertuarı kursı**

### **Reje:**

- 1.«Muzıka tálimi» , «Tárbiya metodikası», «Mektep» túsiniqleriniń áhmiyeti.
- 2.Metodika pániniń basqa pánler menen óz-ara baylanısı.
- 3.Muzıka oqıtıw teoriiyası hám metodikası pániniń mazmunı hám maqseti.

### **Ádebiyatlar:**

1. M. Inomova «Pedagogika» ma'ruzalar matni T. 2000 y.
2. O. Fayziev. «O'quvchılarda musiqiy nafosat tarbiyasini shakllantirish yo'llari». T. 1992 y.
3. R. Qodirov «Boshlang'ich maktabda ko'p ovozda ko'ylash» o'quv qo'llanma T. 1998 y.
4. D. Omonullaev, H. Nurmatov va boshqalar «Umumiy ta'lim maktablarda DTS o'quv dasturi» T. 1999 y.

Bul pánde bolajaq muzıka mádeniyatı oqıtıwshıları iyelewi zárúr bolğan bilim hám kónlikpelerin iyelewdiń talapları belgilep berilgen. Bagdarlamada zamanagóy oqıtıwshıǵa qoyılatuǵın talaplar-bular muzıkalıq shıǵarmalardı oqıw ham atqarıw usılları, muzıka mádeniyatı sabaqlarında hám tárbiya islerin alıp barıwda atqarıwshılıq, dóretiwshilik kónlikpelerin qáliplestiriw mektep repertuarınıń mazmunın biliw hám kónlikpelerdi iyelew kerek. Muzıka oqıtıw teoriiyası , metodikası hám mektep repertuarı pániniń maqseti- bolajaq bakalavrdı muzıka mádeniyatı páni oqıtıwshısı hám kásip óner kolledj hızmetine ámeliy tayarlawdan ibarat, usı hızmet túri muzıkalıq mektep repertuarın, metodika hám ámeliyat jumısların iyelew tiykarında ámelge asırıladı.

Házirgi zamanda pán hám texnikanıń rawajlanıw dáwirinde oqıtıwshınıń dóretiwshi bolıwın, pánniń eń áhmiyetili mashqalaların sheship beriwde erkin pikir júrgiziwde óz isiniń sheber ustası bolıwın talap etedi. “Muzıka oqıtıw teoriiyası , metodikası hám mektep repertuarı» páni, pedagogika páni sıpatında tájiriybede sınalǵan teoriyalıq bilimlerdi ulıwmalastırıp, ámeliyatta ónimli nátiyjeler bergen oqıtıw metodların kórsetip beredi. “Muzıka oqıtıw teoriiyası , metodikası hám mektep repertuarı” páni oqıtıwshıdan qábilet, hám tereń bilimge

iyе bolıwdı talap etedi. “Muzıka oqıtıw teoriyası , metodikası hám mektep repertuari ” pániniń maqseti, bolajaq muzıka oqıtıwshıların, muzıka oqıtıw metodikası páninen alǵan teoriyalıq bilimlerin ámeliyatta sınap kóriwden ibarat.

“Muzıka oqıtıw teoriyası , metodikası hám mektep repertuari ” pániniń wazıypaları tómendegilerden ibarat:

1. Talabalardıń teoriyalıq alǵan bilimlerin bekkemlew.
2. Talabalardı pedagogikalıq jumısqa tayarlaw.
3. Izleniwshilik hám óz ústinde islew sheberligin sińdiriw.
4. Kásiplik hızmetine baylanıslı bolǵan bilimlerdi ózlestirip jańa pedagogikalıq texnologiyadan muzıka sabaqlarında paydalanıw.
5. Muzıka mádeniyatı sabaqları hızmetin bólek-bólek úyreniw (xor bolıp qosıq aytıw, muzıka tıńlaw, kópshilik bolıp qosıq aytıw, balalar saz ásbaplarında oynaw hám tájiriybede sınap kóriw.
6. Kórgizbeli qurallar hám tarqatpa materiallardı tayarlawǵa úyretiw.
7. Muzıka sabaqlarınıń rejesin dúziwge úyretiw (Kalendar tematikalıq reje, rejenıń islenbesi).
8. Sabaqtan hám mektepten tıs ótkiziletuǵın massalıq hám dógerek jumıslarınıń talabalar menen ámeliyatta tájiriybeden ótkiziw.
9. Muzıka mádeniyatı sabaqların gúzetip, analiz qılıwǵa úyretiw.
10. Ózbek, qaraqalpaq milliy saz ásbaplarınan paydalanıp sabaq ótiwge úyretiw.

“Muzıka oqıtıw teoriyası , metodikası hám mektep repertuari ” páni muzıka mádeniyatı sabaqlarınıń sapasın asıradı, talabalardı kóbirek pikirlewge, yaǵnıy metod hám usıllardı izlewge úyretedi. Bolajaq oqıtıwshı óz ústinde tınımsız islewi, Mámleketlik Tálim standartları dástúrinen sabaqlıq, qollanbalardan paydalanıwı tiyis. Sanıń menen birge «Mektep repertuari praktikumı » páni talabalardı ulıwma tálim mekteplerinde , litsey kolledjlerde muzıka mádeniyatı sabaqların alıp barıwǵa tayarlaydı. Bolajaq muzıka oqıtıwshısı soǵan umtılıwı kerek, balalar muzıka sabaǵında úyrenip alǵan nama hám qosıqlardı ańlı ráwishte ańlap, tásirli etip atqara alatuǵın bolsın. Bul bolsa oqıtıwshınıń muzıkalıq

shıgarmanı qanday qılıp úyretkenligine, shıgarmadağı kórkem obrazdı tásirli etip ashıp bere alǵanlıǵına baylanıslı boladı. Talaba –oqıtıwshı , hár bir shıgarmanı hátteki eń ańsat shıgarmanıń mazmunın bilip alıp tekserip analizlep, qanday kórgizbeli qurallar menen tárıp berilgenligin anıqlawı zárúr.Sunday-aq,qosıqtıń atqarıw texnikasın hám puxta úyrenip , qanday jerlerde dem alıw kerek , irkilis, taza intonatsiya menen qosıqtıń qaysı jerleriniń quramalılıǵı,qaysı jerleriniń ańsat ekenligin anıqlap qıyın jerlerin ańsatlastırıp úyretiw jolların tabıw kerek. Talabaǵa oqıtıwshı hár qanday muzıkalıq shıgarmanı úyretiwden aldın joqardaǵı ámellerge itibar beriwi kerek.Talaba-oqıtıwshı oqıwshılarga muzıkalıq shıgarmanı basınan aqırına shekem, ya bolmasa úzindi atqarıp beriwi tiyis. Muzıkalıq shıgarmanı atqarıp bergennen keyin oqıwshılar menen birge sáwbet ótkiziledi.biraq bul sáwbet kóp sozılmay talaba-oqıtıwshı sáwbetti jolǵa salıp sáwbetti basqarıp turıwı kerek. Bunda balalardıń sawal-juwaplarga qulaq salıp olardıń pikirin ulıwmalastırıp turıwı kerek. Sol tárizde muzıkalıq shıgarmada qollanılǵan táriplewshi belgiler menen balalardı tárbiyalaw quralı sıpatında paydalanıw múmkin. « Muzıka oqıtıw teoriyası , metodikası hám mektep repertuarı » pání bolajaq oqıtıwshını óz ústinde tınımsız islewge,berilgen tapsırmalardı óz waqtında, dóretiwshilik islerin anıq orınlawǵa úyretedi. Sunday-aq muzıka oqıtıwshısına MTS dástúrinen,sabaqlıq,qollanba,metodikalıq qollanbalardan paydalanıp muzıka mádeniyatı sabaqların hám sabaqtan tıs tárbiya jumısların rejelestiriwge járdem beredi. Muzıka mádeniyatı sabaqlarında jańa pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıp oqıwshılardı,mustaqlı pikir júritip erkin sóylewge úyretedi.Bul bolsa búgingi kúnde bolajaq oqıtıwshıdan is mazmunın hám usılların jańalawdı talap etedi. Pedagogika pání ózine tán oqıw pání sıpatında bolajaq oqıtıwshılardı pedagogika kásibine tayarlawda pedagogikalıq joqarı oqıw orınlarında áhmiyetli orın tutadı. Sonıń ushın pedagogika pání bakalavr-oqıtıwshılardı kásipke tiyisli pedagogikalıq bilim , kónlikpe hám tájiriybeleri menen qurallandıradı. Eń áhmiyetlisi bolajaq oqıtıwshıǵa pedagogikalıq jumısında jańa pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında dóretiwshilik penen is júrgiziwdi úyretedi.Sunday-aq bolajaq oqıtıwshınıń pedagogikalıq mádeniyatı,sóylew

mádeniyatı siyaqlı hızmetti qáliplestiriw menen birge jaslar tárbiyashısı siyaqlı is usılı hám metodları menen tanıştırıladı hám zamanagóy kóz-qarastı qáliplestiriwge kómeklesedi. Oqıtıwshılıq kásipti iyelew ushın álbette kásibiy qábiletler menen birge fizikalıq hám ruwhıy jaqtan salamat bolıwı shárt. “Biz salamat áwladtı tárbiyalap kamalğa keltiriwimiz kerek-deydi jurtbasshımız I.A.Karimov – Salamat áwlad degende tek fizikalıq jaqtan salamatlıqtı emes ,bálki ruwhıy jaqtan salamat ,ádep-ikramlı insandı túsinemiz.

Bul haqqında ózbek pedagogı Abdulla Avloniy “Tarbiya bizler ushın ya hayat-yo momot, yo najot–yo halokat, yo saodat-yo faolokat masalasidir” deb jazğan edi. Ulıwma tálim mekteplerinde muzıka mádeniyatı sabaqlarınıń tiykarǵı maqseti: qosıq aytıw,muzıka tıńlaw quralları tiykarında oqıwshılarda muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıqtı oyatıw arqalı muzıka mádeniyattı quraydı.Muzıkanı kórkem-óner sıpatında ańlı ráwishte qabıllaw odan mánáwiy azıq alıw Watanǵa muxabbat, tábiyatqa muxabbat, úlkenlerge húrmet , kishilerge izzet , patriotizm ruwxında tárbiyalaw bolıp esaplanadı..

#### **Qadaǵalaw ushın sorawlar:**

1. «Muzıka oqıtıw metodikası hám mektep repertuarı»páni pedagogika páni sıpatında qanday áhmiyetke iye?
2. «Muzıka oqıtıw metodikası hám mektep repertuarı » pániniń maqseti hám wazıypaları qanday?
3. «Muzıka oqıtıw metodikası hám mektep repertuarı » páni qanday tárbiyalıq áhmiyetke iye?
4. “Pedagogika” páni bolajaq oqıtıwshını qáliplestiriwde qanday orın tutadı?
5. Oqıtıwshılıq kásibin iyelew ushın insanda qanday qábiletler bolıwı kerek?
6. Bul haqqında alımlarımız qanday pikirler bildirgen?

## **TEMA: Muzıka táliminiń maqseti , wazıypaları hám mazmunı**

### **JobaY**

1. Muzıka oqıtıw metodıkası pániniń maqseti hám wazıypası
2. Muzıka oqıtıw metodları.
3. Muzıka oqıtıwdıń optimal metodları hám olardıń túrleri.
4. Muzıka sabaǵınıń ózgesheligi hám qurılısı.

Muzıka oqıtıw metodıkası, pedagogika páni sıpatında tájiriybede sınalǵan islerdiń teoriyalıq bilimlerin ulıwmalastırıp, ámeliyatta sapalı nátiyjeler bergen oqıtıw metodların usınıs etedi. Metodika tiykarınan pedagogika, psixologiya, estetika hám kórkem-óner tanıwın izertleniwshilik nátiyjelerine tiykarlanadı.

Bul muzıka oqıtıwdıń nızam-qaqıydaların táriplep beredi, keleshek jas áwladtı tárbiyalawda qolanılatuǵın zamanagóy metodlardı belgileydi. Metodika, tálim-tárbiya protsessinde oqıtıwshınıń oqıwshılar menen islesiw usıllarınıń, mazmunın ańlatadı. Muzıka oqıtıw metodıkası oqıwshıdan, talant, qábiletleri hám sezimлерinen payda bolıwın talap etedi, yaǵnıy kórkem óner pedagogıkası mashaqatlı hám júdá juwapkershilikli taraw.

Házirgi kúnde muzıka oqıtıw metodıkası birden ǵana kelip qalıplesken pán emes, bálki buǵan shekem belgili pánniń qalıplesiwi dóretiwshilik hám qıyın jolların basıp ótken.

Respublikamızda muzıka oqıtıw metodıkasınıń qalıplesiwinde jergilikli alımlar, metodistler, tájiriybeli oqıtıwshılardıń qatar izleniwshileri, oqıw qollanbalarınıń áhmiyeti úlken boladı. Kórkem pedagogikanıń metodika tarawındaǵı sońǵı tabısları studentlerdi pedagogika xızmetine tayarlaw, olardıń metodik bilim hám sheberligi menen qurallandırıp, muzıka oqıtıw metodıkasınıń iyelewge járdem beriwdi, tiykarǵı maqset qılıp qoyǵan. Bul maqsetke erisiw ushın ámeliy shınıǵıwlar barısında uzaq dóretiwshi miynet qılıw talap etiledi. Málim,

mektepte oqıwshılardıń jas fiziologik ózgeshelikleri kónikpe hám tájiriybelerine qarap, muzıka oqıtıw metodıkası qollanıladı. Bul jerde tálim usılı, oqıw materiallarınıń (oqıw jobası, baǵdarlama) tálim printsipleri, oqıw tárbiyalıq isleriniń ulıwma maqset hám wazıypaları eń zárúr áhmiyetke iye. Demek, muzıka oqıtıw metodıkası oqıwshılardı muzıka kórkem-ónerine úyreniwdiń

mazmunı, wazıypaları hám metodların úyretiwshi hám oqıw protsessinde shólkemlestiriwshi forma hám jolların járiyalawshı pán. «Metodika» sózi grekshe sóz bolıp, «izleniw jolı», «biliw usılı» degen mağananı ańlatadı hám tálim-tárbiyasınıń ayrıqsha bólimi bolıp esaplanadı. Olardıń jıyındısı muzıka oqıtıw metodları deyiledi. Muzıkanıń oqıtıw metodları degende, mektep oqıwshılarınıń bilim sheberligin tájiriybelerin iyelewde, olardıń dóretiwshilik qábiletin rawajlandırıwda hám dúnya qarasın keńeytiwde qollanǵan is usılları túsiniledi.

Muzıka oqıtıw metodıkası wazıypaların ámelge asırıwda muzıka oqıtıwdıń qatar jónelisin menshik(optimal) metodlar iyelep, muzıka sabaǵında qollaw zárúr áhmiyeti payda etedi. Muzıka oqıtıw metodıkası wazıypaların ámelge asırıwda muzıka sabaǵın oqıtıwdıń (optimal) jeke metodlardan ónimli paydalanıwǵa baylanıslı. Jetik alımlarımızdıń izleniwshiliklerinde mektep oqıwshılarınıń óziltine hám oǵan bolǵan professional studentler hám oqıwshılar múnásibetin, menshik metodlardan paydalanıw protsessinde hal etiw lazımlılıǵın ilimiy tiykarında táriplep berilgen. Menshik metod qaysı bir pánniń ámeliy hám dóretiwshi isleriniń mazmunın hám temasınıń keń jarıtılıp beriw hám bekkemlewde, oqıtıwshı hám oqıwshı xızmetinde óz-ara baylanıslılıǵın hám oqıwshılardı biliw protsessinde izleniwge iytermelewshi metodlar oqıtıw xızmeti hám maqsetine qarap tórtke bólinedi.

1. Sabaqtı muzıkalı ulıwmalastırıw metodı.

2. Ótiletuǵın sabaqlarǵa aldınan «júrtip» baylanıstırıp ótiw hám aldınǵı ótilgenlerine qaytıw metodı.

3. Sabaq mazmunı emotsional` dramaturgiya metodı.

4. Sabaqtıń pedagogika jaǵınan baqlawı hám bilimleriniń bahalanıw metodı.

1. Sabaqtı muzıkalıq ulıwmalastırıw metodı, jetekshi metodlardan biri bolıp, oqıwshılardıń muzıka qabıllawı, logikalıq kórkem pikirlew qábiletin rawajlandırıwǵa qaratıladı.

A) oqıtıwshı sabaqta hal qılınıwı lazım bolǵan konkret wazıypalardı júzege keltiredi`

B) oqıtıwshı hám oqıwshı birgelikte máseleni sheshedi`

V) oqıwshılar tárepinen juwmaqlawshı juwmaq shıǵarıladı.

2. Aldıǵa «juwırıp ótiw» yaǵnıy ilgeri ótilgen materiallardan paydalanıp, oqıwshılardı jańa materialdı ózlestiriwge tayarlıǵın sınap kóriw hám bunnan aldın iyelegen bilimlerine súyeniw ushın paydalanıladı.

3. Emotsional dramaturgiya metodı menen sabaqtıń logikalıq mániligine erisiledi. Bunda sherek teması tiykarında sabaq jobası ushın shıǵarmalar tańlanadı. Tańlangan temalar hám maqsetke muwapıq bolıp baslanıwı hám juwmaqlanıwına baylanıslı. Oqıtıwshı sabaqtı atqarıwshılıq sheberligi menen sózi, ustalıǵı menen qızıqlı qılıp ótiwi kerek. Is waqtında ol ózi hám stsenariy avtor, rejisser, artist bolıwı kerek. Muzıka oqıtıwshısı mektepte muzıka sabaǵınan tısqarı kontsertler kórkem ádebiy kesheler, ushırasıwlar ótkiziwin talap etiledi.

4. Sabaqtı pedagogik baqlawı hám bilimlerin bahalaw maqsetke qarap bir neshe túrlerge bólinedi` Búgingi kúnde muzikalıq tárbiyaǵa barlıq adamlardı muzikalıq iskusstvoǵa tartıp, sol arqalı hár tárepleme garmonialıq rawajlanıwǵa qaratılǵan múmkinshilik dúziw sıyaqlı talap qoyadı. Sonlıqtan ulıma bilim beretuǵın mekteplerdiń oqıw jobasına muzıka mádeniyatı pání kirgizilgen. Muzıka mádeniyatı sabaqlarında balalardıń muzikalıq qabiletleri rawajlanıp, dúnya tanımı keńeytiriledi. Muzikalıq sawat tiykarları muzikalıq talap hám talǵam qalıplestiredi. Muzikalıq massalıq problemalarınıń sheshiliwi muzıka muǵallimlerin tayarlawdıń sapasınan gárezli. Muzıka muǵallimi jaqsı muzıkant, pedagog, tárbiyashı bolıwı lazım. Tek joqarı qániygeli muzıka muǵallimi ǵana balalardı muzıkaǵa uyretiw hám muzikalıq tárbiya sıyaqlı spetsifikalıq uazıypalardı atqara otırıp, balalardıń ruwxıy dúnyasın, ideyaların hám talapların, gózzallıqqa umtılıp ómir súriwin qalıplestiredi. Muzıka muǵallimlerin tayarlawdıń ajıralmas bir bólegi olarǵa psixologiya, tariyxıy teoriyalıq hám xor dirijerlıǵı pánleri boyınsha alǵan bilimlerin balalardı muzikalıq tárbiyalaw protsessinde ámeliy qollanıwǵa úyretiw bolıp tabıladı. Bul uazıypanı muzikalıq tárbiya metodikası pání atqaradı.



Muzıkalıq tárbiya degenimiz - muzıkalıq ónerdiń tásiiri arqalı balanıń jeke basın qalıplestiriw, muzıkalıq intasın, uqıbın, estetikalıq kóz-qarasın qalıplestiriw degen sóz.

Bala muzıkanıń hár túrin óziniń qabıllaw ózgesheligin, jasın esapqa alganda ğana oydağıday ózlestiredi.

Muzıkalıq rawajlanıw - balanıń muzıka isindegi aktivliliginiń nátiyjesi. Hár balanıń hár tárepleme ózinlik ózgesheliginiń mánisi bar.

Muzıka balağa estetikalıq tárbiya beriwdiń birden-bir quralı. Estetikalıq tárbiya balalardıń gózzallıqtı qabıllap, seziwi hám túsiniwi, jaqsı menen jamandı ayırıp, kórkemlik iskerliktiń hár túrine qızıǵıw, uqıplılıqların rawajlandırıwğa baǵdarlangan.

Estetikalıq tárbiya qurallarınıń biri - Muzıka.

Muzıka usı áhmiyetli uazıypanı orınlaw ushın balada ulıwma muzıkalıq uqıplılıqtı rawajlandırıw kerek. Al ulıwma muzıkalıq uqıplılıqtıń tiykargı belgileri qanday.

Muzıkalıq uqıplılıqtıń birinshi belgisi shıǵarmanıń sıpatın (xarakterin) seziw. Muzıka balanıń sezimlerine tikkeley tásir ete otırıp, onıń ádep ikramlılıǵın qalıplestiredi. Muzıkalıq tárbiya beriw menen rawajlandırıw isi durıs shólkemlestiriwdi hám oqıtıwdı talap etedi. Sol sebepli muzıkalıq tárbiyanıń uazıypaların atap ótemiz.

### **Muzıkalıq tárbiyanıń wazıypaları**

1. Muzıkağa degen súyispenshilik, qızıǵıwshılıqtı tárbiyalaw. Bul wazıypa balanıń esitken shıǵarmalarınıń mazmunın tereńirek sezip, túsiniwine járdemlesetuǵın muzıkalıq qabıllawshılıǵın, muzıkanı este saqlaw uqıbın rawajlandırıw jolı menen sheshiledi.

2. Balalardı hár qıylı muzıkalıq shıǵarmalar menen tanıstırıp, olardıń muzıkalıq tásirlerin bayıtıw.

3. Balalardı muzıkanıń eń ápiwayı túsiniikleri menen tanıstırıw, muzıka tınlaw, qosıq aytıw uqıplılıǵın rawajlandırıw.

4. Qosıq aytıwdıń ápiwayı túrine, qıymıl háreketine úyretiw. Bul iste muzıkalıq shıǵarmalardıń tábiyiy hám tásirli atqarılıwın qadaǵalaw.

Muzıkalıq tárbiya protsessinde psixologiya hám pedagogika pánleri úlken rol` atqaradı. Olar búgingi kúnde mektep múǵallimleriniń iskerligin oqıw hám tárbiya protsessiniń printsipleri menen formaların túsindirip beredi. Sabaq muzıka tárbiyasında jetekshi orın iyeleydi. Sebebi balalardı muzıkalıq tárbiyalaw arqalı aqlıy rawajlandırıwda úlken tásir kórsetedi. Sonıń ushın muzıka sabaqları eń birinshi tárbiya sabaqları delinedi. Pánniń atı muzıka oqıtıw metodikası emes, bálkim muzıka tárbiyası metodikası dep atawǵa boladı. Jańa dástúr mazmunında sabaq ótiw ushın muzıka oqıtıwshısı óziniń muzıkalıq hám ámeliy bilimlerin tereńlestiriw lazım. Búgingi kúnde muzıka insannıń rawajlanıwında úlken rol oynaydı. Onıń tuyǵısına hám fiziologiyasına aktiv tásir kórsetedi. Ulıwma tálim mektepleriniń tiykargı wazıypalarınń biri oqıwshılardı pikirlewge úyretedi . Bul wazıypanı ámelge asırıwda muzıka sabaǵı úlken áhmiyetke iye. Bunda oqıtıwshı balalardı belgili bir muzıka shıǵarması menen tanıtırıp, onı mazmunlı, kórkem {janlı} qılıp aytıwǵa, oqıwshılardıń dıqqat itibarın shıǵarmaǵa awdarıp, oylaw qábiletin rawajlandıradı. Muzıka sabaqlarınıń mazmunında tek ǵana ózlestiriw emes, oqıwshılardıń yadında saqlaw qábiletin rawajlandırıw, estetik mádeniyatın hám ishki sezim tuyǵıların qalıplestiriw názerde tutiladı. Oqıtıwshınıń sabaqqa tvorchestvolıq tárepten jaqınlasıwı eń áhmiyetli wazıypalardı óz aldına maqset etip qoyadı.

- Bul muzıka tárbiyasında jańa metodlardı izlew~
- ómir menen kórkem óner arasındagı baylanısta muzıka mádeniyatınıń mazmunın hám mánisin táriplew barısında anıq hádisler menen mısallardan paydalanıw.

Bul waqıyalardı ámelge asırıwda oqıtıwshı jaqsı tayarlıqlar kórip, óz ústinde tınbay izlenip, yaǵnıy bilim dárejesin, mádeniyatın ilimiy ádebiyatlar, jańa dástúrler kórkem ádebiyatlar, teatr, muzeylerge barıw arqalı oylaw qábiletin asırıw jolların qalıplestirip barıwı zárúr.

Muzıka sabaqları ótiletuǵın kabinetti did penen sulıw etip bezew úlken rol atqaradı. Texnikalıq qurallar metodikalıq kórgizbeler, pionino, saz ásbaplarınan paydalanıp, sabaqtıń plan-konspektlerin dúzip jańa texnologıyanı qollap sabaqtı ótiw kerek. Solay etip muzıka sabaqlarında barlıq xızmet túrleri sabaqtıń mazmunın, maqsetin hám temaların ashıp júz berip atırǵan waqıyalar menen baylanıstırıp barıw talap etiledi.

Muzıka sabaǵı basqa pánlerden óziniń kórkemligi, qızıǵarlılıǵı hám balalardı kóbirek tvorchestvolıq zayıq, emotsional tuyǵılar hám obrazlı keshirmelerdi kórsetip beriw menen ajıralıp turadı.

Sol sebepli muzıka sabaǵı eń birinshi tárbiya sabaǵı dep esaplanadı.

1. Ol muzıkanıń teoriiyası hám atqarıwshılıǵı, vokal-xor shınıǵıwları, muzıka sawatı, muzıka tıńlaw, balalar saz ásbaplarında oynaw, ritmikalıq háreket elementlerin orınlawdan ibarat.

2. Muzıkanıń basqa kórkem óner túrlerinen ózgesheligi óziniń muzıkalıq t`ili menen parq qıladı.

3. Muzıka balalardı aktiv emotsional tásir etedi. Muzıka sabaǵı óziniń aktiv psixologiyalıq tásiiri menen basqa pánlerden ajıralıp turadı.

Sonday-aq muzıka sabaǵı basqa pánler menen tıǵız baylanısadı.

### **Muzıka sabaǵınıń basqa pánler menen baylanısı.**

Muzıkanı súymeytuǵın, oǵan qızıqpaytuǵın adam kemde-kem shıǵar dep oylayman. Balanıń hár bir qıymılında kórkem ónerge, sonıń ishinde qosıqqa, muzıkaǵa beyimliligin kóre alamız.

Mektepte tek qosıq sabaǵında emes, sonday aq muzıkanı hár bir pán menen baylanıstırsaq oqıwshılardıń usı sabaqqa, kórkem ónerge degen qızıǵıwshılıǵı artar edi.

Mısalı muzıkanı ádebiyat, tariyx, dene tarbiyası, súwret, miynet, biologiya, tábiyat, matematika pánleri menen baylanıstırsaq boladı.

Sezimlerge tásir etiw arqalı muzıka sabaqta shıǵarmalardı tıńlaw, qabıllaw hám túsiniw arqalı emotsional atmosferanı qaliplestiredi.

Sunday aq muzıka menen ádebiyat egiz, sebebi olar birin-biri tolıqtırıp turadı. Mısalı: 8-klasta qaraqalpaq ádebiyatı sabağında balalar Ájiniyaz Qosıbay ulınıń ómiri hám dóretiwshiligi menen tanısadı. Balalarga Ájiniyaz shayır haqqında túsindirgende Ájiniyaz sózine jazılğan A.Sultanovtıń «Ayt sen Ájiniyazdıń qosıqlarınan», «Sáwdigim» toplamın kórsetip ondağı shıǵarmalardı balalardıń ózleri menen birgelikte, ya bolmasa, Ájiniyaz sózine jazılğan «Jaqsı» K.Abdullaev muzikası, «Sáwdigim», «Kelip ket», «Qırmızı» A.Sultanov namasına jazılğan. Shıǵarmalardı sózler menen namasın birlikte tıńlatsa balalarga sabaq júdá qızıqlı, mazmunlı óter edi.

Sunday-aq Ájiniyaz Qosıbay ulınıń iri shıǵarmalarınıń biri «Bozataw poeması». Bul poema Qaraqalpaq xalqınıń tariyxında óshpes iz qaldırğan. 1858-1859- jıllardağı Qońırat kóterilisi waqıyaları tiykarında jazılğan.

Qońırat qaraqalpaqlarınıń eń eski qalalarınıń biri edi. Ol jerde qaraqalpaqlar menen birgelikte Arallı ózbekler Xiywa xanlığının siyasatınan nalıp, erkin Qońırat xanlığının bel baylağan. Bul erte dáwirden baslap óz ğarezsizligin ańsağan qaraqalpaq xalqınıń eń baslı ármanlarınń biri edi. Kóterilishilerdiń eń baslı toparı Ámiw menen Aqdar`ya arasındagı Bozataw degen jerge barıp qorǵan saladı. Bunnan xabar tapqan Xiywanıń xanı ol jerde 1600 xojalıqtı joq etip, kóterilis baslawshılardı qırıp jiberip, hayal: bala-shaǵalardıń hámмесin Irannıń qul bazarına barıp satıp jiberiwdi buyıradı, solay etip Bozatawdagı 1600 xojalıq qırılıp ketedi. Bul jarda XIX ásirdegi qaraqalpaq xalqınıń basına túsken eń awır apatshılıq edi. Bul haqqında «Bozataw» dep atalǵan xalıq arasında taralıp ketken namada bar.

Usı xalıq namasın sheberlik penen qayta islep «Bozataw simfoniyalıq poemasını» jazǵan kompozitor S.Palwanov dep bul poemanı tıńlatsa boladı.

Sonıń menen birgelikte «Ájiniyaz» operasın alıp tıńlatsada boladı. Bunday tahlitte ótilgen hár bir sabaq balalardıń yadında, júreginde máńgi saqlanıp qaladı dep oylayman. Sunday-aq muzıka, dene tabiyası sabağı menen baylanıstırsaq, bunda hár túrli balalar oyunların qosıǵı menen aytıp úyretip, deneni shınıqtırsa boladı. Mısalı: «Aq terekpe, kók terek» xalıq oyını. Bul oyınǵa kompozitor

Ğ.Amaniyazov nama dóretken. Usı qosıqtı naması menen aytırıp balalarǵa oyının oynatsa boladı. Baslawısh klass oqıwshıları menen dene tarbiyası sabasında F.Nazarovtıń «Balalar marshı» shıǵarmasın sap dúzip, adımlap júrgiziwde qollansa boladı. Sonday-aq marsh shıǵarmalardı mekteptegi baslangısh áskeriy tayarlıqları sabasında da paydalansa boladı.

Sonıń menen birge muzıkanı súwret, tábiyat páni menen baylanıstırar ekenbiz, biz peyzajlar arkalı tábiyattıń sulıw kórinislerin balalarǵa kórsetip olarǵa P.I.Chaykovskiydıń «Vremena goda» fortepiyanalıq p`esasın hár máwsimde baylanıslı tıńlatsaq boladı. Bunda biz balalarǵa tek ózimizdiń jergilikli kompozitorlarımız emes, sonday-aq klassik kompozitorlarımızdıń shıǵarmaları menen de tanıstırǵan bolamız. Biologiya, adam anatomiyası pánlerinde de muzıkanıń baylanısın kóriwimizge boladı. Mısalı: biologiyadan gúllerdiń, ósimliklerdiń jaqsı ósiwinde muzıkanıń tasiri oǵada kúshli ekenin kórsek al adam anatomiyası páninde hayal hámledar waqtında jaqsı muzıkalar tıńlap , waqtın xosh kewilli ótkerse , bul ishtegi rawajlanıp atırǵan atırǵan balaǵa jaqsı tásir etedi.Sonday-aq ananıń jureginiń soǵıwı balaǵa ritm keypin bildiredi. Abu-Nasr -Al Farabiydiń «Muzıka haqqında traktatı» degen miynetinde matematikanıń muzıka menen tıǵız baylanısta ekenin kóriwge boladı. Bunda alım intervallardı, notalardı san tártipleri menen bergen.

Demek, muzıka adam ómiriniń barlıq paytlarında: qıyın qıstaw, shat hurrem, kewili tasıp, qartayǵanda da insan menen birge júredi eken. Sol sebepli balalardı muzıka menen tayabiyalaǵanda olardıń estetikalıq kóz qarasların, gózzal sezimlerin qaliplestiredi.

Qosıq páni oqıtıwshınıń tiykarǵı maqset hám wazıypaları.

Hár bir kásiptiń ózine tán ózgesheligi bar. Sonday-aq muzıka oqıtıwshısınıń da óziniń sırı bar. Muzıka mugallimi ózin balalarǵa baǵıshlap, olar menen birgelikte muzıknıń tereń sırların úyreniwge balardıń hár tárepleme rawajlanıwına úlken tásirin tiygizedi.

Belgili pedagog O.A. Apraksina óz miynetinde muzıka mugallimi haqqında bılay deydi: «Bul júdá mashakatlı kásip, muzıkant hám mugallim túsiniǵı birge

júredi. Muzıka muǵallımı oqıw-tárbiya isleri: olardıń kóz qarasların estetikalıq tuyǵıların, ideyaların qalıplestiredi» -deydi.

Muzıka muǵallımı jaqsı-jetik muzıkant bolıwı shárt. Muzıka ásbapların shertip, kosıqlardı aytıp, muzıkanı jaqsı esitip biliw uqıbına iye bolıwı tiyis. Muǵallım sabaqta qosıq namalardı gram zapısten, yamasa magnitafonnan tıńlatqanǵa qaraǵanda oqıwshılardıǵa ózi atqarıp kórsetip berse balalarda jaqsı tásir qaldıradı. Ayrım kórsetip ótetuǵın jerlerinde irkilip qaytadan shertip, ayttırıw imkaniyatı boladı.

Muzıka muǵallımı qosıq aytıp, muzıkalıq ásbapta shertip bilgeni menen qalmaq, ol muzıka ádebiyatınan, muzıka tariyxınan jaqsı bilimge iye bolıwı kerek. Sonday-aq, muzıka muǵallımı tómendegi qabiletlerge iye bolıwı shárt.

1. Izertlewshilik (Muzıka shıǵarmaların hám iskusstvasınıń basqa da túrlerin analizlew) óziniń jumısına, ilimiy metodikalıq ádebiyatlardıǵa baha berip biliw uqıbına iye bolıwı.

2. Joybarlaw (oqıw tárbiya islerin jobalastırıw, oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq estetikalıq tárbiyasına qaratılǵan jumislardı: muzıkalıq uqıbın hám qábiletin rawajlandırıwdı jobalastıradı).

3. Konstruktivli (muzıka sabasınıń hám klastan tıs jumıslarınıń qurılısın anıqlaw).

4. Komunikativli (oqıtıwshı hám oqıwshı arasındadıǵı qarım-qatnastı kúsheytıw, húrmet-izzet hám isenimdi arttırıw.)

5. Shólkemlestiriwshi (oqıw-tárbiya isleriniń ámeliy túrde orınlanıwı) bulardıń hámmesi muzıkalıq tárbiya jumısın sheshiwde muzıka muǵallımleriniń aldına qoyılǵan talaplar bolıp esaplanadı. Muzıka muǵallımı shıǵarmalardı tańlaǵanda balalardıń jas ózgesheliklerin, emotsionallıq tásirsheńligin, esapqa aladı. Bunıń ushın muǵallım, ilimiy izertelw jumıslarınan xabardar bolıwı kerek.

Sonday-aq muzıka muǵalliminiń isinde shólkemlestiriw uqıbı aktiv rol oynaydı. Bul ásirirese vokal-xor jumıslarında kózge taslanadı, hám kóbinese muǵallımınan aldın ala kóp tayarlıqtı talap etedi.

Muzıka pání - mekteptegi muzıkalıq tárbiyanıń eń áhmiyetli, shólkemlestiriwshi forması. Muzıka dógerigi , fakul`ativ sabaqlarına qaraǵanda muzıka sabaǵında balalar hámme birgelikte klass boyınsha birgelikte jumıs alıp baradı, yaǵnıy kollektivli turde qosıq aytadı.

Sabaq óz ishine hár qıylı muzıkalıq qábletti kirgizedi, qosıq aytıw, muzıkalıq qıymıl-háreketler,muzıkalıq ásbaplardı shertip biliw hám tıńlaw. Qosıq úyretiw hám nana tıńlaw ushın bir qansha waqıt kerek boladı.

Bir sabaqta hámmesi menen tanısıp shıǵıw múmkin emes. Sol sebepli taza shıǵarma menen tanısıp , aldınǵı sabaqtaǵı qosıqtıń dawamın úyrenip , qaytalap bara beredi. Mısalı: 2 klasta Á. Sultanovtıń «Súyemen elimdi» qosıǵın úyretip baslasa, al nama tıńlawǵa M.Burxonovtıń «Aq altın val`sin» tanıstırsa boladı, sonıń menen birge ótken sabaqtaǵı Q.Abdullaevtıń «Baǵ» qosıǵın qaytalap barsa boladı, yaǵnıy balalar sabaqta bir shıǵarma menen sheklenip qalмай, bir neshe shıǵarma menen qatar tanısıp baradı hám olardı bir-biri menen salıstırıp analizlese boladı.

Muzıka muǵalliminen sabaqta qosıqtı atqarıp ǵana qoymastan, qosıqtıń shıǵıw tariyxı, kompozitorı haqqında tereń bilimge iye bolıwdı talap etedi. Tájiriybeli oqıtıwshılar ózleriniń ayrıqsha sheberligi menen sabaqtı bir qalıpte shólkemlestire aladı. Bul degen sabaqtıń hár bir elementi bir-biri menen tıǵız baylanısadı. Hár qıylı metodlardı paydalanadı.

Zamanagóy sabaqtı ásbap-úskenelersiz ótiw múmkin emes. Eń birinshi muzıka kabineti qosıq aytıwǵa qolaylı, estetikalıq kórkem-óner atmosferasına tuwrı keletuǵınday etip bezeliw kerek. Sonday-aq sabaqqa balalar muzıkalıq ásbapları, texnikalıq kórgizbe qurallar plakatlar kerek boladı. Bular sabaqtıń sapalı ótiwine bir qansha kómek beredi.

Házirgi kónde muzıka muǵallimine balalardı hár qıylı atqarıwdaǵı shıǵarmalardı (orkestr, xor, ansambl`) tıńlatıw ushın plastinkalar kerek boladı. Fonoxrestomatiyadan úyretiletuǵın qosıqtı qızıqlı, mazmunlı etip akkomponimenti menen tıńlap sońınan úyretilse balalarda qosıqtıń atqarıw sheberligine itibar berip jaqsıraq etip atqarar edi.

## **Tema: Ulıwma muzıka táliminiń printsipleri**

### **Joba:**

1. Pedagogika páni tiykarında muzıka tálimin oqıtıw usılları.
2. Muzıkanı oqıtıwdıń didaktikalıq tiykarları.
3. Sistemalıq, ilimiylik, dawametiwsilik printsipleri.
4. Ańlılıq hám aktivlik printsipleri.
5. Muzıka sabaqlarında kórgizbeli printsipi.
6. Oqıw materiallarınń balalar bilim tájiriybelerine maslıǵı hám bularda bekkemlew printsipi.

Muzıka mádeniyatı sabaqları pedagogikanıń didaktik teoriyası hám printsipler tiykarında dúziledi. Usı printsipler oqıtıwshı hám oqıwshı tárepinen bejeriletuǵın bárshe tálim tiykarları sabaq mazmunı, metodları hám sabaqtıń dúzilisindegi tiykarǵı talaplar hám onıń baǵdarın (jónelislerin) belgilep beredi.

Muzıka mádeniyatı sabaqlarınıń didaktik printsipleri bes túrden ibarat:

1. Muzıka tálimi hám tárbiyasında sistemalıq, ilimiylik hám dawam etiwsilik printsipi.
2. Sabaqta oqıwshılardıń ańlılıq hám aktivlik printsipi.
3. Muzıka mádeniyatı sabaqlarında kórgizbelilik printsipi.
4. Oqıw materiallarınń balalar bilim hám tájiriybelerine maslıǵı printsipi.
5. Muzıka sabaqlarında bilim hám tájiriybelerdiń bekkemlew printsipi.

Usı printsipler tiykarınan, oqıw materialların qollaw, muzıka sabaǵı mazmunın hám jobasın dúziw protsessinde qullanıladı.

Joqarıda, atap ótilgen ulıwma didaktik printsipler bir-biri menen baylanıslı bolıp, muzıka sabaǵı mámleketlik tálim standartına muwapıq, milliy qásiyetlerin esapqa alǵan halda, úzliksizligin hám bir-biri menen baylanıslılıǵın tiykar qılıp muzıka xızmetlerin izshinligin izbe-izligin támiyinleydi.

1. Muzıka tálimi hám tárbiyasında sistemalıq, ilimiylik hám dawam etiwsilik printsipi hár biri sabaqta óziniń dúziliwi hám mazmunı menen ilimiy tiykarda payda bolıw lazım. Muzıka haqqındaǵı bilimler sheńberi, muzıka tálimi hám tárbiyasınıń tiykarǵı zárurlıǵıdır. Onda insan jaratqan muzıkaǵa tiyisli qaǵıydalar, juwmaqlar, ulıwmalasqan muzıkalıq tájiriybeler óz kórinisin tapqan. Olardı ózlestiriw muzıka ámeliy jolında bilim hám kónlikpeler payda qılıw demekdur. Sabaq protsessinde oqıw materialların balalardıń bilim tájiriybesine maslıǵı, balalar hawazınıń rawajlanıwı nızamların esapqa alıw nota qaǵıydaların



tuwrı úyreniw, shıǵarmalardı balalardıń pikiri qabileline mas ráwishte analizlew. Sabaqtıń ilimiylik printsiplerinen quraladı. Ilimiyshiliktiń sistemasız ámelge asırıw qıyın. Sabaqtıń bárshe oqıw xızmetleri hámde keyingi sabaqlarınıń óz-ara logikalıq baylanısıwı sistemalıq tiykarında quraladı. Aytıw hám tájiriybe dárejesine kóterip, ápiwayıdan quramalıǵa, námálimnen málimge qarap ózlestirip barıw printsipleri tártipke mas bolıp, sistemalıq demekdur. Sabaqtıń hár bir xızmeti óz náwbetinde, hár bir sabaqtıń logikalıq dawamı bolıp, pedagogik maqsetlerdi bargan sayın ámelge asırılıwı dawam etiwshilik printsiipi demekdur.

## 2. Muzıka sabaǵında kórgizbeli printsiipi.

Muzıka tárbiyasında muzıkanıń ózi ózine kórgizbeli qural. Sebebi, ol qolı menen emes, bálki qulaq penen qabıl etiledi. Muzıka tıńlawda hám shıǵarmanı tallawda hám seslerdi kórsetpe sıpatında shertip kórsetiledi. Oqıtıwshınıń ózi, sóylewi atqarıwı hám tiykarǵı kórgizbe bolıp xızmet qıladı. Bunnan tısqarı, texnik kórgizbeli kartochkalar, grafik jazıwlar, súwretler, nota jazıwları hám muzıka sabaǵında kórgizbe sıpatında zárúr rol` oynaydı.

## 3. Oqıw materiallarınıń balalar bilim hám tájiriybelerine mas printsipleri.

Usı printsiipi, baǵdarlamadan tańlap alınǵan oqıw materialları hám belgili metodik materiallar tiykarında sabaq mazmunın dúziw protsessinde qollanıladı. Bunda hár bir klasstıń ulıwma bilimi hám tájiriybe dárejesi esapqa alınıwı shárt. Baǵdarlama tiykarında hár bir klasstıń ulıwma bilimi hám tájiriybe dárejesi esapqa alınıwı shárt.

Baǵdarlama tiykarında hár bir klasstıń ulıwma bilimi hám tájiriybeleri esapqa alınǵan halda, muzıka tıńlaw ushın shıǵarmalar, muzıka sawatındaǵı oqıw materialları, sabaq xızmetlerine qarap dúziledi.

## 4. Muzıka sabaǵında bilim tájiriybeleriniń bekkemliligi. Bul printsiipti ámelge asırıwdıń eń tiykarǵı shártli, joqarıda bayan etilgen tórt printsiipke ámel qılıwdan ibarat. Birinshiden bilim hám tájiriybeleriniń tereńliligi, bekkemliligin támiyinlew lazım, yaǵnıy usı shıǵarmanı hám onı atqarıw usılların, mádeniy turmısımız ushın zárúr ekenligi haqqında balalarda isenim payda etiw lazım.

Ekinshiden shıǵarmanı tıńlawda tómendegilerge ámel qılıw kerek.

A) shıǵarmanıń balalardı kórkem hám ádepli tárbiyası ushın maslıǵı.

B) Muzıka táliminiń ózgeshelikleri.

V) Klasstaǵı bárshe balalardı usı shıǵarmaǵa qızıqtıra alıw hám tolıq ózlestiriwge erisiw.

Ushinshiden sabaqta alınatuǵın bilimler hám tájiriybelerin ámeliyatta tákirarlaw hám bekkemlew. Máseleń qosıqlardı buwınlargá bólip úyretiw hám keyingi sabaqlarda bekkemlep tákirarlaw.

Tórtinshiden muzıka sabaǵında hár bir jańa bilim elementi sabaq xızmetinde tolıq ózlestiriledi hám keyingi sabaqlarda keń qollanılıp paydalanatuǵın bilimge aylandırıladı.

Juwmaq qılıp aytqanda, pedagogikanıń ulıwma didaktik printsipleri, muzıka mádeniyatı sabaqlarında zárúr áhmiyetke iye bolıp, muzıkanı turmıs penen baylanıstırǵanda úlken áhmiyetke iye.

### **Ádebiyatlar`**

1. Majidov.J, Rajabov.R. «Mektepte muzıka tálim sapalıǵın asırıwdıń didaktik tiykarları» T. 1990 j.

2. Yuldashev.S. «Wzbekistonda musiqa tarbiyasi va tálimining rivojlanishi» T. 1985 yil.

3. Omanullaev.D. «Umumiy tálim maktablarida musiqa dasturlari» T. 1992 yil.

### **Tema. Muzıka tıńlaw hám qabıllaw mádeniyatın qalıplestiriw texnologiyası**

Joba.

1.Muzıka tıńlaw-sabaqtıń jetekshi hızmet túri

2.Oqıwshılarda muzıka tıńlawdı rawajlandırıw ózgeshelikleri .

3.Oqıwshılarda muzıka tıńlaw kónlikpelerin qalıplestiriw metodları

4.Sabaqta muzıka shıǵarmaların úyretiw basqışları

Wlıwma tálim mekteplerinde muzıka sabaǵınıń tiykarǵı wazıypalarınń biri-oqıwshılarda muzıkanı tıńlaw kónlikpelerin rawajlandırıw,oǵan emotsional múnásiybetti qalıplestiriwge erisiw bolıp tabıladı.Bul etap sabaqtaǵı barlıq hızmet túri tiykarında ámelge asırıladı.Mısalı qosıq úyretiw ushın onı dáslep tıńlaw shıǵarmanıń taza aytılwına, muzıkanıń rawajlanıwına qulaq salıw,muzıka saz ásbapları menen qosılap aytıw, oyın háreketlerin islep onıń

özgeriwshenligin seze biliw shıǵarmaǵa óz múnásibetlerin bildire alıwı lazım. Sonıń menen bir qatarǵa muzıka tınlaw sabaqtaǵı hızmet túriniń ǵárezsiz bir bólimi bolıp esaplanadı. Metodikalıq ádebiyatlarda muzıka tınlaw hám qabıllaw dep júritiledi. Bunda oqıwshılar ózleriniń atqarıwınan anaǵurlım qıyın bolǵan shıǵarmalar menen tanısadı. Bunday shıǵarmalardı tınlaw tek qana muzıka menen tanısıwdan ibarat bolmawı tiyis. Muzıkanı qabıllaw –muzıkanıń mazmunın(muzıkalıq obrazdı) esite biliw, kóz aldılarına keltiriw arqalı ózlestiriledi. Oqıwshılarda muzıka tınlawdı rawajlandırıw-olardı muzıkanı insannıń kewil keshirmelerin, oy-pikirlerin, dúnyǵa kóz qarasların obrazlar arqalı qabıllawǵa qaratıwı tiyis. Bunıń ushın olarda muzıkaǵa bolǵan tásirshenlik, qızıǵıwshılıq arttırıw, muzıkalıq tvorchestvolıq qábiletlerin, talǵamda(did) ti rawajlandırıw talap etiledi. Bul bilim hám kónlikpelerdiń qalıplesiwi balanıń wzaq waqıt ańınıń rawajlanıw dáwirin talap etedi. Qunlı shıǵarmalar balalardıń muzıkalıq talǵamın tárbiyalawdıń tiykarı bolıp hızmet atqaradı. Muzıka tınlaw qıyın psixologiyalıq dáwir bolıp, onıń tiykarında real kórinislerdi, obrazlardı muzıkalıq sesler arqalı esite alıwı onıń tásirleniw qábiletine jatadı. Muzıkalıq shıǵarmalar dúnyasına kirip barıw, muzıkanıń keypiyatın seziniw, mazmunı túsiniw jetiw tınlawshınıń ózine tán hızmet arqalı ámelge asırıladı.

Muzıka insańǵa óziniń quralları arqalı –dawıs, lad, metrornı, temp, dinamika, registr, faktura, forma, faktura, kópdawıslıq sıyyaqlı boyawlarda tásir etedi. Bul táriplewshi quralları shıǵarmanıń keypiyatın, gózzallıǵın, mazmunın tınlawshıǵa tásirli etip jetkerip beredi. Biraq muzıkanı túsiniw onı qabıllaw, muzıka neni táriplep atırǵanın seziw, muzıka menen baylanısta bolıw kórkem hám muzıkalıq tájiriypeni talap etedi. Sonıń ushın da muzıkaizertlewshileri: muzıka tınlaw miydiń, aqıldıń kúshli hızmet túri hám ózine tán tvorchestvo esaplaydı. Muzıkanı qabıllaw máseleleri tiykarınan muzıka quralları bolıp ol muzıka izertlewshileri, psixologlar hám pedagoglardıń ilimiy izleniw jumıslarında óz kórinisin tabadı.

### **Oqıwshılarda muzıka tınlawdı rawajlandırıw ózgeshelikleri.**

Muzıka insańǵa tásir etiwshi kúsh bolıp onı quwandıradı, zawıqqa bóleydi ózine qızıǵıwshılıq oyatadı.

Insan tuyǵılarınıń barlıq kórinisleri- quwanış hám qayǵı, baxıt hám dárt muzıkada óz kórinisin tabıwın hám balalardıń esitip qabıllawları, ańlawları hám sezine biliwleri balalardıń muzıka menen baylanısta bolıwı ushın túrli qurallardı qollanadı. Bul bolsa kóbirek sabaqta qollanılatuǵın shıǵarmalardı baylanıslı. Shıǵarmalar kórkem obrazlı, mazmunı qızıq, balalarǵa túsiniwli hám balalardıń talabına juwap beriwleri shárt. Sonıń menen birge oqıwshılardı tınlaw ushın beriletuǵın muzıkalıq materiallar olardıń tınlaw dıqqatı esapqa alınıwı

lazım.6-7 jastağı balalar 1-1.5 minut muzıkanı tolıq dıqqat penen tınlay aladı.,úshinshi -tórtinshi klass oqıwshıları 4-4.5 minut atqarılatuğın shıǵarmalardı tınlay aladı,al óspirimler 15-17 minut dıqqat penen shıǵarmanı tınlay aladı. Hár balanıń qızıǵıwshılıǵı ishki dúnyasına mas boladı.Belgili bir jastağı balalardıń óz aldına qızıǵıwshılıqları birdey boladı.

7-8 jasta kishi jastağı mektep oqıwshıları kewilli ,shoq qaharmanlıq ,oyın temasındaǵı muzıkalardı qızıǵıwshılıq penen tınlaydı.Olardı anıq obrazlı poetikalıq mazmunǵa iye túsiniwge ańsat bolǵan shıǵarmalar qızıqtıradı.Mısalı: «Aq terek pe,kók terek», «Dilxiroj», «Chamanda gul», «Laylak keldi», «Archa bayramı» N.Norxujaevtıń , «Aǵash soldatchalar marshı» P.Chaykovskiy uqsaqan shıǵarmalardı balalardı tınlatsaq boladı.

Balalar shıǵarmanıń *janrlıq ózgesheliklerin*-marsh,qosıq oyındı jeńil ózlestiriedi.

Sonıń ushın oqıtıwshı oqıwshılardı muzıka janrınıń ózgeshelikleri menen tanıstırǵanda janrdıń tek qana xarakterin anıqlap qana qoymastan janrdıń ózgesheliklerin kórsetip beriwge de háreket etiwı tiyis.Bunıń ushın balalardı p`esalardı analizlep olardaǵı ulıwmalıqtı tabıw wazıypa etip beriledi.Mısalı: Fatax Nazarovtıń «Juris marshı»,D.Zakirovtıń «Bayram marshı»M.Blanterdıń«Futbol marshı», P.Chaykovskiydıń «Aǵash soldatchalar marshı» shıǵarmalarınń úlgerinde balalar marsh muzıkasınıń ómirdegi tutqan ornı haqqındaǵı túsiniwke iye boladı.Kórsetilgen shıǵarmalardıń keypiyatı birdey olardı birlestirip turatuğın ózgeshelik-barlıǵı birdey qadam taslawǵa shaqırıwshı anıq usıl,marsh xarakterindegi shıǵarmalar bolıp tabıladı.Sonday-aq oyın hám qosıq janrınıń ózgesheliklerin kórsetip beriwı múmkin.Shıǵarmanıń janrlıq ózgesheliklerin úyrengeńnen soń balalardı muzıkadaǵı kórkemlik hám táriplewshilik ,súwretlewshilik tusiniklerine alıp keliwı múmkin.Eń birinshi oqıwshılardı muzıkanı táriplep beriw kórsetiledi.Muzıka kewilli.shoq,qayǵılı názik,házil,ǵam táshwishler,dárt siyaqlı túrli keypiyatları táriplep turli shıǵarmalar mısasında kórsetiwı mumkinI.Akbarovtıń «Alla»,A.Mansurovtıń «Quzichogim uyınchoq»,P.Chaykovskiydıń «Kasal kuǵırchoq» shıǵarmaları, «Lazgi», «Paxtooyning bayramı» shıǵarmaları.Sodan keyin balalardı tábiyat kórinisin

suwretlewshi shıǵarmalardıń járedminde muzıkanı **súwretlew** xaqqındaǵı túsiniqlerge iye boladı.

9-11 jastaǵı oqıwshılardı kóbirek muzıkadaǵı ótken hám házirgi dáwir qaxarmanlarıq teması ,xalıq tvorchestvosı, túrli halıqlar muzıkası qızıqtıradı.Kompozitor tvorchestvosı ,xalıq qaharmanları óz kórinisin tapqan shıǵarmalar qızıqtıradı. Muzıkanı táriplewshi quralları- dinamika,registr,lad xaqqındaǵı túsiniqlerge iye boladı.Ápiwayı muzıkalıq formalar menen tanısadı.Áste-sekin muzıkanıń tákirarlawshi belgileri,variantlı ózgerisleri arqalı elesletiw túsiniqlerine iye boladı.Oqıwshılarga muzıkalıq obrazdıń rawajlanıw maqsetin túsindirgende grafikalıq jazıwlardan paydalanıwǵa boladı

Ápiway muzıka formaların ózlestirgennen soń variatsiya , ronda syuita sıyaqlı muzıkalıq janrlar menen tanısadı. Bunda da sızba jaqsı járdem beredi. Variantlıq tiykarında muzıkanıń rawajlanıwın bildiriw ushın bir turdegi formalardıń túrli reńdegi kóriniske keltiriwi múmkin: Óspirimlerde insannıń ishki dúnyası , his tuyǵıları ,keshirmeleri ,muxabbat obrazları arqalı qızıǵıwshılıq oyatadı. Muzıka tıńlawdı rawajlandırıwdıń eń áhmiyetli basqıshlarınıń biri-óspirimlerde muzıkalıq dramaturgiya xaqqındaǵı túsiniqlerdi payda etiw.Bul tásirlendiriwler tiykarınan iri kólemdegi shıǵarmalar menen tanısıw dáwirinde payda boladı. Baǵdarlamaǵa kirgen T.Qurbanovtıń

« Shıraq» baleti,Uluǵbek Musaevtıń «Tumaris» baleti,T.Jalilovtıń «Taxir va Zuxra» operası S.Yudakovtıń «Mırzashól» vokal-simfoniyalıq syuitası,Betxovenıń «Qaharmanlıq», Motsarttıń 40 simfoniaların tıńlap ózlestiriw waqtında bul shıǵarmalardıń shiyelenisip ,bir-birimenen qarama qarsı gúresleri arqalı shıǵarmanıń janrları, xarakteri arqalı úlken goyalardı bilip aladı.Mazmunı jaǵınan qıyın bolǵan shıǵarmalardı dıqqat penen tıńlawdı úyretiw oqıtıwshıdan úlken sheberlikti talap etedi.Sonıń menen birge hár bir oqıwshı óziniń shahsiy hám muzıkalıq tájiriybesinen kelip shıqqan xalda muzıkanı qabıllaydı.Oqıwshılarda muzıka tıńlaw bir qansha nızamlılıqlarǵa tiykarlanadı.

1.Oqıwshılardıń muzıkanı dıqqat penen tıńlawǵa «baǵıtına» qarap guzetip úyretiwi lazım.

2.Muzıka tınlaw maqsetke qarap baǵdarlangan bolıwı tiyis.

3.Balalarda muzıkaǵa bolǵan múnásiybetti qalıplestiriw. Bunıń ushın sabaqtaǵı qollanılatuǵın shıǵarmalar balalarǵa kórkemlik jaǵınan tásrli,qızıǵarlı mazmunı túsiniikli bolıwı shárt.

4.Beriletuǵın shıǵarmalar balalardıń jasına mas bolıp puxta ózlestiriliwi tiyis.Jaqısı ózlestirilgen shıǵarma ǵana muzıkalıq dúnya qarastı ózlestiredi,didti qalıplestiredi hám muzıka tınlawdı rawajlandıradı.

### **Oqıwshılarda muzıka tınlaw kónlikpelerin qalıplestiriw metodları.**

Oqıwshılarda , ásirese baslawısh klasslarda muzıka tınlawdı rawajlandırıw qıyın wazıypa bolıp esaplanadı.Oqıwshı muzıkanı pútinliginshe ulıwma xarakteri,keypiyatı arqalı qabıllaydı.Olar «qayǵılı-kewilli», «shaqqan -áste» marsh,qosıq,oyın siyaqlı kontrastlı obrazlardı jeńil ayıra aladı.Biraq sonıń menen bir qatarda shıǵarmanı tolıq basınan aqırına shekem dıqqatların buzbay tınlay almaydı.Kóbinese shıǵarmanıń baslangısh taktlerin tınlap aqırına shekem tınlay almaydı.Sonıń ushın oqıtıwshı shıǵarmanı tolıq tınlawdı úyretiwi wazıypa etip qoyıladı.Muzıka shıǵarmaların tınlaw hám qabıllaw payıtında oqıwshılardıǵa járdem beriwi tiyis.

- Oqıwshılardıń tınlap atırǵan shıǵarmalarına bólim tayarlaydı
- Oqıwshıda mádeniyatlı tınlawshı kónlikpelerin qalıplestiredi
- Muzıkanıń mazmunın táriplewshi quralların ápiwayı analizlewge úyretiwi.
- Muzıka xaqında pikir júrgiziwi .

Shıǵarmalarǵa estetikalıq jaqtan baha beriwi kónlikpeleri payda boladı.Muzıka tınlatuwdan aldın oqıwshılardıń dıqqatın jámlep shaqqanlastırıw ushın oqıwshılardıń aldına túrli wazıypalardı qoyıwı múmkin.Mısalı:

1.Házir sizler bir shıǵarmanı tınlaysız hám bul shıǵarmaǵa siz qanday at qoyǵan bolar edińiz?

2 «Sizler M.Mırzaevtıń «Bahar val`si» shıǵarmasın tınlaysız.Muzıkanı esitip hám oylap kóriń shıǵarma ne ushın bulay dep ataladı.?»

3. Muzıkanı dıqqat penen esitiń hám aytıń shıǵarmada bir keypiyat kórinis tapqanba,yamasa bir neshesi berilgenbe ?

Bunday vazirpa – sawallar balalardı muzıka tınlawğa úndeydi hám aktivlestiredi.

Balalardı muzıkalıq jaqtan aktivlestiriwshi metodlar tómendegiler :

- Balalar tanıs bolğan shıǵarmalardı jańa atqarıwda shertip beriw.
- Hár qıylı atqarıwda berilgen shıǵarmalardı kórsetip beriw mısalı: «Chamanda gul» shıǵarmasın xordıń atqarıwında hám duwtarshılar ansambiliniń atqarıwında tınladıw.
- Oqıtıwshınıń janlı atqarıp beriw.
- Oqıtıwshınıń kirisiw sózi
- Joqarı sıpattaǵı DVD,SD jazıwlarınan paydalanıw.

### ***Sabaqta muzıka shıǵarmaların úyretiw basqıshları.***

Muzıka tınlaw muzıka shıǵarmaların úyreniw dáwirinde rawajlanadı hám bul dáwir tórt basqısha ámelge asırıladı: oqıtıwshınıń kiris sózi,muzıka shıǵarmaların birinshi márte tınlaw,muzıka analizi hám qaytalap tınlaw.Mısallar kelirip ótemiz. Analiz hár bir klasta túrlishe alıp barıladı.

#### **1-2 klasslarda analizge tómendegiler kiredi.**

- 1) muzıkanıń mazmunı,xarakteri kiredi,
- 2)muzıkalıq janrı.

#### **3-4 klasslarda sawbet tómendegi túrde ótkiziledi.**

- 1) mazmun hám xarakter,
- 2)muzıkalıq janr
- 3)muzıka qalay ózgeredi
- 4)muzıkalıq forma

#### **5-7 klasslarda analiz tereńlesedi.**

- 1)xarakter mazmunına baylanıslı
- 2)muzıkalıq janrlar,vokal-simfoniyalıq syuitalar,opera,oratoriyalar,simfoniya ,balet h.t.b.

Muzıka analizi tiykarında oqıwshılardıń muzıkaǵa kirip barıwı,tiykarǵı muzıkanıń nızamlılıqların túsiniw barıwı basqıshpa-basqısh ámelge asırıladı.Juwmaqlap aytqanda oqıwshılarda muzıka tıńlawdı rawajlandırıw oqıtıwshıdan túrli metod hám usıllardan paydalanıw talap etiledi.Muzıka nızamlılıqları,muzıka sanatı ózgeshelikleri ápiwayı janrlardıń quramalı janrǵa qarap basqıshpa-basqısh ózlestiriwdi támiyinlew muzıkanıń tárbiyalıq tásin kúsheyttiredi.

### **Tema: Vokal-xor atqarıwshılıq mádeniyatın qalıplestiriw texnologiyası**

- 1.Vokal-xor kónlikpeleri haqqında túsiniw
2. Vokal-xor kónlikpeleriniń túrleri
3. Muzıka sabaqlarında vokal-xor kónlikpeleriniń áhmiyeti
4. Qosıqshılıq apparatınıń dúzilisi hám sestiniń payda bolıwı

Xor bolıp qosıq aytıw qıyın psixologiyalıq – fiziologiyalıq protsess bolıp esaplanadı. Muzıka sabaqlarında vokal -xor isleri, oqıwshılardıń morallıq – estetikalıq tarbiyası ushın oqıtıwdıń eń aktiv forması bolıp tabıladı.

Xor bolıp qosıq aytıw oqıwshılardıń dıqqat – itibarın kúsheyttedi, este saqlaw, sóylewi rawajlanadı, dawıs dipazonı keńeyedi, muzıka oqıwı ósedi mutatsiya dáwiri jeńil ótedi, dúnya qarası jıldan jılǵa jetilisip baradı. Vokal xor tájiriybeleri muzıka sabaǵında zarúr áhmiyetke iye. Ásirese, xor shınıǵıwlarında oqıwshılardıń dıqqat – itibarı sanalılıǵı hám aktivliligi asadı, muzıkalıq este saqlawı jaqsı rawajlanadı sonıń menen birge úyrengen qosıqların atqarganda zawıqlanıw sezimi payda boladı. Qosıq aytqanda, dóretiwshi atqarıwshılıq birliginde kúsheyttedi hám doslıq jámaátine birlesedi.

Qosıqtıń sóz mánisin hám muzıka lapızın tereń qabıl etedi hám shıǵarmanıń mazmunı arqalı turmıstı úyrenedi. Joqarıda bayan etilgen nátiyjelerge erisiw ushın tómendegi vokal xor tajiriybelerin qalıplestirip barıw hám xor bolıp qosıq aytqanda bulardı basshılıqqa alıwı shárt. Sebebe tek ǵana vokal – xor tájiriybe quralları menen ǵana jaǵımlı hawazına erisiw múmkin.

Vokal – xor tajiriybeleri altı túrge bólinedi.

1. Sabaqta qosıq aytıw qaǵıydaları.
2. Qosıqshılıq hawazı.
3. Dawıs payda qılıw.



4. Sazlaw.

5 Ansaml`

6. Uqsatıw.

1. Qosıq aytıw qaqıydaları, degende sabaqta oqıwshılardıń otırıw hám turıw jaǵdayı nazerde tutiladı. Otırıp yaqı turıp qosıq aytqanda bas, qol menen ayaqların qanday tutıw lazımlıǵı haqqında oqıwshılarga túsindiriw hám mudamı baqlap, esletip turıwdan ibarat. Usı qosıq aytıw qaqıydaları gewdeni qıysayttırmastan tuwrı tutıw, otırıp qosıq aytqanda parta súyengishine súyenbesten jelkelerin jeńil kerip, iekti artıqsha kótermesten moyın hám basın tuwrı uslaw , qollardı erkin páske túsiriw hám alaquadı dizeler ústine jeńil qoyıp eńkeymesten otırıw hám ayaqların jelke keńliginde uslap erkin qosıq aytıw sıyaqlı kórinislerden ibarat.

2. Qosıqshılıq hawazı – bizge belgili qosıq aytıwdagı dem alıw menen fiziologik dem alıw bala tuwılǵan kúnnen meditsinalı halda ámel qıla baslaydı hám ashıq bir ritmnen málim, bir waqıt aralıǵında payda boladı. Qosıq aytıwda bolsa dem alıw tez, qısqa waqıt aralıǵında payda boladı. Dem alıw xám qosıq buwınlarınıń sozımlıǵına, tempine hám xarakteriniń sáwleleniwine qarap sozıladı. Dem alıw ritmi ayılıp atırǵan qosıq xarakterine qarap ózgerip turadı hám tabiyǵıy dem alıwdıń tómendegi túrleri bar.

Kókirekten dem alıw, diafragma, ishten dem alıw turleri bolıp bólinedi.

Diafragma: Bul shınıǵıw Diafragmaning aktivliligi hám háreketshenligin rawajlandırıw ushın qollanıladı . Qolınızda arqańızǵa qoyıp ,ózińizdi qaptaldan orap alıń. Seslerdi aytıp atırǵanda qollardıń deneden sekirip ajıralıp turǵanın seziwip biliwi kerek. **D** hám **n** únles seslerdi qattı aytıw zárúr, buniń ushın til tanglayga jabıstırıladı, aldingi joqarı tis qatarlarga tireledi hám **d** (**n**) únles sesler juplanıp aytiladı.

Kishi jastaǵı balalardıń kókirekten dem alıwı tar, qısqa ekenligi sebepli, olar dem alıwın kókirek penen dem alıw, sol sebepten qosıq aytqanında jelkelerin kóterip, asıǵıp hám qosıq buwınlarındagı sózin bólip

alıwları tabiyǵıy. Sonıń ushın balalardıń jelkelerin kótermesten, asıqpastan, dem alıwı hám onı qosıq buwınlarınıń aqırına shekem bir qalıpte jetkiziw, ásirese sózdi bólip dem alıwın úyretip barıwı lazım. Dem alıw tájiriybesi ústinde islew protsessinde balalar dıqqatın hawazlarınıń keń jańlawına tartadı. Bunıń ushın gúldi iyislegendey lázzet alıp hám shawqımsız dem alıwǵa úyretiledi. Mine usı tájiriybeni ámelge asırıwdı sabaqlıqlarda, qollanbalarda usınıs etilgen vokal -xor shınıǵıwların aytıw, balalar xorında atqarılǵan qosıqlardı magnit lentası arqalı tıńlaw sıyaqlı ámeliy shınıǵıwlarda qalıplestirip barıladı.

Balalar tayarlanıp hám qosıqlardı aytqanda oqıtıwshınıń qol háreketine qarap dem alıwǵa hám onı (tejep) únemlep ornı menen buwınları aqırına shekem jetkiziwge ádetlenip baradı.

Ásirese dirijerlıq háreketi «dıqqat», «auf», «atqarıwdı baslaw», «atqarıwdı juwmaqlaw» largá itibar etip qosıq aytıwǵa wyretiwge dem alıwdı tártipke salıw ushın zárwr. Balalar dem alıw kóleminiń imkaniyatların esapqa alǵan halda shınıǵıw hám qosıqlarda dem alıw jolları aldınan belgilenip qoyıladı hám olardı wyretiw protsessinde ámelge asırıladı. Bul shınıǵıw dem alıw tiykarında legatoni ózlestiriw, dawıstı jawıp aytıw ushın qollanıladi (kvinta intervali sheńberindegi hár qıylı ritmikalıq kórinislerde).

**3.Dawıs payda bolıwı:** dawıstıń payda bolıp keliwi qıyın psixologiyalıq – fiziologiyalıq protsess. Ol óz hawaz aldınan (kókirek, jutqınshaq ) hám onıń ishindegi konsimon eki hawaz perdesiniń dem alıw ókpe, traxeyalar, kókirek bólimi hám esitiw apparatlarınıń birgeliktegi ámeliyatta payda boladı. Tamaqta payda bolǵan ses kúshsiz hám ısıldap shıqqan dawıs lapızı, onıń sóylew apparatı kóbinese murın boslıǵı arqalı terbelisi kúsheyip hám ózine tán tembr hám sınıǵırlaǵan qásiyetleine iye boladı. Tór organ dem alıw, hawaz, sóylewi hám esitiw apparatlarınıń óz – ara xızmetindegi muzıkalıq seslerge aytılatuǵın hawaz – qosıqshılıq hawazı dep ataldı.

Belgili tórt apparatınıń birgelikli qosındısı qosıqshılıq apparatı deydi.

I- klass owıwshılarınıń dawısın sharshatpastan qosıq ayttıw ushın qosıq aytıwdı (sol`, lya)notası aralıǵına ayttıruǵa boladı, ishki diapazonı (mi, si). Ulıwma diapazon (re-I, do-2) bolıp, buǵan belgili kólemde ámel qılıw lazım.

Balalar bas rezonatorına tiykarlangan «fal`tset»tte jarqın hawazda qosıq aytadı. Balalar qosıq aytqanda tek juwmsaq aktsent penen baslaw, hesh qashan qosıqtı qattı aktsent penen baslamawı kerek. Bunı oqıtıwshı baqlap barıwı shart.

**4. « Dawıstı sazlaw»** – saz hár bir balanıń berilgen muzıka sestin anıq qabıl – etip, óz hawazın oǵan maslap qosıq aytıw – sazlanıwı degen maǵınanı ańlatadı. Basqa qılıp aytqanda, sazlanıw – málim bir bálentliktegi sestı anıq intonatsiya qılıw demekdúr. Bul zárúr tájiriybe bolıp esaplanadı. Sonlıqtan baslawısh klastaǵı vokal -xor jumıslarınıń tiykarǵı maqsetleriniń biri qosıqtı taza etip aytıwǵa erisiwden ibarat. Bunın ushın birinshi sabaqtan baslap balalardıń dawısın sazlaw tájiriybelerin rawajlandırıw ústinde sistemalı túrde jumıs alıp barıladı. Ásirese, muzıka muǵallımı tómén rawajlanıp atırǵan balalardıń itibardı kúsheytiriwi lazım. Olardı muǵallım dawısına say ásbapları menen sazlaw ushın berilip atırǵan seske hám talantlı balalar menen teńlewine háreket etedi hám intonatsiyasınıń sazǵa tusiwine erisiledi sonday-aq bir qıylı bálentliktegi aytatuǵın shınıǵıwlar arqalı ámelge asırıladı.

**5. Ansambl`** – «ansambl`» frantsuzsha sóz bolıp birgelikte degen maǵınanı ańlatadı. Ol muzıka balet, arxitektura kórkem – óner nızamlarınıń biri. Muzıkada bir neshe atqarıwshılarınıń birgeliktegi atqarıwı ansambl` dep ayıladı. Máselen: ózbek, qaraqalpaq xalıq saz ásbapları ansambli, ayaq oyın ansambli, vokal ansambli hám basqalar. Xorda bolsa bárshe qosıqshılarınıń saz birligin, atqarıw tempin, ritm usılı hám dinamikalıq úylesiwi vokal -xor ansambili dep ayıladı. Ansambl` jeke hám ulıwma túrlerge bólinedi. Xordaǵı bárshe atqarıwshılardıń bir hawazǵa sazlanıp hamme bir dawısta aytıwına **ansambl`** dep ayıladı. Hár bir dawıstı ayırıp biliw, saz hám ansambl`diń úylesiwi uzaq jumıs protsessin talap etedi . Muǵallım balalardıń dawısların anıqlap olardı shınıǵıwlar isletiwı kerek.Eń birinshi dawıs sazlap bolǵannan keyin

bir dawıslı shıǵarmalardı uyretiwden baslaw kerek. Birinshi klass oqıwshılarına qosıqtı uyretkende diktsiya, artikul`yatsiyaǵa itibar beriw kerek. Seslerdi durıs aytıwǵa erisiw ushın diktsiya artikul`yatsiyaǵa baylanıslı shınıǵıwlar isletse boladı.

Sonda ǵana birinshi klasta tiykargı maqset: qoyılǵan taza unsonǵa erisiw múmkin boladı

### **Balalarda qosıq aytıw kónlikpelerin qalıplestiriw usılları.**

Ses-dem alıw hám dawıs aparatınıń háreketi nátiyjesinde payda boladı. Ses tamaqtıń jabıq waqtındaǵı kanalı arqalı ótkende dawıs perdeleri terbeliw nátiyjesinde júzege keledi. Sestiń payda bolıw waqtı «ses-hújimi» delinedi. Dawıs perdeleriniń háreketi demdi shıǵarıw pátı hám xarakterine qarap ses újimi qattı, jumsaq hám dem alıwdan sońǵı hújim bolıp úshke bólinedi.

Sestiń jumsaq hújiminde dawıs perdeleri demdi shıǵarıw menen birge alınadı. Ókpeden shıqqan hawa aǵımınıń dawıs perdelerine jeńil tiyip ótiwi nátiyjesinde júdá jumsaq ses payda boladı.

Sestiń qattı hújimi dem shıarıwdan aldın dawıs perdeleriniń birden jabılıwı nátiyjesinde payda boladı. Dem alıwdan sońǵı hújimde dawıs perdeleri dem shıǵa baslaǵannan keyin shıǵadı, nátiyjede sestен aldın shıǵarganda únsiz («X») háribi esitiledi. Oqıwshılar qosıq atqarganda ses xújimin alıp biliwi lazım. Eń qolaylısı jumsaq ses hújimi bolıp esaplanadı. Oqıwshılarga ses jónelisiniń legato, stakkato, nonlegato aytılw usılların úyretiw kerek.

Legato-seslerdiń bir-birine úzliksiz baylanısıp, hár bir ses keyingisine áste aqırınlıq penen hám an hárekette ótiliwi kerek.

Stakkato-seslerdi dara-dara atqarıw túrleri, sesler aralarında dem alınbaydı.

Nonlegato-stakkatoga jaqın bolıp, seslerdi anıq hám hár birin bólek ajratıp aytıw arqalı atqarıladı. Oqıwshılarga shıǵarmanı úyretken waqıtta olardıń dawısları birigip sazlanıwın ansambl` bolıp aytılwın úyretiw kerek. Dawıslardıń sazlanıwı-bul qosıq aytıw waqtında intervallardı eki ses arasın durıs aytıw, taza intonatsiyanı saplastırıp aytqızıw kerek. Balanıń turaqlı intonatsiyaǵa erisiwi barlıq seslerdi bálentliklerine qaray anıq esite biliw jámaát bolıp atqarıwında úlken áhmiyetke iye.

Egerde oqıwshılar shıǵarmanı taza atqarmasa, shıǵarmanıń mánisi joǵaladı. Ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde muzıka sabasında xor menen ayılatuǵın qosıqlar tiykraǵı orındı iyeleydi. Bunda dawıstı sazlaw ushın hár túrli shınıǵıwlar, yaǵnıy raspevkalar qollanıladı. Bul shınıǵıwlar barısında saz ásbaplarınıń tutatuǵın ornı ayrıqsha esaplanadı.

Raspevka qosıqtan talap etiletuǵın maqsetke baǵdarlanıp-sestiń hújimi, dem alıw jolları, diktsiyanıń, intonatsiyanıń tazalıǵın saplastırıw ushın baǵdarlangan talaplarına baylanıslı boladı. Raspevka shıǵarmanı aytıp baslamastan aldın qat-w0 minut aralıǵında dawam etedi. Sesti belgili do major tonınan baslap, yarım ton kóterilip ayttırıp barıw kerek. Raspevka aqırında e-r-dawamına akkord aytıluwı shártli ráwishte bolıwı kerek. Balalardı qosıq ayttırıwdan aldın hár qaysısınıń dawıs diapazonın, dem alıw uqıbın, dawısınıń tembrin, diktsiyasın, anıq aytıw uqıplılıǵın tekseriw kerek. Shınıǵıwlar arqalı olardıń dawıs keńligin, yaǵnıy diapazonın keńeytiw múmkin.

Sabaqtıń ishine hár qıylı qosıqlar, shıǵarmalar, sol muzıkalı shıǵarmalarǵa baylanıslı notalı illyustratsiyalar, kompozitorlardıń portretleri, hár qıylı saz ásbaplarınıń, oǵan táriyplew jazıwları kirgizilgen. Sabaqlıqtaǵı materiallar jıl dawamında óz ornı menen izbe-izlikte jaylasqan bolıwı kerek. Mıs: máwsimge baylanıstırıp, máwsimlerdegi bayramlarǵa arnalǵan qosıqlardı oqıwshılardı jıldan-jılǵı zamangá say namalardı tınlattırıp, taza qosıqlardı úyretip barıw kerek. Bul balanıń dıqqatınıń rawajlanıwına járdem beredi. Muǵállim oqıwshılar menen muzıkalıq shıǵarma tuwralı sáwbetlesiw, pikir alısw nátiyjesinde olardıń muzıkalıq oy-órisin keńeyttiriwge járdem beredi. Oqıwshınıń muzıkalıq qábileti hár qıylı boladı, dem alıw, ses shıǵarıw, sóylew qábileti, tonga túsiw, ritm hám basqa qábiletlerin balada tárbiyalap shıǵıw zárúr. Muzıkalıq qábileti (esitiw, sóylew) tómén balalardı arnawlı shınıǵıwlar arqalı hám birgelikte tayarlıqlar menen tárbiyalap barıw tiyis.

Birinshiden únli a,u háriplerin sozıp durıs aytıw nátiyjesinde jaǵımlı dawıs shıǵarıladı. Sońınan diapazondı keńeytiw ushın dawıs qay jerge jetkenshe eki sestıń aralıǵın úlkeytip ayttırıw kerek. Mısalı:

Ekinshiden únli «e» háríbin sulıw bolıp shıǵıwı ushın ápiwayı túrinde jalpaq etip aytpay, al «ye» ge jaqın etip aytsa durıs hám sulıw bolıp shıǵadı. Qosıqta únli «o» hám «e» kóbirek ushırasadı, sonıń ushın basınan durıs etip aytıwǵa úyreniw kerek. «O» háríbi «a» háríbi menen shatastırıp, «e» háríbi «i» háríbi menen almastırıwǵa ádetlenbewi kerek, bunı dúzetiw ushın awızdı jıynap, erindi domalaq halda uslap qosıq aytıw kerek.

Muzıka adamzattıń oy-pikirine tásir etip, olarda eń jaqsı qásiyetlerdi rawajlandırıp, qalıplestiriwinde hesh bir nárse menen almastırmastay múmkinshilikke iye, iláhiy kúsh bolıp tabıladı.

Házirgi zaman pedagogikasında muzıkalı estetikalıq tárbiya protsesin ulıwma bilimlendiriw menen bir qatarda alıp barıw belgilengen. Jeke adamdı hár tárepleme rawajlandırıw zárúrligi balanıń tábiyiy háreketshenligi dóretiwshilik iskerlikti talap etiwı balanıń jas ózgesheligine baylanıslı boladı. Dóretiwshilik protsess yadı, áwladtı, háreketshenlikti, dıqqatlı intuitsiyanı, logikası, sóylewin shınıqtıradı hám rawajlandıradı. Dóretiwshilik protsesinde oqıwshılardıń úyreniw, bilim alıw protsesi rawajlanıwshı xarakterge iye boladı. Sonıń menen birge balalardıń ómiri jaqsı sezimler menen bayıp baradı. Dóretiwshilik rawajlanıw barısında oqıwshınıń psixologiyasında sapalı ózgerisler júz beredi. Psixikalıq funktsiyalardıń qayta dúziliwine jol ashıp beredi. !piwayı dóretiwshilikten quramalılıqqa ótiwi dóretiwın jeke adamǵa tán sanalılıqtı payda etedi.

Muzıka-bul ósip kiyatırǵan keleshek áwladtıń tárbiyasına kúshli tásir kórsetiwshi qural bolıp esaplanadı. Balalardıń tiline psixikasına tez túsiniwge háreket etiw kerek, bolmasa balalardıń kórkem-ónerge jaqınlasıwı, qızıǵıwı tez sóniwi múmkin.

Ulıwma bilim beriwshi mekteplerde oqıwshılardıń muzıkalıq rawajlanıwı házirgi waqıtta kóplegen pedagog-metodistlerdi qızıqtıradı, sebebi, mektepte bilim alıw dáwiri-bul ulıwma kórkem-ónerge, ómirge jol alıw dáwiri bolıp esaplanadı. Mekteplerden tısqarı úy, shańaraqtıń da tásiiri bolıwı kerek.

### **Dem alıw usılları.**

Adam sóylegende ortasha dem alıp, sózlerdi erkin pát penen jeńil aytadı. Qosıq aytqanda bunday dem menen sóz buwınların tolıq ayta

almaydı. Sebebi qosıqta buwınlar sóylegendegige qaraǵanda sozımlıqqa hám dawıs tonlıqlarına qaray bálent pás aytılwı kerek. Sonıń ushın da qosıq aytıw ushın dem alıw usılları ádettegidey qıyınlaw bolıp keledi. Qosıqshı dem alǵanda, demdi ókpeniń tómengi bóleginen tolıq alıwı kerek hám qosıqtıń tezligine, atqarıw usılına qaray dem alıw kerek boladı. Dem alǵanda uiyndi demniń dawısın shıǵarıw kerek. Egerde qosıqshı eki qolın qabırǵanıń tómengi bólegine qoyıp dem alǵanda, ókpeniń tómengi bólegine demniń tolǵanın sezedi hám bul jaǵdayda iyinniń kóteriliwin baqlap barsa anıq sezedi hám tuwrı dem alıp atırǵanın biledi. Qosıqshı dem alǵanda kóbinshe murın arqalı dem alıwı kerek. Qosıqshı alǵan demdi únemlep frazaniń aqırına shekem jetkeredi. Demniń qayta shıqqan waqtında tamaqtaǵı kishkene til hám dawıs perdeleri qozǵalısqı kelip, awız quwıslıǵında ses payda boladı hám biziń qulaǵımızǵa jaǵımlı qosıq bolıp esitiledi.

Dawıstıń payda bolıwı adamnıń kókireginen baslap, awız quwıslıǵı menen birge terbelis payda etiw arqalı boladı. Bul jaǵdayda adam organizmi (gewdesi, bası, moynı x.t.b.) bos – erkin bolıwı kerek. Murın quwıslıǵı arqalı shıqqan dawısta qosıq ádebiyatında paydalanbaytuǵın dawıs bolıp keledi xám atqarıwshılardıń murın arqalı aytıwına jol qoymaw kerek. Awızdıń dawıslı buwınlardı aytqan wakıtta jaqsı ashılıwı, dawıstıń sapasına kóp tásir etedi. Awızdı qansha qattı ashıp aytsaq, dawıs sonsha qattı aytiladı. Xorda qosıq aytqanda úzliksiz dem alıw usılı da paydalanıladı. U`zliksiz dem alıw - bul atqarıwshılardıń gezekpe – gezek dem alıwı bolıp, hár bir atqarıwshı qońsısı dem alǵan waqıtta aytıp, soń demdi ózi alıwı, solay etip qosıq úzliksiz aytiladı. Jáne bir áhmiyetli maslahat, dem alǵanda demdi elespesiz, hesh kimgе bildirmeytuǵın usılda paydalanıw kerek.

### **Qosıq sózlerin tuwrı aytıw usılları.**

Qosıq sózi shayırdıń jazǵan qosıq tekstlerin oqıǵannan tıńlawshılardıǵa kúshli tásirtiligi bizge tanıs. Sebebi sóz arqalı ayta almaǵan pikirdi muzıka sesti, yaǵnıy sóz buwını menen aytilǵan qosıq ırǵaqları arqalı tıńlawshılardıǵa

tolıq túsınikli etip jetkerip bere alamız. Demek qosıqta sóz buwınların anıq hám túsınikli etip aytıw biziń baslı wazıypamız.

Shınıǵıwlar barısında hár bir atqarıwshınıń hár bir partiyanıń hár bir frazanı, notanı, sóz buwınların anıq taza, ansamblde, sulıw aytılıwın xormeystr baqlap barsa hám waqıtsha

qate kemshiliklerge toqtap túsindirip yamasa ózi aytıp kórsetiw jolı menen diydilegen maqsetke erisiwi kerek. Eger ayırım atqarıwshılar talap dárejesinde atqara almaǵan jaǵdayda, olar ushın waqıttı kóp sarplamastan tayarlıqtı dawam ettiriw kerek. Kosımsha tayarlıqta bul kemshiliklerdi saplastırıw maqsetke muwapıq boladı. Xormeystrdiń tayarlıq ótkeriw usılı atqarıwshılar ushın qızıqlı, anıq túsınikli bolıp ótkerilse xor jámáátiniń hám atqarıq sheberligi tez rawajlanadı.

Shınıǵıwlar ótkeriw waqtında muzıka sawatı hám atqarıw usıllarına kóbirek kewil bóliw kerek. Xor jámááti ózleriniń dawısların jaqsı esitip, tıńlap, dawıs bálentligin jaqsı, taza sazlawı ushın saz ásbabında tonlıqlardı shertip tekserip barıwı kerek.

## **TEMA : Muzikalıq-ritmikalıq hızzmetti qáliplestiriw usılları**

### **JOBА :**

1. Kirisiw.
2. Muzikalıq-ritmikalıq háreket túrleri
3. Muzikalıq-ritmikalıq háreketlerdi úyreti w metodikası

### **Muzikalıq ritmikalıq háreket túrleri .**

Oyin eń aktiv dóretpe xızmeti bolıp , muzıkanıń emotsianallıq mazmunına baǵdarlangan halda ol obrazlı háreket arqalı iske asırıladı . Baǵdarlama kónlikpelerin ayrıqsha meńgeriwde oynınıń anıq syujetke iye bolıw qaǵıydaları, muzikalı sabaq tapsırmaları járdem beredi .

Muzikalıq shıǵarmaları hám oyun mazmunları ulıwma tárbiyalıq máselelerge juwap beredi. Mektepke shekemgi muzikalıq tárbiya metodikasında oynınıń eki túri belgilengen: ásbaplar muzıkası tásirindegi oyun hám qosıq penen birgelikte atqarılatuǵın oyun.



Ásbaplar járdemindegi oyın syujetli hám syujetli emes bolıp bólinedi, belgili atqarıwshı obrazı anıq kórinedi .

Syujetli emes (háreketsheń oyınlardıń hár túrliligi) muzıkaǵa baylanıslı qaǵıydalar, mına máselelerdi, muzıkalı shıǵarmalardıń forma hám xarakterin mazmunına say sheshiledi. Solay etip, muzıkalıq tapsırmaları boyınsha didaktikalıqqa kiredi. Al xakteri boyınsha háreketsheń. Olardıń mazmunı tolıǵı menen muzıkaǵa baylanıslı. Oyınlar, ayaq oyınlar, qol uslasıp qosıq aytıp, oynaytuǵın oyınlar .

Muzıkalı - ritmli háreketter ózine tán formaǵa iye, balalar oyıları, ayaq-oyınları, qol uslasıp qosıq aytıp oynaytuǵın oyınlar, xalıq oyınları háreketteriniń elementleri kiredi

Oyınlar (plyaski) dıń tómendegi túrleri bar .

1.Háreketterdiń súwretleniwi oyınları muzıkalı shıǵarmanıń dúzilisine baylanıslı boladı

2.Kombinatsiyalangan (úylestirilgen , birlestirilgen) oyın. Buǵan háreketti súwretlew hám erkin shıǵarmadaǵı háreket kiredi .

3.Erkin oyınlar (plyaski). Bul xalıq oyınları melodiya (birliginde) atqarıladı hám dóretiliwshilik xarakterge iye.

Xorovod (qol uslasıp qosıq aytıp oynaw) qosıq qosıqları menen baylanıslı bolıp, balalar onıń syujetli oyın háreketteri menen intsenirovkalaydı.

Balalar ayaq oynına hár qıylı polka, qos ayaqlap oynaw, valıs tárizli háreketter kiredi. Jeńil janlı, qızǵınlı xakterdegi muzıka kóbirek ayaq oyın xáreketteri elementlerin qaytalatıp turadı.

Ózine tán xarakterli ayaq-oyındı erkin ayaq-oyın háreketterin qatnasıwshı mánili atqaradı. Nama shıǵarmasınıń mazmun mánisine xakterine, tempine, ritmine baylanıslı háreket túrleri oyınǵa salıstırıladı. Kishkene balalarda ayaq-oyın hár qıylı háreket oyınları menen tıǵız baylanısta iske asırıladı. Mısalı balalar oynına «Hákke qayda", "Pıshıq-tıshqan", "Aq terekpe- kók terek".

Joqarıda kórsetilgen oyınlardı úyretkenimizde jas óspirim balalardıń shaqqanlıqqa, uqıplılıqqa, este saqlawǵa hám de rawajlanıwına óziniń salmaqlı úlesin qosadı .

Muzıkalı- ritmikalıq kónlikpeler hár qıylı oyınlardı, qol uslasıp, qosıq aytıp oyın oynawshı oyınlardı eń baslı maqsetti úyretip ózlestiriw bolıp esaplanadı .

Geypara oyınlarda qosımsha repetitsiya, qayta shınıǵıwlar talap etedi.

Mısalı : qayta shınıǵıw islew dál ritmikalıq súwretleniwinde aktsentke itibar beriwimiz kerak. Muǵallım tapsırmalardıń qızıqlı, kórinisli formaların, balalardıń onı durıs ózlestiriwinde járdem beredi .

Geypara shınıǵıwları kórkemliliǵın oyın obrazlarınıń jetkerilip beriliwine, júriw, juǵırıw, sonday-aq repetitsiya járdeminde islep kónlikpelerdi artıradı .

## **Muzikaliq-ritmikaliq háreketlerdi úyretiw metodikasi**

Mektepke shekem balalardı ritmika hám qosıqtı úyretiw metodları birgelesip ótıledi .

Birinshiden, bir-birine uqsas metodlar : kórgizbeli esitiw ( muzıkalı kórkemlep esitiw) kórgizbeli kórinisti kóriw, háreketlerdi, shınıǵıwları orınlaw metodları

Ekinshiden - hár bir jasına hám qabıl etiwine qaray qosıq hám ritmikada shıǵarmaların quramalılıǵı esapqa alınıp, izbe-izlilik túrde úyretiledi .

Muzıkalıq shıǵarmalar tolıǵı menen pútin qabıl etiwdi talap etedi. Xarakteri boyınsha olar anıq , biraq kólemi boyınsha -onsha úlken emes, belgili teksti iyeleydi, ritmikani úyrengende belgili bir háreket penen, geyde sózleri menen baylanıslı úyretiledi .

Sonlıqtan muzıkalıq oýınlardı tolıǵı menen ózlestiriwde muzıka menen háreketti birlestirip úyretiledi .

Oýınlar kópshilik qatnasıwshıları menen hám tolıǵı menen muzıkalıq súyemellewi qıyın bolıp onı kórsetiw ańsat emes. Bunday jaǵdayda muǵallım oýındı tek sóz benen túsindirip qoymastan qısqa hám onıń obrazlı formaların kórsetip úyretedi. Oýınlar menen dáslepki tanısıwlar kóp usıllardı keltirip shıǵaradı . Dáslep barlıq muzıka tolıǵı menen atqarılpadı, sońınan oýınnıń mazmunı qısqasha aytıladı hám sońında muzıkalıq shıǵarma qaytalanıp qayta esittiriledi .

Bunday usıl onsha úlken emes ápiwayı syujetli emes yamasa muzıkalı qosıq oýınlarında qollanıladı .

Háreketli oýın háreketlerin qollanıp kórsetiw múmkin : tárbiyashı qozǵaladı, sol waqıtta birgelikte , muzıka basshısı muzıkalıq shıǵarmanı atqaradı.

Eger basshı ózi kórinisti kórsetse dáslep ol, muzıkanı atqaradı soń háreketi bir waqıttıń ózinde melodiyası menen qosıp aytadı .

Olardı súwretlep úyretiwde oýınnıń tiykargı elementlerin kórsetiw, muzıkalı shıǵarmalardı atqarıwda hár qıylı usıllardan paydalandı .

Bunday hár qıylı usıllardı úylestiriwde , muzıkalıq shıǵarma tolıǵı menen atqarılıp, oýınnıń tiykargı elementlerin kórsetip hám olardı oqıtıwda júdá tásirsheńligi biraz sáwlelenedi.

Eger bala shıǵarmalardıń belgili bir bólegin ózlestirip, onı miyinde saqlay bilse, muzıkalıq obrazlardıń xarakterin rawajlandırıw tolı menen ayrıqsha pikirdi ózlestiredi

Sonlıqtan balalardı oqıtıp otırıp, balalarda muzıka tili, baylıǵı, seziw hám onı háreketke beriw metodların tańlaydı. Solay etip, tayarlıqtıń izbe-izliliǵı hám balalardıǵa oyındı jaqsı ózlestiriwde hár qıylı usıllardı qollanadı .

Muzıkalıq qabıl etiwler hám kórgizbeli háreketler baǵdarlamasınıń jetiskenligi menen iske asırıladı . Oyin ayaq-oyın qol uslasıp, qosıq aytıp oynaw (xorovod) metodların úyreniw (anologiyalıq) qurılısqa iye .Ayaq oyındı oynaw haqqında onı kórkemlep túsindiriw, balalarda ayaq oyınǵa ritmikaǵı bolǵan qızıǵıwshılıqtı keltirip shıǵaradı. Shınıǵıwlardıń awır háreketli eementlerin izbe-izlik penen úyretiledi. Ásirese durıs, sawatlı kórkem etip muǵallımınıń kórsetiw balanıń sapalı etip úyrenip, onı qayta kórsetiwine úlken tásir etedi. Jaqsı juwmaqlar , metodikalıq qollanbalardı keltirip shıǵaradı, bunda barlıǵı topar qatnasıwshılarınıń belsene qatnasıwınıń nátiyjesi bolıp esaplanadı.

Buǵan mınalardı kirgiziwge boladı :

1.Jeke tekseriw kónlikpelerdi ózlestiriw barısı epizodlı tekseriw jolı menen rawajlanıwı, sonday-aq balanıń minezin bahalaw jolı menen onıń jetiskenligin biliwge boladı .

2.Hár bir baladıǵa dıqqat qoyıp qaray otırıp sabaq barısında hár qıylı metodlardan paydalanıwǵa boladı .

3.Jeke tayarlıq ushın qısqa waqıtqa 2-3 minut qosıw kerek. Bunday metodikalıq usıllar mektepke shekemgi balalardıń óz erkinshe hám dóretiwshilik payda etip rawaanıwına tásirin tiygizedi. Balalardıń úyreniw ushın bul jaǵdaylar júdá kerek. Balalardı muzıkalıq shıǵarmalar menen birinshi tanıstırǵanda, muǵallım muzıkaǵa kerek berip, bundaǵı háreket barısın túsindirip barıwı kerek.

Kishkene balalar- júriw, juwiriw, sekiriw háreketlerine tiykarlangan jaqsı koordinatsiyaǵa iye. Atqarılıp atırǵan muzikani tińlaǵan balalar óz betinshe shappatlaw, tepsiniw, hár qiyli zatlar menen (top, tayaqsha, lenta h.t.b.) háreketler kórsetiwge tirisadi. Olardıń tán bolǵan nárese, muzika hám háreketti birgelikte

seziw. Bul bolsa balalardıń muzikalı ritmikalıq rawajlanıwınıń tiykari bolıp tabıladi.

Tilekke qarsi, muzikalı-ritmikalıq háreketlerdi balalardıǵa , ásirese baqsha jasındaǵı balalardıǵa úyretiwde, bilimdi, uqıplı tárbiyashi mamlarardıń jetispewshiligi, ayırım bala-baqshalardıǵa muzika sabáǵın ótkeretúǵın, háreket islewge qolaylı ójirelerdiń bolmaǵnalıǵı sebepli, muzikalı-ritmikalıq háreketlerdi úyretiwge júdá kem itibar beriledi, tek ǵana geypara elementleri qollaniladi. Degen menen-muzikalı ritmikalıq háreket balalarda hár tárepleme rawajlanediriwdi támiyinleydi, olarda muzikalılıqtı, dóretiwshilik uqıplılıqtı, tájiriybelilikti payda etiwdi rawajlandiradi. Atqarılıp atırǵan muzika tiykarında tárbiyalıq áhmiyetke iye bolǵan háreketler-ritmdi seziw, muzikalı materiallardı ózlestiriw-balalardıń muzika materialların tez ózlestiriwge járdem etedi. Háreketler tiykarında balalar atqarılıp atırǵan muzikanıń xarakterin bere alatuǵın boladi.

Balalarda muzikalı-ritmikalıq iskerlikti payda etiw, júdá úlken áhmiyetke iye. Soǵan baylanisli men, bul jerde, balalarda bolatuǵın muzikalı ritmikalıq iskerliktiń bir-birine baylanisli 3 baǵdari barlıǵın aytip ótpekshimen :

Birinshi baǵdar: balalardıń muzikalıq jaqtan rawajlanıwın, esitiw qábiletiniń ósiwın, muzikada háreketlerdi baǵındırıwın támiyinleydi.

Ekinshi baǵdar : Duris háreket etiwdi támiyinlew, bunda

a) júriw (marshli, saltanatlı, bir qalıpte, salmaqı);

b) qádem basıw (biyik, ayaq ushında, jumsaq, ózgeriwshen);

v) ayaq ushında oynaw, qollar háreketi ;

g) shappat qaǵıw (alaqanda-áste, qatti, siltek) ;

d) zatlar menen háreket etiw (top, lenta, bayraqlar) ;

e) ayaq oyın elementlerin úyreniw (massalıq oyın, ózgeriwshen qádem basıw, otırıp-turiw, aylaniw h.t.b.) óz ishine aladi.

U`shinshi baǵdar: dene háreketin basqariwdi úyretiw, buǵan tez hám anıq toqtaw, háreketi ózgertiw h.t.b. kiredi.

Sabaqqa tayarlanıp atırǵan muzika basshisi temadı tiykarlanıp, muzikalı material tańlap hám sonıń járdeminde balalardıń muzikalı esitiw qábiletin, bilimin

bekkemlewge, muzikalıq obrazdı túsiniwge járdemlesiwı kerek. Sol waqıtta ǵana bala muzikalı háreketti anıq kórsetip bere aladı.

Muzika basshisi, balalarǵa barlıq muzikalıq háreketti kórsetip beriwi kerek, sebebi bul háreketler balalardaǵı muzikaǵa bolǵan emotsionallıq reaktsiyani aktivlestiredi.

Sonday-aq muzikalı háreketlerdi ózlestiriw barısında muzika basshisi-obrazlı sózlerdi, túsiniqlerdi, taqmaqlı tekstlerdi kóbirek qollanǵanı maqul. Olar járdeminde balalar óz háreketin teksttiń mánisine qarap anıq kórsetip beri wge háreket etedi.

Balardıń kórkemlik jaqtan rawajlanıwın bayitiw ushin olardı muzikalı-ritmikalıq háreketler tiykarında keń kólemde, hár tárepleme tárbiyalap barganimiz maqul. Sonıń nátiyjesinde balalar, aldi menen háreketli tájiriylbelerge iye boladı, muzika menen marshlı júriwdi, juwriwdi, muzikalı shártli signallarǵa juwap qaytariwǵa úyrenedi. Buni iske asiriwda, eń áweli, ápiwayı ásbap-úskenelerdiń sestinen paydalanǵanimiz maqul.

Eń ápiwayı háreketlerdiń elementleri bolıp shappatlaw hám ayaq penen tepsiniw. Olardıń járdeminde balalar muzikaniń ritmikalıq súwretlemesin ózlestiriwi múmkin. Bul jerde balalarǵa shappatlaw menen atqariwǵa tiyisli bolǵan, hár qiyli mazmundadı, eki túrli usıldı qollanǵan maqul, ekewin de atqarıp bolǵannan soń, qaysisi qısqa, al qaysisi uzın sozımlılıqlarǵa iye ekenliklerin balalar ayiriwi kerek.

Muzikalıq ritmikalıq iskerlikte, tek ǵana muzikalılıqtı rawajlandirip qoymastan, háreket mádeniyatında rawajlandiriw kerek.

Bala-baqshalarında balalarǵa hár túrli saz ásbaplarıdıń atqarılıwındaǵı, muzikalıq shıǵarmalardı qanshelli kóp tińlasa hám óz kózi menen kórse, ol sonshelli dárejede saz ásbaplarıdıń kóplegen túrleri, dawis tembri, atqariw ózgeshelikleri haqqındaǵı túsiniqlerge iye bolıp, olardıń bir-birinen parqın ajırata alıw múmkinshiligine iye boladı.

Házirgi waqıtta kóplegen bala baqshalarmızdap birew bolsada fortepiano ásbapı bar. Baqsha balaları bul ásbap penen jaqınnan tanıs, shertip bilmesede

qiziqsinip barip, dim bolmasa bir-eki klavishin basip kóredi. Al, muzika tárbiyashisi bul ásbapta shertse, olar tańlawshiliq penen tińlap otiradi. Mine, bulardıń barlıǵı, jas-óspirimlerdiń kishkentay waqtinan baslap-aq saz ásbapların shertiwge qizigiwshiliǵı bar ekenligin kórsetedi.

Al, endi, saz ásbapların tińlatiw arqalı balalardıń esitiw qábiletin qalay rawajlandiramız- degen máselege toqtamaqshımız.

Málim boliwınsha kishkene bala, jańadan kórgen zatin, esitken muzikasin ózine tez qabillay aladi. Sebebi, olar kishkene waqıtta kóp nárselerdi biliwge qizigadi, talapshań uqıplı boladi. Solay eken, olarǵa hár muzika sabaǵında bir ásbaptıń ózin ákelip kórsetse, janlı túrde olarǵa tanıs bolǵan namani shertip berse hám ásbap haqqında ápiwayı etip saz benen túsinik berse, bul balalardıń muzikalı esitiw qábiletiniń rawajlanıwına úlken járdem tiygizedi.

Misal ushin «goboy» ásbapı haqqında túsinik beretuǵın bolsaq, balalardıń yadına «Nu pogodi» mul`tfil`mindegi qasqirdi esletemiz. Kóz aldında qasqirdiń moynında jılannıń iyretilip turgandagı kórinisi payda boladi. Bul kórinis usı «goboy» áspabında atqariladi-dep túsinik berilse, balalar dárhal onı bile qoyadi.

Egerde baqshadagı «muzikant-tárbiyashi» bul ásbaptı shertip bermese, ornına basqa muzikant shakiriliwı yamasa sol áspabtin atqariliwindagı kasetanı qoyıp berse de, balalardıń muzikaǵa degen qizigiwshiliǵın arttıradi hám úlken rol` oynaydı.

Baqsha balaları saz ásbaplarındagı atların bilmesede, onı qaysı bir mul`tfil`mde yaki kinofil`mlerde kórgenligin kórsetip beredi. Sol waqıtta dárhal, muzika tárbiyashisi sol áspaptıń atın aytip berse, balalar bunı dárhal eslep qaladıv hám kelesi sapar bul áspab shertiliwı menen onı ańsat ajırata aladi.

Balalarǵa saz ásbapların tanitiwdagı tiykargı maqset :

- ásbaplardıń atların bilip aliw ;
- esitiw arqalı ásbaplardı ajıratiw;
- saz ásbaplarında oynawǵa degen qizigiwshiliqlarin oyatiw ;
- muzikalı uqiplılıqlardı rawajlandiriw.

Usi maqsetke tiykarlana otirip, balalardin saz ásbaplardi tıńlaw arqali, muzikani esitiw qábiletin rawajlandira aladi.

**TEMA: Balalar saz ásbaplarında birgelikte atqarıw hizmetin qáiplestiriw.**

- 1 Saz ásbaplar dóretiwshiliginiń maqset hám wazıypaları
- 2 Balalar muzıka ásbaplarına minezleme
- 3 Melodiya shıǵarmaytuǵın saz ásbaplar
- 4 Melodiya shıǵaratuǵın saz ásbaplar

Balalar muzıka ásbaplarında oynaw (shertiw)-bul qatnasıwshılardıń jámáát bolıp atqarıwshılıq iskerliginiń bir túri bolıp tabıladı. Onıń sabaqtaǵı áhmiyeti-balanıń muzıkalıq qábiliyetin rawajlandırıw hám uqıbın payda etiw, mektep oqıwshılarında kórkemlik tájiriyesin bayıtıw, olardı atqarıwshılıq ónerine, iskerligine qızıǵıwshılıǵın rawajlandırıw. Sonıń menen birge maxsetke baǵdarlangan qábiliyeti hám shertiw ámellerin iyelewde, balalardıń muzıka shertiwdegi emotsiyalıq qatnası júdá áhmiyetli.

Muzıka ásbaplarda oynawdı sabaqqa engiziw, tómendegi pedagogikalıq máselelerdi sheshiw menen baylanıslı boladı`

- ♦ Balalardıń sabaqlarda, sabaqtan tıs jumıslarında hám bos waqıtlarında bolama (bayramlarında, shańaraqta, dem alıs saatlarında) olardıń atqarıwshılıq iskerligin qoshametlew.
- ♦ Olarda kórkem talǵamdı hám qızıǵıwshılıqtı qáiplestiriwdi ámelge asırıw.
- ♦ Orkestrde oynaw qızıǵıwshılıǵın tárbiyalaw` saz ásbaplardıń tembrin ayıra biliw, olardıń seslerindeki uyǵınlıqtı (garmonıyanı) seziw.
- ♦ Muzıkalıq uqıbınıń rawajlanıwın jedellestiriw (aktivlestiriw), (lad sezimi, ritm sezimleri, muzıkalıq forma, tembrlik, garmoniyalıq, melodiyalıq slux)
- ♦ Muzıkadaǵı tásirsheńlik quralı hám muzıkalı sóylesiw elementleriniń tásirli mazmunlılıǵı haqqındaǵı kóz qarastı qáiplestiriwdi ámelge asırıw.

Oqıw-tárbiyalıq máselelerdi orınlawda, repertuar hám jumıs metodları sheshiwshi áhmiyetke iye. Muzıka materialınıń baslı ózgesheligi-onıń kóp qırallıǵında. Hár qanday shıǵarma uqıp, kónlikpe, sezim usáńan bir qatar túsiniktiń qalıplesiw tiykarın júzege shıǵarıwǵa xızmet etedi. Bunnan basqa da muzikalıq material, oqıwshı hám oqıtıwshınıń birgelikte atqarıwı ushın qolaylı hám qatnasıwshılardıń dóretiwshilik háreketin qalıplestiriw ushın arnalǵan bolıwı kerek. Balalar muzıka ásbaplarında oynaw, ásirese dawıs hám slux koordinatsiyaları tómén dárejede bolǵan balalarda muzikalı-dóretiwshiligi rawajlanıwı ushın paydası áhmiyetli. Bunnan basqa da hámme ushın, bul nedáwir quramalıraq bolǵan saz ásbaplardı iyelewge jaqsı tayarlıq boladı.

Mektep oqıwshıları sabaqlardıń barısı nátiyjesinde`

- saz ásbaplardıń atamaları hám olardı saqlaw qádelerin biliwi tiyis;

- saz ásbaplardıń tembrin (seslerdiń ózine tán xarakterin) slux arqalı anıqlawdı ózlestiriwi hám olardıń tásirsheń mazmunın seziniw, pámlew;

- hár bir saz ásbapta shertiw usılları hám ámellerin iyelew;

Seslerdi tanıw hám ses shıǵarıwda tásirsheń ózgeshelikti túsiniw;

Muzikalıq mánistiń tásirsheńligin seziniw hám olardı saz ásbaplarında atqarıw arqalı jetkeriw usılların iyelew;

- Ansaml` atqarıwshılıǵı kónlikpelerin iyelew, slux boyınsha qıyın bolmaǵan melodiylardı shertiw, jaqsı tanıw bolǵan shıǵarmalardıń qıyın bolmaǵan hár qıylı partiyalardaǵı doslarınıń atqarıw sapasın ózlestiriwge umtılw;

- Joqarı sesli saz ásbaplarında joqarǵı hám tómengi seslerdiń jaylasıw tártibin biliw, nota atamaların hám olardıń nota sızıqlarındaǵı ornın biliw;

- Óz partiyasın úlgili oqıp biliw hám óziniń oylawshılıǵına tiykarlangan «orkestróvkanı» usınıw.

Sabaqtaǵı jumıslardıń nátiyjesi kópshilik jaǵdayda saz ásbaplardıń ráń-báreńligine ǵárezli boladı. Sol ushın jeke saz ásbaplardıń sesleriniń sapasına, ses shıǵarıw texnikasına hám orkestr quramına qoyılǵan bir qatar talaplardı esapqa alıw zárúr. Baslawsh klass qatnasıwshıları menen jumıs waqtında álbette eń ápiwayı saz ásbaplardan paydalanıw tiyis. Bul muzıka ásbapları urıp shertetuǵın



ásbaplar toparınan belgili bálentlik tonına iye bolmağan sap ritmlik ásbaplar (treugol`nikler, tarelkalar, bubenler, marakaslar, barabanlar, korobochkalar h.t.b.) jáne joqarı hawazlı saz ásbaplardan (kolokol`chikler, metallofonlar, ksilofonlar h.t.b.). Barlıq saz ásbaplar taza hám jaǵımlı ses shıǵarıwı tiyis, sırtqı kórinisi arqalı balalardı ózine tartıwı kerek, yaǵnıy sulıw bezelgen, jeńil, oynawshılardan texnikalıq qıyın bolǵan máselelerdi talap etpewi kerek. Hár qanday saz áspabında oynaw waqtında bas, moyın hám deneniń erkin turıwın qadaǵalap turıw zárúr.

**Melodiya shıǵarmayuǵın ásbaplar:** Klaves (aǵash tayaqshalar), bloklar (korobochkalar), bruski, tamburin (buben), baraban, marakaslar, Treugol`niki (úshmúyeshlikler), barmaqlarǵa kiyiletuǵın jup tarelkalar (napalechnie parnie tarelochki), ilgekli tarelkalar (podvesnaya tarelka), jup qol tarelkalar (parnie ruchnie tarelkalar), zamarrıq (gribok).

Aǵash tayaqshalar (Klaves)-Jaqsı sınıǵırlaǵan aǵashtan islengen eki tayaqsha (palisandr). Olardı bir-birine urıw arqalı atqaradı. Tayaqshalardı sonday uslaw kerek, olardıń eki tárepide bos hám erkin bolǵanı jaqsı (kórsetkish hám bas barmaqlar menen uslanadı). Jáne de tayaqshanıń birewin shep qolda tap iyilgen tarelka qálpinde uslap ekinshi tayaqsha menen qaǵıw (urıw) arqalı atqarsada boladı.

**Blok** -jalpaq aǵash korobka hám jińishke tárepi quwıs bolıp keledi. Bloktı aǵash tayaqshalar menen shertedi, biraq ushı menen emes, al ortası menen atqaradı. Oynaw waqtında bloktıń tegis tárepin shep qol alaqańına tegis qoyıladı (oynaytuǵın joqarı tárepi jeńil kóterińki boladı). Qaǵıw (urıw) ornına qaray (quwısqa jaqın yamasa qarama-qarsı tárepi bolıwı múmkin) bloktan hár qıylı, ráń-báreń sesler, dawıslar shıǵadı. Usınday taqlette izbe-iz urılsa, onda at tuyǵınıń seslerin beredi. Eki (úlken hám kishi) bloklardıń orayı (ortasına) boyınsha urıw múmkin, bunday jaǵdayda bloklar shep qol alaqańına qatara (qońsı) qoyıladı. Bloklardaǵı seslerdiń ayırmashılıǵı kvintanı esletedi.

**Bruski-** Eki aǵash (brus) Olar tuwrı aldın da moyın teńliginde bir-birine jeńil urıladı, sonıń menen birge qollardıń kistlerin (buwınların) qıspaw kerek.

**Tamburin (buben)**-Dóngelek ağash, bir tárepi teri menen qaplangan bolıp` dóngelektiń tesiklerine jup jıńishke metall qaqpashalar erkin qıstırılğan. Alaqaq yamasa barmaqqlar menen terini boylap urğan waqıtta, olar demewshi, járdemshi sesler shıǵaradı. Bubendi hawada silkiw arqalı hám de dizge urıw arqalı da oynaydı (keyingi usıl teri hám qońırawshalardıń qattı dawıslı únlesin beredi).

**Baraban**-Belgili bálentlikke iye bolmaǵan (belgisiz bálentliktegi) joqarǵı registrdaǵı seslerdi shıǵaradı. Ol metall tsilindr kórinisinde bolıp, eki tárepi teri menen qaplangan. Eger barabannıń tuyaǵı (podstavka) bolmasa, onda onı dizeniń biyikliginde atqarıwshı tárepke qaray iyildirip ornatıw kerek. Dawısları kolotushka yamasa eki ağash tayaqshalar járdeminde shıǵadı. Balalar olardı ápiwayı ámelde uslap, barabannıń ortasına, orayına urıw arqalı oynaw múmkin.

Marakası- Eki plastmassa shar bolıp, olardıń ishinde mayda taslar sırganaydı. Onı abaylap paydalanıw kerek, demek onıń sesti keskin. Ol kókirekten sál pásirek halda kistlerdi (buwınlardı) silkiw arqalı yamasa onı tárepten-tárepke jumsaq júziw háreketinde atqarıladı.

Úshmúyeshlikler (treugol`niki)-Oynaw waqtında ildirilip qoyıladı yamasa shep qol menen bir múyeshinen uslap, al oń qol menen temir tayaqshanı urıw arqalı oynaydı. Jiyek boylap yamasa eki qaptalına urıw arqalı oynawǵa boladı. Tez tempte oynaǵanda treugol`niktiń ishki eki táreplerine qaǵıw arqalı «**tremolo**» usılın atqarıwǵa boladı. Treugol`niktiń sesti **jaǵımlı, jarqın, ashıq**. Barmaq qaqpashaları (napalochnie tarelochki) -Bas barmaq hám ortanǵı barmaqqlarǵa kiygiziledi. Olardı bir-birine urıw, qaǵıw arqalı atqarıladı. Olardı hár qolǵa birewden bawlarınan uslap iyekten kókirekke shekemgi aralıqta (birewi joqarı qaray, birewi tómén qaray) qarama-qarsı tik baǵdarda ritm háreketine say qol kistleri (buwınları) bir-birine jaqınlasqan waqıtta urıladı. Qaqpashalardıń qaǵısıwı barlıq waqıtta qısqa hám jeńil bolıwı áhmiyetli.

Aspa tarelka (podvesnaya tarelka)-Barabangá biriktiriledi yamasa shep qol menen ildirgish bolıp uslanadı, bir waqıtta eki ağash tayaqsha menen oynawǵa

boladı (**tremolo**), kolotushka (shókkish) jáne shyotka (temir sipse) menen de oynawğa boladı. Dawısı **keskin, shińkildek, ashshı** shertetuǵın zatqa qaray dawısı ózgerip turadı.

♣ **Gribok** (zamarııq)-kishkene metall qaqpaaq ağash tuyaqqa bekkem ornatılǵan. Kókirekten joqarıraqta shep qol menen uslap turıladı. Dawısı **jaǵımlı, ashıq, móldir, ótkir**. Metall tayaqshalar menen qaqpaaqtıń ernegine jeńil jumsaq urıw arqalı dawıs shıǵadı.

**Melodiya shıǵaratuǵın áspablar`** Metallofon hám ksilofon al` $S_1$ - $S_2$  metallofon hám ksilofon soprano  $S_2S_3$  (notaları bir oktava tómén jazıladı). Al` $t$  qońırawshalar  $S_2$ - $S_3$  (notaları bir oktava tómén jazıladı).

Saz ásbaplardıń tiykargı sazlanıwı C-dug. Almasıwshı plastinkalar (pilikshe, tilsheler) jaqın tonallıqta oynawğa múmkinshilik beredi. Eń tómengi ton, bárhama aytııp yamasa shertilip atırǵan shıǵarmanıń tonallıǵınıń tonıkası bolıp esaplanadı. Shertiw waqtında saz áspabtıń betiniń tegisligi oqıwshınıń belbuwarınıń biyikligi menen teń bolıwı kerek. Tayaqshalardı bas hám kórsetkish barmaqlardıń arasında jeńil uslaw talap etiledi, barmaqlardı mush qılıp qısıwǵa bolmaydı. Qoldıń durıs háreketleniwi ushın shıǵanaqtan kistke shekem erkin turıwı kerek. Dáslep balalargá eki qol menen saz áspabta ses shıǵarıwdı usınıs etip hám sonıń menen birge eki qoldıń qaytıw biyikligi birdey bolıwın baqlap barıw tiyis. Hár bir saz áspabtıń ózine say keletuǵın tayaqshaları boladı` ksilofondı qattı tuǵınlı tayaqshalar menen shertedi. Metallofondı rezinalı, al qońırawshalardı ağash tayaqshalar menen shertedi. Eger ağash tayaqshalardıń ushlarına qalıń tawar jelimlense, onda qońırawshalardıń «jarqın» dawısı metallofonnıń ashıq shıńǵırlaǵan dawısına jaqınlasadı.

Birinshi sabaqtan-aq eki túrdegi` ritmli hám joqarı hawazlı ásbaplardan bir waqıtta paydalanıw maqsetke muwapıq. Joqarı hawazlı ásbaplarda oynaw kónlikpelerin iyelewi menen parallel` ráwishte lad túsiniǵı rawajlanıp baradı. Kem-kenen izbe-iz ladtı ózlestiriwi menen onıń xarakterli (minezli) intonatsiyası arqalı oqıwshılar olardı tek esitip qoymastan múmkinshiligi barınsha onı sap, taza eliklew, konkret ladtıń bólegin qurıwshı basqıshlarda

hawaz benen sol waqıtta yadtan toqıwshılıq, tókpeshilik etip olardı muzıkalı jetkeriw kerek. Bunıń ushın joqarı hawazlı ásbaplardıń almasıwshı plastinkaları zárúr. Qatnasıwshılarga dóretiwshilik tapsırmalar beriw menen birge, oqıtıwshı áspabta tek ǵana ózlestirilip atırǵan lad basqıshlarına juwap beretuǵın plastinkalardı (tilshe) qaldıradı. Sanı sheklengen basqıshlarda oynaw variantları hár qıylı` qıyın bolmaǵan qosıqtıń melodiyasın atqarıw, Mısalı` rus xalıq qosıǵı «Tulki», oyın formasında muzıkalı jetkeriw, mısalı` «Exo» oynında, «Quslardı sanaw». Oyinlar, ertekler, muzıkalı tariyx, táriyplew, sazendeshilik iskerligi sabaǵına úylesimli keledi. Olardaǵı qaǵıyda hám mazmun oqıwshınıń dóretiwshilik qozǵalıǵı ushın qolaylı túrtki bolıp xızmet etedi.

Qatnasıwshılardıń lad hám ritmge kóz qarası qosıqlar ústinde jumıs islew hám hár qıylı taqlettegi (obrazdaǵı) dóretiwshilik tapsırmalardı orınlaw barısında rawajlanadı` jetelewshi (soprovojeniya) ritmlerdi jaratıw, kirisiw (vstupleniya), say keletuǵın ásbaplardı saylaw, óziniń saylawına hám oylaǵanına tiykarlanıp shıǵarmaǵa ayrıqsha ózgeshelik baǵıshlaw ushın hawazları dál túsetuǵın ásbaplardı paydalanıw. Bunday taqlettegi tapsırmalar ritm beriwshi ásbaplar járdeminde, al sonıń menen birge joqarı hawazlı ásbaplarga ıntıqtırǵan halda orınlanıwı múmkin. Partituranı úyreniwde hár qıylı ámellerden paydalanıw tiyis` nota hám ritmlerdi jazıw járdemi menen, simvol-belgilerdi qol arqalı, notanıń atın aytıw itimalı turaqlı dizbegi usılınan (metod) kelip shıǵıw` atqarıwshınıń oyın slux boyınsha qalaberse kóriw arqalı este saqlaw.

Hár bir partiyanıń ritmlik kórinisiniń ulıwmalıq hám hár túrli momentlerin awızsha talıqlaw (analiz), urıp shertetuǵın ásbaplar partiyasın este saqlaw protsessin tezletiwge járdem beredi. Mısalı` Konkret partiyadaǵı melodiyanıń ritmlik barısınıń qaytalanganlıǵın yamasa óz aldına ritmlik figura jasap atırǵanlıǵı, saz ásbaplar pul`sin hámme payǵa úlestirgenligin yamasa tek ǵana kúshli payǵa berip atırǵanlıǵın anıqlap alıw júdá zárúr. Usınday talıqlaw arqasında oqıwshılardıń tezirek partituranı úyreniwge imkan jaratıladı hám este saqlawı tezlesedi, al sonıń menen birge saz áspabında oynaw protsessinde muzıkanıń zárúr bolǵan áhmiyetli kórinisleri bekkemlenedi. Bunday kórinislerdi

saz ásbaplırsız ózlestiriw bir qansha qıyınshılıq tuwdıratuǵınlıǵın biz ámeliyattan bilemiz. Balalardıń muzıka menen shuǵıllanıwı úlken áhmiyetke iye, sebebi ol iskerlik sıpatında muzıka qábiliyetin aktivlestiredi hám tereńlestiredi. Sonday-aq, balalar ápiwayı ritmli partituralardı atqarıwda muzıkalıq mánistiń quralları, jáne de olardı konkret shıǵarmanıń kórkem obrazına say paydalana biliwi haqqında túsiniq aladı hám onı bekkemleydi. Usınıń tiykarında ózbetinshe yamasa muǵallım menen birgelikte p`esalǵa jetekshi aǵım jaratıwǵa iykemlesedi. Demek usı taqlette (partituranı oynawda muǵallım yamasa balalardıń ózinshe dúzgen usınısları) mektep oqıwshıları muzıkalıq formanıń qurılısı, muzıkalardıń rawajlanıw printsipleri haqqındaǵı ápiwayı elementar bilimdi iyelep aladı. Demek , saz ásbaplarında oynawdı uqtıra otırıp, hámmede muzıkalı-dóretiwshilik oy pikirin aktiv qalıplestiriw hám qatnasıwshılǵa birinshi sabaqtan baslap-aq kórkem-izleniwshi tapsırmalardı beriw múmkinligi zárúr ekenligin atap ótiw kerek. Balalar jaratqan shıǵarmalarınıń qábiliyetsizligi (primitiv) qáweterge salmaw kerek, qalayda olardıń sapalılıǵı mektep oqıwshılarınıń muzıkalıq tájiriybelerinen gárezli boladı hám waqıttıń ótiwi menen joqarı jetiskenlikke erisedi. Oqıtıwshı ushın eń áhmiyetlisi-sazendeshilik (saz áspabı iskerligi) protsessinde qatnasıwshılarda muzıkalı dóretiwshilik qábiliyetiniń aktiv qalıplesetuǵınlıǵında.

**Tema: Muzıka kórkem-óneri hám mádeniyatı bilimlerin qalıplestiriw**  
**Jobá**

1. Muzıkanıń mádeniy turmısımızda tutqan ornı.
2. Muzıka oqıtıw metodikasınıń maqset hám wazıypaları.
3. Muzıka oqıtıwshısına qoyılatuqın arnawlı talaplar.
4. «Muzıka» páninen jańa baǵdarlamasınıń mazmunı hám qásiyetleri.

Muzıka mádeniy turmısımızda jeke insannıń rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye bolatuǵın kórkem óner túri bolıp esaplanadı. Muzıka tárbiyası, ádeplilik tárbiyasınıń tiykarǵı hám qıyın tárepleriniń biri bolıp, átiraptaǵı gózzal nárselerdiń tuwrı pikirlewge hám qádirlewge úyretedi. Muzıka insandı joqarı sezim menen

qurallandıradı hám qádirlewge úyretedi. Muzıka insandı joqarı sezim menen qurallandıradı hám mádeniy dúnya qarasın qáiplestiredi.

Muzıka insan qálbine kúshli tásir kórsetiw imkaniyatına iye bolıp, oqıwshılardıń ádeplilik-álemine alıp kiriw hám tárbiyalawdıń zárúr quralı bolıp esaplanadı.

Milliy mádeniyatımızdıń babakalanı Abu Nasr Ál Farabiy «Bul tán deneniń sawlıǵı ushın paydalı dur» degen edi. Babamız Shayx Sádiy aytqan edi: «Muzıka adam ruwxınıń joldasıdur» muzıka insańǵa tez tásir etiwshi, emotsional kúshli aktiv rawajlandırıwshı qural bolıp esaplanadı. İnsan muzıka menen birge ananıń háyiwi arqalı tanısıp bir ómir muzıkadan zawıqlanadı hám kúsh aladı.

Muzıka insan ruwxınıń ajıralmass bir bólegi bolıp esaplanadı. Muzıkadan túrli azıq alıw ushın insan joqarı mádeniyatlı, kewli taza gózzallıqtı seze alatıǵın, óz qálbine, ana watańǵa mexir qoyǵan bolıwı kerek. Sol sebepten oqıwshılarda insan mádeniyatınıń ajıralmas bir bólegi bolǵan muzıka mádeniyatına tárbiyalaw, muzıka tárbiyasınıń bas maqseti bolıp turadı. Bul

joqarı maqsetti ámelge asırıw ushın muzıka oqıtıwshısınıń aldında qoyılǵan wazıypaları tómendegiler`

1. Oqıwshılarda muzıka kórkem-ónerine bolǵan qızıǵıwshılıqtı hám mexir muxabbattı asırıw.

2. Muzıkalıq xızmet barısında kórkem dóretiwshilik hám ishki sezim tuyǵıların rawajlandırıw.

3. Shıǵarmalardıń kórkem-idiologiyalıq mazmunı quralında oqıwshılardı estetikalıq jaqtan ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw.

4. Muzıka sabaqlarında kásip-óner hám miynetke bolǵan qızıǵıwshılıqtı oqıwshılarda oyatıw sıyaqlı jumislardı ámelge asırıw kerek.

Usı maqset hám wazıypalardı ámelge asırıw, oqıwshılardıń professional hám ádeplilik táreplerinede baylanıslı boladı. Hár qanday kórkem-óner xızmetkeri mekteplerde muzıka sabaqların alıp bara almaydı. Bunıń ushın muzıka oqıtıwshısı óz kásibine hám balalardı mehir qoyǵan, joqarı mádeniyatlı, dúnya qarası keń bolǵan insan bolıwı kerek.

Ol pedagogika, psixologiya, balalar fiziologiyasi, etika hám estetika teoriyasi, muzika teoriyasiniń ámeliy tarawlarinan muzika oqıtıw metodikasi páninen shuqır bilimge iye bolıwı kerek. Muzika oqıtıwshısı muzika kórkem-óner teoriyası hám ámeliy tarawlardan jeterli dárejede bilim, kónlikpe hám tájiriybege iye bolıwı kerek.

Yágnıy ol hám sazende, dirijer hám atqarıwshı, jurnalist muzika teoretigi hám ámeliyatshısı sıpatında is kóriwi lazım. Muzika oqıtıwshısı dóretiwshiligi sonda, ol bir saatlıq sabaqta stsenariy avtorı, onıń atqarıwshısı, rejisserı sıpatında is tutadı. Sonlıqtan muzika sabağı kórkem-óner sabağı delinedi. Mektep turmısında, muzika oqıtıwshısınıń xızmet dárejesi keń. Mektepten tısqarı muzika tárbiyası túrlerin shólkemlestiriw hám basqarıw mektepte muzika tárbiyasınıń

massalıq túrlerin (kórkem-óner ğayratkerleri menen ushırasıwlar lektsiya-kontsertler, shayırlar menen ushırasıwlar «Nawrız» bayramları, «Álippe» bayramları, «Muzika hápteligi», «Ózbekstan Watanım meniń» kórik tańlawı, bayramları) shólkemlestiriw muzika oqıtıwshısına júklengen wazıypası bolıp esaplanadı. Sonıń menen birge mektepten tısqarı muzika tárbiyası orayları (balalar muzika mektepleri, oqıwshılar sarayları, balalar teatri), menen baylanısta bolıp talantlı oqıwshılardı olargá tartıw hám olardıń xızmetin mektep turmısında qollaw hám muzika oqıwshısınıń wazıypası bolıp esaplanadı. Ózbekstannıń «Tálim haqqında» ğı nızamında «9-jıllıq ulıwma orta tálim» járiya etildi. Bárshe oqıw pánleri qatarı muzika páni boyınsha hám aytıw kontseptsiyası islep shıǵarıldı.

Muzika táliminiń mámleketlik tálim standartları tiykarında jańa dástúr islep shıǵarıldı. Jańa dástúr mazmunında milliy muzika miyraslarinan tolıq paydalanıw massalıq xalıq namaları hám qosıqları, maqom, shashmakom, dástanlar hám búgingi zamanagóy muzika óz kórinisin tapqan. Usı dástúrdiń oqıw barısında muzika oqıtıw metodikasi, sabaqlardıń jıl, sherek temaları jobaları, kórgizbeli sabaqlar kestesı, jergilikli muzika hám sabaq xızmetleri sabaq temasınıń ajıralmas bir bólegi bolıp, ulıwma temaǵa boysınadı hám mánisi óz-ara baylanısıp bir pútindi shólkemlestiriledi. Bul házir islep atırǵan oqıtıwshılardan is mazmunın hám usıldı jańalap barıwdı talap etedi. Bunday talaplar, qollanbalar, usınıslar hám baspadan

shıǵıp atırǵan oqıw metodik qollanbalardan keń mánide jariq kórmekte. Jańa baǵdarlamanı ózine tán qásiyetleri sonnan ibarat, muzıka mádeniyatı pániniń tiykarı bolǵan muzıka túrleri muzıkanıń dúziliw hám rawajlanıwı, muzıkanıń zamanagóyligi sıyaqlı shuqır-tolıq úyretiliwi kerek. Demek, jańa baǵdarlama mazmunında sabaq ótiw ushın muzıka oqıtıwshısı óziniń muzıkalı teoriyalıq bilimlerin tereńlestiriw kerek hám mámleketimizde jas áwladtı «Watǵa muxabbat»

ruwxında tárbiyalawdıń áhmiyetli bir bólegi nafasat tárbiyası máselelerin, insandı mádeniyat ruwxta tárbiyalaw máselelerin hal qılıwda jámiyet hám mámleketimiz tárepinen qoyılǵan úlken júklemeni muzıka oqıtıwshısınıń aldında qoyılǵan wazıypa, bolıp tabıladı.

Muzıka tálim sapalılıǵın támiyinlewde, oqıwshılardıń muzıka pánine bolǵan qızıǵıwshılıǵın ósiriwde, oqıtıwshı jetekshi bolıp esaplanadı.

## **Tema. Muzıka sabaǵı-mektepte muzıka oqıtıwdı shólkemlestiriwdiń tiykarǵı forması.**

### **1-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı**

Joba.

1. 1-klass oqıwshılarınıń ulıwma pedagogikalıq hám muzıkalıq jaqtan minezleme.
2. Muzıkanıń hızmet túrleri.
3. Dóretiwsilik wazıypalardı atqarıw tiykarında muzıkalıq tásir diń túrleri.
4. DTS dástúri niń mazmunı.
5. 1-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı

1-klasta ótkeriletuǵın muzıka sabaǵı balalar ómirinde úlken áhmiyetke iye. Sebebi olar birinshi márte mektep bosǵasına atlap, birinshi ustazları menen tanısadı hám usı dáwirde balada oqıwǵa degen qızıǵıwshılıǵı payda boladı. 1-klasta bala muzıkanıń fundamentinen baslap úyrene baslaydı. Balalar baqshasında qosıqtı aytqızıp hám nama menen júrip qıymıl háreket islewdi úyretken bolsa, al mektepte sol namanıń sırların ashıp, uyreniwge umıtıladı.

Sol ushın mektepte 1-klastaǵı 1-sabaq kúta áhmiyetli rol` oynaydı. Eger muǵallım birinshi sabaqtı qızıqlı ótkerip, balalardı muzıka dunyasına alıp bara alsa, onda balalardıń muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın onnan arman jalǵastıradı degen isenim payda boladı.



Muzıka muğallimi muzıka mádeniyatı sabagı boyınsha joba dúzgende hár bir balanıń, hár klasstıń jas ózgesheligin esapqa alıp rejelestiriwi tiyis. Solay etip birinshi klass oqıwshılarına minezleme berip ótemiz.

a) Balalardıń organizmi qalıplesip bolmağan názik, bir qalıptegi jumıstan tez jalıgadı.

b) Balanıń hár bir qıymıl háreketi ádette ózgerip otıradı, biraq este saqlaw qábileti kúshli boladı.

v) Bir jumıstı bolmay ekinshi jumısqa awıp otırıw, muzıkanı obrazlar arqalı túsiniw.

Mısalı:

Tómen seslerdi ayudıń sesleri menen salıstırıw, joqarı sesti quslardıń dawısı menen salıstıradı.

Baslawısh klasta balada oyınğa bolğan qızıǵıwshılıq artadı. Oyunlar arqalı qıyın bolğan materiallardı túsiniw aladı. Sonday-aq oyın arqalı balalardıń oy-órisi keńeyedi, yadında saqlanadı.

### **1-klass oqıwshılarına muzıkalıq jaqtan minezleme.**

Balalardıń muzıkalıq jaqtan rawajlanıw dárejesi bir qalıpte emes. Bir balalar muzıkanı tıńlap, qosıqtı durıs aytıp biledi, al ayırım balalar bolsa muzıkanı qalay tıńlawdı, onı atqarıw sheberliklerin bilmeydi hám muzıka sabagına salqın qaraydı. Sol sebepli olarǵa (muğallimlerge) mınaday talaplar qoyıladı.

a) Muzıkanı tıńlaw balalar negizgi janrlardı ayıra biliw kerek./marsh, oyın, qosıq/

b) Qosıq aytıw bóliminde eń birinshi balalardıń diopozonı anıqlanadı. Olardıń qosıq aytıw diopozonı eki - úsh sestem ibarat bolıwı múmkin, geybir jaǵdayda bir oktavadan kóplew de bolıwı múmkin. 1-klasstıń oqıwshılarınıń diopozonı re-lyá birinshi oktavası bolıp tabıladı.

Muzıkanı tıńlawdı rawajlandırıw uqıplılıqları tómendegishe alıp barıladı.

a) Muzıkalıq shıǵarmalardı tıńlap hár bir muzıkalıq sabaqtıń bir bólegi bolğan seslerdiń joqarǵı, yamasa tómengi dawısların ritmdi bilmey qosıq aytıw múmkin emes. Sonlıqtan muzıkanı tıńlap uyreniw kerek.

Muzıkanı tıńlaw uqıplılıǵın rawajlandırıw ushın muzıkalıq qábiletten paydalanıw kerek. Mısalı. Qosıq aytıw, al qosıqtı durıs aytıp biliw ushın sesti tıńlap biliw kerek. Muzıkanı jaqsılap qabıllap hám túsinikli etip tıńlaw ushın eń dáslep balalar qosıqtıń xarakterin, mazmunın, ne xaqında ayılıp atırǵanın biliwleri tiyis. Sońınan muzıkanı etaplarına salıp tıńlawına boladı. Muzıka tıńlaw bólimi tómendegi tórt etaptap ibarat.

1. Kirisiw /gúrriń/
2. Muzıkalıq shıǵarmanı atqarıp beriw.
3. Tıńlaǵan shıǵarmalar tuwralı áńgimelesiw.
4. Qaytalap tıńlaw.

### **1-klasta qosıq uyretiń usılları**

Muzıkalıq iskerliktiń tiykargı túrleriniń biri qosıq aytıw. Muzıkalıq tárbiya menen bilim beriw uazıypaları oqıw barısında sheshiledi. Balalargá muzıka tuwralı gurriń ayıladı, shıǵarmanıń forması bir-birinen ayırılıp turatuǵın bilimleri menen frazalarına kewil audarıladı. Balalar geybir túsiniklerdi Máselen «muzıkalıq kirisiw», «baslama hám naqırat», «muzıkalıq fraza»x.t.b.túsiniklerdi uyrenip yadlap aladı.

Bul jerde baslı wazıypa muzıkanı, qosıqtı ásbaplarda oynawǵa uyretiń barısında xarakterlerdi tusiniw. Eger balalar tapsırmanı jaqsı tusinse onda onı ańsat, shártli túrde orınlaydı. Máselen háyiń qosıǵı tásirli shıǵıw ushın dawıstı qattı shıǵarmastan, asıqpay orınlaǵan durıs boladı. Muzıka hár qashan da hár túrli sezimlerdi suwretleydi. Bir nárseler tuwralı bayanlaydı hám ol óziniń sıpatı jaǵınan hár túrli.

1-klasta qosıq uyretkende baslı wazıypa muzıka rawajlanadı, ózgeredi, olarda bir-birine uksas jáne bir-birinen ózgeshe bólimler, muzıkalıq frazalar baslanadı. Naqırat bar ekenligin ayırıwǵa boladı. Yaǵniy muzıkanıń mazmunın suwretlep beretuǵın óz tili, óz qulaǵı boladı.

Muzıkanı kompozitor menen xalıq dóreledi- dep balalargá aytıp ótemiz. Sonıń menen birge qosıq aytıwdı qalıplestirgende balargá mınaday túsinikler beriledi'

- Dawıstıń esitiliwi, sıpatı tuwralı/sozılmalı, jeńil, sazlı/
- Diktsiyanıń durıslıǵı tuwralı /anıq, suwretli/
- Nota sıızıǵı tuwralı/joqarı kóteriledi yamasa tóménleydi, sesler qaytalanadı yamasa birewi biyik ekinshisi tómén boladı/
- Metr ırǵaq tuwralı /ses qısqa yamasa uzın boladı/

Usılardı esapqa ala otırıp 1-klass oqıwshılarına qosıq aytqızǵanda olardıń esitiw qábiletin rawajlandırıw kerek. Olarǵa qosıqtı taza etip aytqızıwǵa uyretiw kerek. Eger bala qosıqtı durıs ayta almasa olardıń ne ushın qosıqtı ayta almaǵanlıǵın bilip alıw tiyis. Sebebi olarda bir neshshe jaǵdaydı kóriwge boladı. Mısalı' Seslerdi durıs esite almawı múmkin, ya bolmasa dıqqat qoymay otırıwı múmkin. Eger praktika juwmaǵınan alıp qarasaq 1-klass oqıwshıları qosıqtı naması menen qospay taqmaqtay etip aytadı. Olarda qosıq aytıw uqıplılıǵına qaraǵanda sóylew uqıplılıǵı rawajlangan boladı. Sol sebepli birinshi klass oqıwshılarına qosıq ayıqızǵanda dem alıw tuwralı aytıp hám sol alǵan dem 1-frazaǵa tolıq jetiwi kerekligin túsindirip beremiz hám balalar qosıq aytqanda durıs dem alıwın qadaǵalaw kerek.

1-klass oqıwshılarına muǵallım qosıqtıń dıqqatın dem alıwı baslanıwı menen kórsetiwi kerek. Qosıq aytqızar aldında hár qıylı seslerge shınıǵıwlar isletiw kerek.

Muzıka tıńlawǵa qoyılatuǵın talaplar hám olarǵa qısqasha minezleme berip ótiń?.

Balalar ushın qosıq dóretken kompozitorlardı atap ótiń?.

Birinshi klass oqıwshılarınıń mektepke bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyatıw. Birinshi klassqa arnalǵan muzıka baǵdarlamasınıń tiykarǵı mazmunı. Muzıkanı esitiw hám muzıkadan emotsionallıq tásirsheńlikti rawajlandırıw. Neosıqtı durıs aytpaytuǵın balalardı tawıp olar menen islesiw. Esitiw dıqqatın, seslerdiń bálentlik hám uzaqlıǵın túsiniwdi rawajlandırıw, kórsetpe quralların qollanıw. Temp hám dinamikanıń tásirsheńligi. Neosıq aytıwdıń tiykarǵı wazıypaları, shıǵarmaǵa basınan aqırına shekem dıqqat bóle biliw, qabıl etiwdiń emotsionallıq mazmunı,

xarakterdi túsiniw. Muzıkalıq sawatqa úyretiw, muzıkalıq esitiwdi hám qabıllawdı rawajlandırıw. Qosıq aytıwdıń tiykarǵı úlgerin qalıplestiriw.

### **Tema: 2-klasta muzıka oqıtıwdıń mazmunı**

#### **hám wazıypaları Joba:**

1.2-klass oqıwshılarına ulıwma pedagogikalıq hám muzıkalıq minezleme.

2. Muzıkalıq hızmet túrleri.

3.Dóretiwshilik wazıypalardı atqarıw tiykarında muzıkalıq tásirdiń túrleri.

4.DTS dástúrińin mazmunı.

5.2-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı

2-klasta 1-klasta alǵan bilimlerin arı qaray dawam etip, jalǵastırıp bara beredi. 2-klasstıń oqıwshıları 1-klassqa qaraǵanda tájiriybeli oqıwshılar. Olarda este saqlaw, qabıllaw qábiletleri jaqsı rawajlangan bolıp keledi. Muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵı kusheyedi. Olarda shıǵarmalarǵa analiz jasaw uqıplılıǵı payda boladı. 2-klasstıń oqıwshılarına muzıkalıq rawajlanıw 1- klastaǵı uyrengenlerine baylanıslı, eger 1-klasta irgetası bekkem qalansa, onda 2-klasta muzıka sabaǵı sapalı ótıledi.

Shólkemlestirilgen durıs baǵıt berilip ótilgen sabaq birgelikte nama tıńlap hám óz oyların ortaǵa taslap analizlep biliwge uyreledi. Muǵallım hár bir balaǵa olardıń muzıkalıq jaqtan rawajlanıw uqıplılıǵın esapqa alıp, jeke túrde qatnas jasawı tiyis. Sebebi geypara balalardıń muzıkalıq qábiletleri klastaǵı basqa oqıwshılardı qaraǵanda anaǵurlım joqarı boladı.

2- klasta jıl teması. Muzıka degen ne. Ol neni uyreledi. Muzıka neni bildiredi hám neni suwretleydi.

2-sherek «Muzıkanıń qosıq, marsh hám oyınǵa ılayıqlıǵı»

3-sherek «Melodiya, ólshem, ritm, lad túsinipleri»

4-sherek «Muzıka sawatı, saz ásbapları»

Bul temalardı muǵallım úlken tayarlıqlar menen ótiwi tiyis. Geybir tájiriybesiz muǵallımlar baǵdarlamada berilgen qısqasha sabaqtıń ótiliw mazmunı menen ótedi de qoyadı. Usınıń ózi jetkilikli dep qoyadı. Ol durıs emes.

Mısalı 2-klasta 1-sherek baǵdarlamasında ápiwayı shıǵarmalar berilse, al 3-4 sherekte qosıq,. Oyin, marshlarınıń quramalasıp barıwına baylanıslı muǵallımnen

kóp tayarlıqtı talap etedi. Eger «Paleke jıraw» namasın alsaq bunda shıǵarmanıń xarakterin anıqlap, balalar menen birge muzıkanı atqarıw sheberliliklerin, sonday-aq muzıkanı qabıllaw hám muzıka sauatı menen baylanıstırıw kerek. Mısalı: nama tıńlawǵa J.Shamuratovtıń «Tolqın» shıǵarmasın alsaq bunda balalar namanıń birgelki tómén hám joqarı jılǵıwı, notalardıń birdey sozımılıǵın sonıń menen birge oqıwshılardan shıǵarmanıń ritmi tuwralı soraw kerek. Eger muzıka barlıq uaqıtta forte belgisine oynalsa qalay esitiler edi. Suwdıń tolqının qanday belgiler arqalı tolıqtırsaq boladı. Usıǵan juuap alıw kerek hám hár kim kóz aldına keltirgen epizodlardı ortaǵa salıwı tiyis.

2-klasta qosıq uyretiwdiń repertuarı 1-klassqa qaraǵanda quramalıraq bolıp kelgen. Mısalı: «Suyemen elimdi» A.Sultanov, «Baǵ» K.Abdullaev, «Ana tilim» G`.Amaniyazov, «Ullı bayram» J.Shamuratov, «Qawın» S.Pawanov.

Bul qosıqlar hámmesi kewilli, balalardıń dawıslarına qolaylı etip islengen. Olardıń diopozonı da atqarıwǵa qolaylı.

Oqıwshılardıǵa qosıqtı uyreter aldında olardıǵa usı qosıqtıń tonlıǵında, ya bolmasa soǵan parallel` tonlıqtaǵı gammalar arqalı dauıs sazlaw ushın shınıǵıwlar isletiw kerek.

Qosıq uyretiwde A.Sultanovtıń «Suyemen elimdi» qosıǵın alatıǵın bolsaq qosıqtıń avtorınıń ómirbayanı menen oqıwshılardı tanıstırıp ótemiz. Bul qosıqtıń xakteri kewilli, shaqqan, tez tempte aytıladı. Neosıq balalardı Uatandı suyiuge, ósken elin, jerin, dala qalaların suyiuge uyreterdi. Neosıq re major tonlıǵında 4\2 ólshemde jazılǵan hám on altılıq, segizlik, sherek, yarımliq notalar ushırasadı.Bul qosıqtı frazalarǵa bólip uyretemiz. Sonday-aq qosıqtıń 3-4 qatarında repriza belgisi bar, yaǵnıy 2-márte qaytalanıp aytıladı. Muǵallım kúshli uleslerge dıqqat berip, olardıń kúshsiz ulesler menen aralasıp otırıuın, balalarǵa túsindirip otırıwı tiyis. Usı menen birge kúshli hám kúshsiz ulesler xaqında takt, ólshem tuwralı túsindirip ótse boladı. Sonıń menen birge 2- klasta A.Xayratdinovtıń «U`yregim» qosıǵın uyretetuǵın bolsaq bul qosıqtıń da ólshemi 4\2 , kewilli xakterde qulaqqa jaǵımlı atqarıladı. «U`yregim» qosıǵı LYa notasınan baslanıp RE notasınan tamamlanadı, yaǵnıy qosıqtıń tonlıǵı RE major.

Qosıq segizlik hám on altılıq notalarında jazılğan hám jeńil atqarıladı. Bul qosıqtı balalardıǵa uyretkende A.Xayratdinov tuwralı qısqasha ayıp ótemiz hám qosıqqa minezleme beremiz.

2-klasta uyretiletuǵın qosıqlardıń templeri keń túrde jazılğan' Mısalı «Baǵ» qosıǵı val's tempinde, «Ullı bayramım» marsh tempinde «Qawın» ortasha, «Men oqıyman» shadlı tempte, solay etip 2-klasta uyretetuǵın qosıqlardıń tempi, yaǵnıy xarakterleri arqalı balalardı muzıkanı tereń uyreniwge hám usı xarakterdegi shıǵarmalardı bir-biri menen salıstırıp ózlerine talqılıtıwǵa uyretemiz.

### **Tema: 3-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı.**

#### **Joba:**

- 1.3-klass oqıwshılarına ulıwma pedagogikalıq hám muzıkalıq minezleme.
2. Muzıkalıq hızmet túrleri.
- 3.Dóretiwshilik wazıypalardı atqarıw tiykarında muzıkalıq tásiridinıń túrleri.
- 4.DTS dástúrinin mazmunı.
- 5.3-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı

1-klasta muzıkalıq tárbiya baslaması, yaǵnıy fundamenti bolsa, 2-klasta ortası, dawamı hám bekkemlew bolıp esaplanadı, al 3-4 klass bolsa baslawısh etaptı tamamlaw bolıp esaplanadı. 1-4 klasslar baslawısh, yaǵnıy shólkemlestiriwshi etap, al 5-9 klasslar joqarǵı klasslar bolıp sanaladı.

Eger baslawısh klass oqıwshılarınıń oqıw, jazıw, esapalw sıyaqlı bilim kónlikpelerine barlıq sabaqlardı oqıtatuǵın baslawısh klass muǵallımı juwapkershilikli bolsa, 5-klassqa deyin qanday muzıkalıq bilim, eplilik, kónlikpeler menen keliwi baslawısh klasslarda muzıka sabaǵın oqıtatuǵın qániyge muǵallım ózinen gárezli ekenin biliwi lazım.

### **3-klass oqıwshılarına minezleme**

3-klasstıń oqıwshıları anıq oqıwshılar yaǵnıy jan-jaqlı jetisken dep esaplasaqlı boladı. Fizikalıq jaqtan kúshli, olardıń deneleri shınıqqan, boyları ósken, oylaw, este saqlaw qábiletleri 1-klass penen 2-klassqa qaraǵanda anaǵurlım joqarı. 1-2 klasta oqıwshılar hár zatqa mısalı' oyın, qosıq aytıw, muzıkalıq ásbapta oynawǵa qızıǵatuǵın bolsa, al 3-klasta balalar tek ǵana ózlerin qızıqtıratuǵın pán menen shuǵıllanıwdı unatadı.

Muzıka muğallimi mınalardı este saqlağanı durıs'

1-2 klasta balalar muğallimge eliklep, muğallimnen kórgenin islese, al 3-klasta balalar ózlerin kórsetkisi keledi.

Olarda initsiativa menen jumıs islep, tómen oqıytuğın oqıwshılarga kómek kórsetiw, berilwgen uchastkalardı óz qarawlarına alıw sıyaqlı jumıslardı atqaradı. 3-klasta muzıkalıq tárbiyanıń maqseti muzıka arqalı balalardıń esitiw uqıplılığın rawajlandırıw bolıp tabıladı.

### **3-klasta qosıq uyretiw metodikası**

3-klassqa kelip oqıwshılar fizikalıq hám garmoniyalıq jaqtan rawajlangan bolıp keledi.

3-klass oqıwshıları 1-2 klassqa qarağanda muzıka sauatınan bir qansha nárselerdi uyrengen boladı. Sonday-aq olardan taza qosıq uyreter aldında usı qosıqtıń tonal`nosti. Ondağı gılt belgilerin sorap shıǵıw kerek.

3-klasta qosıq uyretiwdiń repertuarı tematikası jaǵınan bay hám hár qıylı, Mısalı: «Oqıwshı jastıń qosıǵı» A.Xayratdinov «Kel, balalar, balalar» A.Ótepbergenov, «Saat tili sırtıldaydı» G`.Amaniyazov, «Ómir gúli bolamız» , «Biz tınıshlıq gúlimiz»G`.Amaniyazovh.t.b.

Bul shıǵarmalardı uyretkende hár qosıqtıń temasına baylanıslı túsinik beremiz. Mısalı:G`.Amaniyazovtıń «Biz tınıshlıq gúlimiz»qosıǵın uyretkende balalarga barlıq eldiń xalıqları tınıshlıqtı suyetuǵınlıǵın, jer júzinde barlıq ellerdiń balaları bir qıylı, teńdey toq-torgun, jaqsı turmısta jasamasada, olardıń bárshesiniń tilegi paraxatshılıq ekenligin sóz etemiz.

Bul qosıq fa major tonlıǵında jazılǵan, xarakteri kewilli atqarıladı. Qosıqtıń 5-taktı pauza, yaǵnıy akkomponiment al 1-2 qatarı bir dauısta hám qalǵan qatarları 2-dauısta ayıladı. Bunda qızlar hám balalardı 2-dauısqa bólip aytırsaq boladı.

Solay etip oqıwshılarga bul qosıqtı uyretkende dauıstıń jeńil shıǵıwın qadaǵalaw kerek, sonday-aq bul qosıqtı atqarganda oyın xareketleri menen baylanıstırıwǵa bolatuǵının aytıp ótemiz.

Sońınan bul qosıqqa kórgizbe qural retinde plakatqa hár eldiń balalarınıń suwretin salıp kórsetsek boladı.

Bunda barlıq balanıń tilegi bir tınıshlıq ekenligin túsindiremiz. Nama tıńlaw boyınsha oqıwshılarga xalıq namaların tıńlatamız. Mısalı:qq xalıq qosıǵı «Háyyiw» di alsaq oqıwshılar ananıń qosıǵı ekenin biledi.

Sonıń ushın oqıwshılarga namanı tıńlatpastan aldın qosıqqa ózleri sıpatlama berip, eger biletuǵınları bolsa, ayttırıp kórsetiw kerek, sońınan oqıtıwshı ózi atqarıp, yaki bolmasa magnitofonda tıńlatıwı kerek.

### **Tema: 4-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı**

#### **Joba:**

- 1.4-klass oqıwshılarına ulıwma pedagogikalıq hám muzıkalıq minezleme.
2. Muzıkalıq hızmet túrleri.
- 3.Dóretiwshilik wazıypalardı atqarıw tiykarında muzıkalıq tásirdiń túrleri.
- 4.DTS dástúriniń mazmunı.
- 5.4-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı.

Bul dáwirde oqıwshılar oqıtıwshınıń hár bir berilgen tapsırmasın buljıtpay orınlawǵa háreket etedi. Muzıkaǵa analiz islew uqıplılıǵı payda bola baslaydı. Muzıkalıq shıǵarmalardı 4-klass oqıwshılarınıń jas ózgesheligin esapqa alıp tańlawı kerek.

Bul jastaǵı balalar 2-3 klassqa qaraǵanda ádewir eseygen, muzıkalıq qábileti rawajlangan bolıp sanaladı.

4-klass oqıwshılarınıń muzıka sabaqın ótkende kórkem óner menen baylanıstıradı. Muzıkalıq ádebiyatqa jıvopisti bóleklemey birgelikte túsindirse balalarga túsiniikli boladı. 4-klasta jıl dawamında xalıq muzıkasınıń tvorchestvosı menen tanıadı.

4-klass oqıwshılarınıń esitiw qábileti' Shıǵarmanıń basınan aqırına shekem tıńlaw, muzıkalıq shıǵarmanıń ayırmashılıǵın biliw. Marsh , oyın hám qosıq, ulıwma shıǵarmanıń bezeliwi (major, minor) Seslerdiń biyikligin ayırıp biliw kerek. Turaqlı hám turaqsız seslerdi esitip biliw qábiletin rawajlandırıw kerek.

Frazalıq dem alıs boyınsha túsiniikke iye bolıwı kerek. 4-klasqa kelip xor partiyalarga bólip qosıq ayttırıwǵa boladı. Muzıka sawatı boyınsha 4-klassqa kelip oqıwshılar seslerdiń sózlerin anıqlap biletuǵın boladı. 1-3-klasta ótilgen materiallardı, bilimin oqıwshılar menen 4-klasta qattı itibarlıq penen baǵdarlamanı qaytalap barıw kerek.



Eger oqıwshılar 3-klastıń baǵdarlamasın tolıq uyrenip ala almaǵan bolsa, onda olarǵa tómendegi izertlewler júrgiziwge boladı.

Mısalı: Házirgi esitilgen nama qaysı xalıqtıń qosıǵı, bul esitilgen (tıńlangan) qosıqtıń kompozitorları bar ma, yamasa xalıq dóretiwshiligi me, bul qosıqta neshe dawıs esitilip turǵanlıǵın, qosıqtıń ladın, major yamasa minor ekenligin anıqlaw kerek.

#### **4-klass oqıwshılarına qosıq uyretiw metodikası**

4-klass oqıwshıları tómengi klass oqıwshılarına qaraǵanda ádewir ulkeygen, fizikalıq jaqtan rawajlangan, dawıs diopozonları keńeytirilgen bolıp keledi.

4-klass oqıwshıları eki dawıslı qosıqlardıń DO notasınan ekinshi oktavanıń MI notasına shekemgi aralıqta aytıwı kerek. áste, ortasha, qattı dawıs penen ayılatuǵın qosıqlardı atqarǵanda demdi únemlep shıǵarıw kerekligin túsindirip beremiz. Bul buwıńǵa sáykeslengen bir neshshe seslerdi aytqanda dawıslı sestı buzbay qurastırıw kerek.

Oqıtıwshı eki dawıslı qosıqlardı aytqızǵanda jaǵımlı etip, 1-2 dawıslardıń teń hám tiykarǵı mánige iye bolıwın qadaǵalaw tiyis, al muzıka sawatı boyınsha úshinshi klastaǵı bilimlerin bekkemleydi, major hám minor ladınıń 1-5 basqısh aralıǵındaǵı ses qatarın esitip ayıra biliw kerek. Solay etip qosıq sabasında uyretilgen qosıq penen birge muzıka sawatın da baylanıstıradı, yaǵnıy tańlap alǵan shıǵarmanıń xarakterin, gılt belgilerin ondaǵı ushırasatuǵın basqa da dinamikalıq belgilerdi balalardıń ózlerine tabıwǵa múmkinshilik beriw kerek.

Sonday-aq tańlangan shıǵarmanıń mazmunın túsindirip hám balalarǵa soraw juwap júrgiziw kerek.

Mısalı: Jaqsı bolıw degen ne? atlı qosıq kompozitor T.Esirkepov hám shayır A.Xojanbaev sózine jazılǵan.

Bul jerde balalarǵa jaqsı menen jamannıń, aq penen qaranıń arasındaǵı ayırmashılıq, jaqsı, ádepli balaǵa tán qásiyetti aytıp ótiw kerek. Qosıq úyretiw barısında ritmge túsiw, turaqlı hám turaqsız seslerdi dıqqat penen esitiwdi táminlew maqset etip qoyıladı. Sonıń menen birge oqıwshılar namanıń xarakterin, sózin anıqlap úyrenip barsa oqıwshılardıń esinde qaladı.

Sunday-aq nama tıńlawǵa G`.Amaniyazovtıń «Tań sazı» shıǵarmasın alsaq, bunda balalar namanıń tómen hám joqarı kóteriliwin, notalardıń birdey sozımlılıǵın kóriwge boladı. Balalargá «Tań atıp kiyatırǵanlıǵın qanday belgiler arqalı tolıqtırsaq boladı? degendey sorawlar qoysaq boladı.

Sunday-aq jazdıń kúni tań atqanda qanday tábiyat kórinislerin bayqawǵa boladı dep sorasaqta boladı.

Solay etip 4-klasta nama sabaqlıǵın paydalana otırıp olardı ulıwma muzıka mádeniyatınıń jańalıqları menen tanıştırıp otırsa orınlı boladı. Sebebi pánniń atınıń ózgeriwine baylanıslı oqıwshılar tek ǵana qosıq úyrenip qoymay muzıkanı jan-jaqlama ózlestiriw kerek. Sonıń menen birge shıǵıs oyshıllarınıń shıǵarmaları, olardıń házirgi kúnde tutqan ornı haqqında biliwleri tiyis.

**Tema: 5-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı.**

**Joba:**

- 1.5-klass oqıwshılarınıń ulıwma pedagogikalıq hám muzıkalıq minezlemesi.
- 2.Oqıw dáwirin shólkemlestiriw ózgeshelikleri.
- 3.Qosıq aytıwǵa hám tıńlawǵa qızıqtırıp úyreti.
- 4.DTS dástúrińiń mazmunı hám talapları.
- 5.5-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı.

5-klasqa kelgende hár pánnen qániyge oqıtıwshılar sabaq beredi. Sol sebepli balalar bul sistemaǵa birden úyrenise almawı múmkin. Sunday bolsa da muzıka mádeniyatı páni klasta alǵan bilimlerin jalǵastırıp baradı.

Solay etip 5 klastıń jıl teması «Kompozitor tvorchestvosında muzıkalıq janr» 1-2 sherekte` «vokal simfoniyalıq shıǵarmalar». Muzıkalıq drama hám komediya janrı, sunday-aq opera haqqında aytıp ótiw kerek.Ózbekstanda hám Qaraqalpaqstanda opera janrınıń rawajlanıwı haqqında sóz etiledi.

5-klasta nama tıńlawǵa ÁXalimovtıń «Toyǵa keldi batırımız» (Berdaq muzıkalı dramasınıan), Qaraqalpaq xalıq naması «Xan Sayat» duwtar ushın M.Jiyemuratovtıń «Qaraqalpaq p`esasınan» tıńlatsaq boladı. Namanı tıńlatıp bolǵannan keyin oqıwshılar menen gúrriń júrgizemiz. Mısalı: (Berdaq muzıkalıq dramasınıan úzindi tıńlatsaq shayırdıń ómir jolı, onıń dóretken shıǵarmaları, sunday-aq shayırdıń bastan keshirgen kúnleri haqqında sóz etiwge boladı.

Al qosıq úyretiwge S.Palwanovtıń «Jadırağan balalıq» T.Esirkepovtıń «Nawrız báhár bayramı», «Mektebim», G`.Amaniyazovtıń h.t.b. alsaq boladı.

### **Tema:6-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı.**

#### **Joba:**

- 1.6-klass oqıwshılarınıń jas ózgesheliklerine qısqasha minezleme .
- 2.Ulıwma pedagogikalıq hám muzıkalıq minezleme.
- 3.Ul hám qız balalarda mutatsiyanıń tiykargı belgileri.
- 4.DTS dástúrinıń mazmunı hám talapları.
- 5.6-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı.

Bul jasta balalarda ózgerisler bolıp ótedi. Jas óspirimlik dáwirine ótiwine baylanıslı mutatsiya dáwiri boladı. Mutatsiya- dawıstı ózgeriwine ayıladı. Bul dáwirde gegirdek ósip er balalarda dawıs irilenedi. Sol dáwirge shekem qızlar menen balalar dawısınıń ayırmashılıǵı az boladı. Qızlarda mutatsiya belgisiz bolıp keshedi. Sol ushın da oqıtıwshı mutatsiya gezinde balardıń dawısında kúsh túspeytuǵınday atqarıwǵa qolaylı jeńil shıǵarmaların tańlawı kerek. 6-klasta 3-4 sherek Zamanagóy muzıkalar hám olardıń janrı. Shet el xalqınıń klassik muzıkaları. 1-2 sherek Evroppa xalqınıń klassik muzıkaları menen tanısıw.

Muzıka adam ómirine unamlı tásir etip, sanasınıń rawajlanıwına járdemlesedi.

### **6-klass oqıwshılarına minezleme**

**Mutatsiya** er balalarda 12-14 jasta baslanadı. Bul dáwir jas óspirimlerde qıyın bolıp organizmde ulıwmalıq ózgerisler payda boladı. Olar ózlerin úlken adamday sezip ózlerin kórsetkisi keledi. Oqıwshılardıń psixofiziologiyalıq jaqtan rawajlanıw ózgeshelikleri muzıka sabasında bilinedi. Ásirese vokal xor tarawında anıq bilinedi. Sebebi bul dáwirde mutatsiya bolıp ótedi. Mutatsiyanıń mazmunı dawısta ózgerisler payda boladı. mutatsiya bul balalar dawısınıń úlken adamlar dawısına ótiw dáwiri bolıp esaplanadı.

Ен биринши gegirdek ósip dawıs, túteksheleri, til, juqa tkanlar ózgeredi. Kegirdek bul dawıs shıǵarıwshı organ bolıp esaplanadı. Mutatsiya dáwirine shekem ul balalar hám qız balalardıń dawısları júdá uqsas bolıp keledi. Al biraq mutatsiya dáwirinde balalardıń gegirdegi bir yarım, eki ese ósedı. Bunday waqıtta balalardıń qosıq aytıwǵa zawqı bolmaydı, al qızlardıń gegirdegi er balalardikine qaraǵanda úshten bir uzınına ósip hám dawıs baylanısları bir-yarım eki esege ósip, bunda dawıs irilenip, dawıstıń tómenlewine alıp keledi. Balalar bunday ózgeriske birden úyrenisip kete almaydı, ásirese olar joqarǵı ntalardı qıyınlaw aladı.

Mutatsiya dáwirinde kegirdek ósiwimen qoymay dawıs qatarlarınıń qızarıp, awırıw tuwdıradı, tamaqtıń eki sheti iskennin kóriwge boladı. Diapazon qısqaradı, joqarı notaǵa dawısları jetpeydi.

Al qızlarda bolsa mutatsiya ayırım waqıtları áste, elespesiz ótedi sol ushın da dawıs rejimleri saqlanıp qalınıwı tiyis.

Mutatsiya kezinde keyde júdá tómen rezul`tat kóriwimizge boladı. bul qosıq aytqanda dawısqa kúsh salınıwı, mısalı Neuramalı qosıq aytqanda ayırım waqıtları dawıs apparatınıń úzilip ketiwi múmkin. Sol ushın da mutatsiya dáwirinde ózgerip atırǵan dawıslarǵa qattı kewil bóliniwi tiyis.

Oqıtıwshı sonı yadta saqlawı tiyis, mutatsiya hár balada hár túrli ótiwi múmkin, birewlerde tınısh, al birewlerde ala burqanlı ótiwi múmkin. Bul eki jaǵdayda da dawıs rejimlerin saqlaǵan durıs boladı.

Oqıtıwshı balalardıń mutatsiya dáwirin esapqa ala otırıp olar menen jeke (individual) túrde jumıslar alıp barıwı tiyis, yaǵnıy jeńil, atqarıwǵa qolaylı diapazondaǵı qosıqlardı úyrengenleri durıs boladı. al keyingi izertlewlerdiń juwmaǵına qaraǵanda mutatsiya dáwirinde oqıwshılardıǵa úplep shertetin ásbaplarda oynaw usınıs etiledi, sebebi qosıq aytıw texnikasındaǵı dem alıw menen muzıka ásbabında úplep shertiwde alınatın dem alıwlar uqsas boladı. bunday usılda balalar qosıq ayta almaytın jaǵdayda qollanıwǵa boladı.

Dawıs apparatın qayta qurılıwlar bolıp ótiwine baylanıslı xor-vokal jumıslarında da ózgerisler boladı.

Bul dáwirde muzıkanıń adam ómirindegi roli hám onıń basqa pánler menen baylanısı haqqında sóz etiwge boladı.

Solay etip 6-klasta muzıka mádeniyatı sabaǵı ótiwde oqıtıwshı jan-jaqlı xabarlar menen támiynleniwi tiyis.

**Tema: 7-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı**

**Joba:**

- 1.7-klass oqıwshılarınıń jas ózgesheliklerine qısqasha minezleme .
- 2.Ul hám qız balalarda mutatsiyanıń tiykarǵı belgileri.
- 3.DTS dástúrinıń mazmunı hám talapları.
- 4.5.7-klasta muzıka oqıtıwdıń wazıypaları hám mazmunı.

Jetinshi klasstıń oqıwshıları menen altınsha klasstıń oqıwshılarınıń ayırmashılıǵı az. Oqıwshılardıń kópshiligi mutatsiya dáwirinen tolıq shıǵıp bolmaǵan. Jetinshi klass oqıwshılarınıń diapazonı DO I-oktavadan MI-FA 2-shi oktavaǵa shekemgi aralıqta boladı. sonıń ushın muzıka muǵallımı sabaqtı tariyx hám ádebiya pání menen baylanıstırıwdı dawam etse boladı.

Oqıwshılardıń muzıka haqqındaǵı túsiniǵın keńeytip olardı basqa pánler menen de baylanıstırıwǵa bolatuǵının túsindiriwimizge boladı. Sonday-aq ádebiyat penen de baylanıstırıwǵa boladı. 7-klasta xalıq muzıkasınıń túrleri, baqsı, jıraw, salt-dástúr, fol`klor haqqında túsiniq beremiz. Bul jerde qaraqalpaq shayırlarınıń qosıqlarına jazılǵan namalar tıńlatsa boladı. mısalı. N.Muxammetdinovtıń «Ájiniyaz» operasınan shıǵıw tariyxı ondaǵı tiykarǵı temalar menen tanıtırsa boladı. sonday-aq biologiya pání menen de baylanıstırsaq gúllerdi muzıkanıń xarakterinde ósirip tárbiyalawǵa bolatuǵının aytıp ótiwge boladı.

7-klasta oqıwshılar mutatsiya dáwirinen tolıq ótip bolmaǵan, sol sebepli qosıqlardı, tıńlaǵanda durıs sheshim qabıllaw kerek.

7-klasta negizinen xalıq kosıqları, baksı jırawlar haqqında aytıw kerek. 7-klasta qosıq úyretiwdiń repertuarına mınalardı kirgizsek boladı.

«Jaqsı» (K.Abdullaev) , «Tuwğan jerge», «Ana» (R.Sultanov) , «Nókis aqshamı» qosıqların úyretse boladı. Bul qosıqlar tematikası jaǵınan hár qıylı xarakterde mazmunı da qızıqlı etip dúzilgen. Sonday-aq qosıqlar kóbinese násiyat sózler, tuwğan jerge degen muxabbat haqqında ayılıadı. Al nama tıńlatatuǵın bolsaq M.Ashrafiy naması «Yullarım», A.Xachaturyannıń «Spartak» baletinen Eginanıń oyınıń tıńlatsaq boladı. bul jerde qosıq úyretkende de nama tıńlatqanda da shıǵarmanıń avtorları menne tanıştırıp ótemiz, olarǵa analiz isletemiz, kóbinese ózleriniń taptırıwǵa háreket etiw jaqsı saqlap qaladı.

Sonıq menen birge qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń janrlıq ózgeshelikleri menen de tanıştırıp ótemiz.

Muzıka sawatı boyınsha 7-klasta tómengi klasslardı qaytalap yadına túsiredi hám juwmaqlawshı klass bolǵanlıǵı sebepli quramalı tapsırmalardı atqaradı. Mısalı interval, lad, úsh sesliklerdiń dúzilisi, sonday-aq hár qıylı muzıkalıq ásbaplar menen tanıştırıp ótemiz.

Solay etip 7-klasta oqıwshılardı makom tiykarları menen de tanıstıramız.

Sonday-aq qosıq úyretkende oyun metodınan paydalansaq boladı. mısalı «Mańlay shertpek» qosıǵın alsaq, kompozitor S.Palwanovtıń ómiri hám tvorchestvası menen tanıştırıp ótemiz. Sońınan shıǵarmalarınan úzindiler aytqızıp ya bolmasa tıńlatsaq boladı keyin barıp taza qosıqqa toqtalamız.

«Mańlay shertpek» halıq oyını bolıp esaplanadı. Bul oyında oqıwshılardı qosıǵı menen kórsetse boladı.

Ortaǵa bir balanı shıǵarıp onıń kózin baylaymız.

Kewildegı kóz benen,

Serlep, serlep qarańlar,

Sezgir bolsań sezip al,

Kim shertkenin yaranlar.

Degenen keyin bir oqıwshı ortağa kózi baylangan balanıń mańlayınan shertip ótedi.

Mańlay shertpek degende,

Mańlay shertpek yaranlar

Sezgir bosań sezip al,

Kim shertkenin yaranlar

Usı sózden keyin oqıwshınıń kózin ashıp sol adamdı tawıp alıw kerek. Eger taba almasa onda oqıwshıǵa bir shárt qoyıladı. Qosıq aytıw ,ya bolmasa oyın-oynap ónerin kórsetiw kerek.

Solay etip eger hár bir oyın menen, ya bolmasa soraw juwaplar menen alıp barılsa sabaq kewili hám qızıqlı ótedi. Sonıń menen birge oqıwshılardıń sabaqqa degen qızıǵıwshılıǵı artadı.

**Tema: Klasstan hám mektepten tis muzıkalıq tárbiyanıń mazmunı.**

**Joba:**

- 1.Klasstan tis muzıkalıq tárbiyanıń áhmiyeti.
- 2.Klasstan tis massalıq hám dógerek isleriniń maqseti.
- 3.Klasstan tis dógerek jumıslarınıń jobasın dúziw.
- 4.Klasstan tis massalıq jumıslardıń jobasın dúziw.
- 5.Mektepte ótkiziletuǵın bayramlar stsenariylerin shólkemlestiriw rejesin islew

Hár tárepleme rawajlangan jeke adamdı tárbiyalawda muzıkanıń tutqan ornı júdá úlken áhmiyetke iye. Sonıń ushında hámme balalardı basqa kóplegen sabaqlar menen qatar muzıka sabagına úyretiw alıp barılǵan. bul jerde hár túrli krujoklar, muzıkalıq bayramlar, kontsertlerge barıw, operalıq spektakllerge barıw názerde tutılǵan. bul jumıslardıń eki túri bar.

1. Massalıq

2. Dógereklik

## **1. Klasstan tıs muzıkalıq jumıslardıń massalıq forması.**

Massalıq túri- kóplegen balalardı muzıkaǵa úyretiw. Bul jerde balalardıń ayrıqsha talantı bilimi talap etilmeydi. Biraq massalıq muzıkalıq shólkemlerde ulıwma tayarlıqlar talap etilmeydi degen sóz emes. Qanday isti islegende de tayarlıq álbette kerek. Muzıkalıq tárbiyanıń massalıq túrine oqıwshılardıń jeke ayrıqsha tayarlıǵı, rawjlanıwı esapqa alınbaydı. Bunıń ushın tek ǵana oqıwshılardıń qálewı úlken áhmiyetke iye. Egerde balalarda sol muzıkalıq keshelerge qızıǵıwshılıq oyata alsaq bul massalıq muzıkalıq tárbiyanıń tiykarı bolıp esaplanadı.

Operalıq spektakillerge kópshilik penen birge barıw. Muzıkalıq bayramlarda massalıq túrge shólkemlestiriw hám ótkeriw bularǵa karnavallar, jarıslar, kórik-tańlawlar kiredi. Bunday massalıq kesheler basqada anjumanlar balalardı muzıkaǵa tárbiyalawǵa hám ayrıqsha muzıkaǵa qábileti bar balalardı anıqlawǵa járdem beredi.

## **2 Muzıkalıq islerdiń dógereklik túri.**

Mekteplerde klastan tıs, muzıkanıń isler krujogın shólkemlestiriw jolı menen alıp barıladı. Bularǵa xor jámáátleri, instrumental` jeke qosıq aytıw hám hár qıylı ansambl`ller kiredi. Qanday da bir dógerekke qatnasıw oqıwshınıń qálewine baylanıslı , usı waqıtqa shekem kóp en jayǵan túri bul xor krujogi keyingi jılları bulardı vokal` instrumentallıq ansambller kısıp shıǵaradı.

Bularǵa bayan, fortepiano, xalıq orkestrları kiredi.

### **Xor dógeregi**

Muzıkaǵa qızıǵıwshılıq muxabbat oyatıwda muzıka arqalı ideyalıq estetikalıq sezimlerdi tárbiyalawda muzıka sabaqlarında xor rujokları óziniń ózgesheliklerine iye. Eń baslısı balalardıń jas ózgesheligi bolıp tabıladı. 1-3 klass oqıwshıları kishkeneler xorı. 4-7 klass, 4-6 klass hám 5-7 klass oqıwshıları xordıń qatnasıwshılarınıń jası xor krujoginiń basshısına baylanıslı.

Kishkeneler xor menen 45 minut dawamında shuǵıllanıw kerek.



Háptede 2-3 mártebe óspirimler xori 5-6 hám úlken klaslar xori 45 akademiyalıq saǵat dawamında shuǵıllanıw múmkin. álbette bul dógereklerdiń jumısı balalardı sharshatpaw. Xor dógereklerinde repertuar júdá áhmiyetli rol` oynaydı. Repertuar qızıqlı balalar ushın paydalı aqıllı sana sezim rawajlanıwǵa járdem etiwshi hám sezim rawajlanıwǵa járdem etiwshi hám atqarıw repertuardı atqarıwǵa kúshi jetiwi kerek.

Repertuardı atqarıwǵa balalardıń kúshi kelmese ayırım jaǵdayda balalar esin joǵaltıp qoyıwı múmkin.

Xor dógereklerinde jumıs alıp barıw metodı tómendegishe nota boyınsha qosıq aytıp úyretilip atırǵan shıǵarmanıń basqa bir xordıń atqarıwında tıńlaw keyin ózleriniń atqarıwındaǵı xordı jazıp onı ózlerine esittiriw h.t.b. Xor menen islesiwde auditoriya aldında shıǵıp ózin kórsetiw. Bul shıǵıwlar xor kollektiviniń jumısın aktivlestiriw ushın járdem etedi. Biraq bul shınıǵıwlardıń sanı belgilengen bolıw kerek.

Tez-tez shıǵıwlar olardıń sapasına jaman tásir etip oqıwshılardı sharshatıp qoyıwı múmkin. Xordıń programmasında sheklengen bolıw kerek. Balalardıń ushın bunday shıǵıwlar bayram bolıw kerek.

#### Vokal instrumentallıq ansambller

Muzıka menen shuǵıllanıwdıń júdá kóp tarqalǵan túri. Vokal instrumentallıq ansambllerdi bir tárepleme bahalaw qıyın. Bir jaǵdaylarda olar muzıkanı eń jaydırıwda oraylıq orındı iyelese balalarda muzıkaǵa degen muxabbat oyatsa al bir jaǵdaylarda jeńil jelpi muzıkanıń kelip shıǵıwına ideologiyalıq jaqtan payda bolıwına alıp keledi.

Olardıń repertuarına kapitalistlik ellerde jasawshı ápiwayı xalıqtıń qarsılıǵın kórsetiwshi qosıqlarda kiredi. Bul túdegi qosıqlar júdá kóp. Básekelerdiń sebepshisi birazları Bax betxoven Chaykovskiy hám basqada klassik kompozitorlardıń shıǵarmaların házirgi zaman talabına say úyreniw, olardıń shıǵarmaların tolıq úyreniwge járdem beredi dese, al basqalar kerisinshe bul Bax hám basqada klassiklerdiń shıǵarmaların úyreniwge jol qoymaydı degen

pikirde. Qalay bolğanda da Motsart Shumannıń shıǵarmaların alıp taslawğa bolmaydı. !lbette balalar olardıń shıǵarmaların olardıń oylaganınday etip atqara almasada basqasha qılıp aytqanda muzıkalıq tárbiyanıń massalıq túrinde vokal instrumentallıq ansambllerdiń roli olardıń mazmunı xarakteri, aldına qoyǵan maxsetine baylanıslı unamlı hám unamsız bolıw múmkin.

Muzıkalıq instrumentlerde oynawdıń jeke túrin úyretetuǵın krujoklar qandayda bir sebep penen muzıkalıq oqıw orınlarında, úylerinde muzıkalıq bilim ala almaytuǵın balalardı úyretiw máselesin sheshedi. u-i jasar balalar ádette muzıkalıq mekteplerdiń 1-klassına tapsıra almaydı. Mekteptegi krudokqa qálegen jastaǵı bala kelip shuǵıllanıwı múmkin. Jeke sabaqlar balalardıń psixikalıq fizikalıq, muzıkalıq hám basqada ózgesheligin esapqa alǵan halda ótilei. Bular menen bir qatarda mektep krujogi jáne bir artıqmashlıqqa iye. Bala úyde shuǵıllangannan, krujokta kollektiv arasında, mektep turmısı menen baylanısta muzıka sabaqların tez úyrenedi.

Oqıwshı aldında juwapkershilik sezimi boladı. Orkestrlıq kollektivler biraq bunday kollektivler mekteplerde shende-shen ushrasadı. Bunıń sebebi materiallıq shólkemlestiriwshilik máselelerdiń bolıwı. Bunıń kollektivlik bolıwı oqıwshılardıń muzıkalıq mádeniyatın kóteriwge járdem beredi. I.Kapeshnikovtıń bassılıǵındaǵı Kemerovski oblast` Muńdıboli poselkasında dúzilgen orkestrlıq kollektivlik atap ótsek boladı. basqa krujoklarda bolǵanıday orkestrdıń kollektivlerinde de durıs jumıs metodı, krujok qatnasıwshılarınıń tvorchestvasın óz betinshe rawajlanıwına jetisiw kerek boladı. Orkestr kollektivleriniń shıǵıwları belgili bir tezlikte, dawamlılıqta alıp barılıw tiyis.

### **JEKE QOSIQ AYTIW DÓGEREKLERI**

Bunday dógerекler urıstan aldınǵa jılları 40-50 jılları rawajlangan. Bunday dógerекler xor jámáátiniń bir bólegi bolıp esaplanadı. Olar xordıń jeke tayarlıqları menen shuǵıllanadı. Usınıń arqasında olardıń repertuarları bayıp baradı. Jeke qosıq atqarıwshılardıń mashqalası pedagog muzıkantlardı kóp waqıtlardan beri qızıqtırıp kelgen. Balalar solistleriniń dawısları ele tolıǵı menen

rawajlanıp qáliplesip bolmağan sonıń ushında olardı óz dawsıma iye bolǵańa shekem asırıp abaylaw kerek. Qosıq erkin tábiyǵıy bolıw mene birge ol balanı sharshatıp qoymaw kerek. (Solisttiń repertuari) Jeke atqarıwshınıń repertuari onıń jeke ózgesheliklerin esapqa alǵan halda tańlanıw kerek. Biraq kishkene waqtınan baslap qosıq aytqan balalardıń bári professional` vokalistler bolıp jetisedi dep aytıw mutatsiyalıq dáwirde keyde jaqsı saqlanıp alınadı al olardıń muzıkaǵa muxabbatı bir ómirge saqlanıp qaladı.

## **TEMA:Ózbekstan Respublikasında muzıkalıq tálim**

### **JOBÁ.**

- 1.Tálim xaqqındaǵı Nızam.Kadrlar tayarlawdıń milliy dástúri hám onı úzliksiz muzıka tálimi sistemasında qollanıw.
- 2.Muzıka mádeniyatı hám kolledj oqıtıwshıların zamanagóy sabaqtı ótiwge tayarlaw talapları.
- 3.Pedagogikalıq kolledjda muzıkalıq tálimniń mazmunı hám wazıypaları haqqında.

Gárezsiz Respublikamızda ámelge asırıp atırǵan ózgerisler jámiyetimizdiń ekonomikalıq, sotsiyallıq, siyasiy ruwxıy hám mádeniy jaǵınan jáhannıń eń rawajlangan mámleketler qatarınan orın alıwda óziniń unamlı nátiyjelerin bermekte. Tálim tuwrısındaǵı nızamǵa qaray toǵız jıllıq ulıwma orta tálim jaria etildi. Tálimdi regionallıq qasiyetlerin esapqa alǵan qalda muzıka páni boyınsha kontsepsiyasın islep shıǵıldı.

1992-jıl 25-noyabr`de «Márifat» sanında muzıka tálim tárbiyasınıń kontsepsiyası proektinde muzıka táliminiń milliy hám ilimiy tiykarları mazmunı dúzilisi, bólistirilwi, muzıka oqıtıwshısına bolǵan zamanagóy talaplar hám tálimniń ilimiy metodik táminlewi bayan etiledi.

Búgingi ózligimizdi ańlaw óz taǵdırımız hám perzentlerimiz keleshegin jaratıw imkaniyatına iye bolǵan.

Gárezsiz Ózbekstanda milliy mádeniyatımızdıń ózine tánligin tiklew ulıwma tálim mekteplerinde jaslardı kórkem tárbiyalaw hám kamal taptırıw, hám de házirgi kúnimizde tolıǵıraq qabıl etiw ushın eń áwele tariyxımızdı jaqsı biliw kerek bolıp

esaplanadı. Sebebi hár bir jańalıq, tariyxıy baylanıs arqalı ámelge asırıladı. Bárshe pánler qatarı muzıkalı tálimde mámleketlik tálim standartların járiya etiliw milliy muzıkası miyraslardan sherek ushın belgilengen bas temalardan kelip shıǵadı. Sabaqtıń qızıqlı bolıwı ushın muzıka dóretiwshiligi qollanıladı, bárshe muzıka xızmetleri (xor bolıp aytıw, muzıka sawatı, muzıka tıńlaw) sabaq temasınıń ajralmas bólimi hám mánisin úzbesten baylanıstırıp ótıledi.

Sabaq tálim tárbiyanı ámelge asırıwdıń eń qolaylı hám sapalı túri. Jámiyetimizdiń túrli jaqlarında bolıp atırǵan siyasiy ekonomikalıq, sotsialıq bilimlendiriw ózgerisler bárshe pánler qatarı muzıka sabaqlarınıń mazmunı hám metodikasına hám jańa zamanagóy talaplar qoyıladı.

1. Sabaqta tálim-didaktik tárbiyanı rawajlandırıwshı maqsetlerdi biliw hám olardı ámelge asırıw.

2. Sabaq táliminiń aktiv usıl hám usıllardan paydalanıw.

3. Sabaq barısında xalıq pedagogikası dástúrlerin, jahán pedagogikası, psixologiyası kórkem-ónerimiz ullı ata-babalarımız úgitleri, hádisler ónimli paydalanıp alıp barıw maqsetke muwapıq boladı.

Málim bolǵanday keyingi jılları tájiriybeli metodistler, ilimpazlar hám ámeliyatshı oqıtıwshılardıń oqıw protsessin tallaw tarawında ótkizilgen izleniwleri, sabaq sanalıǵın asırıw, pedagogik hám didaktik shárt sharayatlarına baylanıshlı ekenligin kórsetpekte. Eń zárúr shárt-sharyatlar tómendegilerden ibarat`

1. Sabaqlıqlar, qollnabalar, baǵdarlamalar, usınıslar, didaktik hám metodik kórgizbeli qurallar hám texnikalıq qurallardan paydalanıw.

2. Klassta unamlı psixologik ortalıq bolıw.

3. Oqıtıwshı hám oqıwshılar arasında óz ara jaqsı múnásebette bolıwyu

Mine bul pedagogik shárt-sharayatlarga ámel qılıp sabaqtıń maqseti hám teması, tuwrı shólkemlestirilse sabaq, sıpatlı hám sapalı bolıwı múmkin.

Oliy májilisiniń 1997-jılı 28-avgusttaǵı 9-sessiyasındaǵı qabıl qılınǵan kadrlar ámeliy xújjet bolıp tálim dizimin túpten reformalaw, onı dúnyanıń aldınǵı demokratik mámleket dárejesine jetkiziw hám jas kadrlardı joqarı ruwxıy ádeb-ikramlı joqarı bilimlerge iye qılıp tárbiyalawdı maqset etip qoyadı. Sonday-aq jas

bolajaq pedagog-kadrlarımızdı tayarlawda muzıka oqıtıwshısı ushın zárúr bolğan sıpatlardı qalıplestiriwimiz lazım. Studentlerimizdiń alğan teoriyalıq bilimleri menen birge ámeliy tayarlıq ótkizgen sabaqları hám oqıw tárbiya tayarlıqlarında topardıń bárshe studentleri, oqıtıwshı qatnasında tallaw hám talıqlawlar lazım. Tallaw barısında eń zárúrli student óziniń sabaq ótkiziwshi oqıtıwshı sıpatında seze bilip, óz isiniń ústinen qánshelli shıǵa alıwdı tuwra bahalay alǵanında dur.

Student tárepinen ótkizilgen sabaqlardıń hám tárbiyalıq islerdi tańlaw, ádette óz-ózin bahalawda, óziniń esbatın joba hám konspektlerin tallaw student óz isin bahalay alıwdan baslanadı.

Metodist-oqıtıwshı, ámeliyatshı studentke metodik járdem kórsetiwi hám másláhátler berip kemshilik hám tabısların anıqlap tuwrı jol kórsetiwi lazım. Bunda eń tiykargı maqset student jaslarımızdı qábilet hám imkaniyatların anıqlap tuwrı qalıplestiriw hám júzege shıǵarıw. Bul xaqında birinshi prezidentimiz I.A.Karimovtıń bårshemiz jaqsı ańlap alıwımız kerek, turmısımızdıń basqa tarawlarındaǵı awhal ámelge asırılıp atırǵan reformalarımızdıń sapalıǵı aldımnen xalıq ruwxıylıǵınıń tikleniwi bay tariyxıy miyrasımızdıń keń uyreniliwi salt dástúrlerimizdiń mádeniyat hám kórkem óner, pán hám tálim rawajlanıwı menen úzliksiz baylanısıdur degen sózleri menen ruwxıylıq shıńına umtılıwına shaqırmaqta.

**Tema: Shet ellerde muzıkalıq tálim hám tárbiya.**

**Joba:**

- 1.Shet mámleketlerde mámleketlik joqarı oqıw orınlardı muzıkalıq tárbiyanıń túrli dárejede alıp barılıwı.
- 2.Z.Koday,K.Orf hám D.B.Kabalevskiy hám basqalardıń muzıkalıq tárbiya sistemaları.
- 3.Shet ellerde muzıkalıq tárbiyanıń sistemaları.

Hár bir mámlekettiń muzıka tárbiyası ideyalıq siyasiy jaqtan xalıqtıń sotsial dizimine xızmet qıladı. Sonı ushın muzıka tárbiyası ǵárezsiz mámleketlerde boysınıw ushın shet mámleketlerde bolsa burjua demokratiyası ushın xızmet qıladı. Hár bir xalıqtıń ómirinde muzıka tárbiyası metodikası pedagogikanıń didaktik nızamlarına hám sol xalıqtıń milliy muzıka mádeniyatı tili hám mádeniy

miyraslarǵa tiykarlangan. Sonıń menen birge muzıka tárbiyasınıń strukturası hám ilimiy metodik jetiskenlikler basqa mámlekettiń mádeniyatına hám keri tásir etedi. Shet mámleketlerde jeke oqıw reje hám dástúrge ámel qılınbaydı. Mámleket mektepleri menen birge jeke mektepler, kolledjler hám joqarı oqıw orınları payda bolıp, olarda túrlishe dárejede estetikalıq tárbiyanı ámelge asırıwda oqıtıwshıǵa keń erkinlik berilgen. Oqıtıwshı óziniń mektep sharayatında, imkaniyatları hám oqıwshılardıń bilim dárejesine qarap dástúrge ózlestiriwler kiritiwi múmkin. Tálim hám tárbiya ornında oqıwshılarda sanaat arqalı ómirdi úyreniw hám oǵan jeke múnásibet bildiriw tájiriybelerin rawajlandıradı. Muzıka sabaqlıǵında joqarı rawajlangan texnik qurallarınan keń paydalanıladı. Oqıwshılar elektr orgonlarda shertip qosıq aytadı, túrli jaǵdaylarda bejeredi. Bunda negizgi oqıwshılarda dóretiwshilik qábiletin ámelge shıǵarıwdan ibarat. AQSh da jeke mámleket dástúri joq. Muzıka tálimi «estetika» sıpatında ótıledi. Onda muzıka súwretlew óneri hám miynet mazmunı jaǵınan bir-birine baylanıslı. Mámleketlik mektepler menen birge diniy hám shaxsiy dúnyalıq mektepler hám bar. Sonıń ushın hár bir shtatta, mámleket mekteplerinde jeke hám diniy mekteplerde oqıw saatları hám birdey emes. Orta esapta I-VII klasslar háptesine bir-eki saat sabaq ótedi. Sabaqtan mısqarı hár bir oqıwshı muzıka dógereklerine aǵza boladı. Ulıwma hár bir mektepte simfonik orkestr bar. Yaponiyada hám jeke oqıw reje hám dástúrge ámel qılınbaydı. Yaponiyada muzıka tárbiyasınıń ózine tán sisteması payda bolǵan. Olarda balalar baqshasınan joqarǵı oqıwǵa deyin estetik tárbiya ámelge asırıladı. Estetik tárbiya integratsiya qılınǵan pán bolıp, oǵan muzıka súwretlew óneri hám miynet birlesken. Ol birneshe basqıshta ámelge asırıladı.

A) 1-5 jasqa deyin balalar baqshasında

B) 6-14 jas tolıq emes orta mektep

V) 15-18 jas orta mektebi

G) 1823 jas joqarı tálim mektebi.

Balalar baqshasında «suzduki» tizimi boyınsha joqarı onıń diziminde ana-tiliniń oqıtılıwı menen ámelge asırıladı. Balalar saz ásbaplarda kúy shertiwleri

negizgi orin iyeleydi. Shınıǵıwlar dawamında balalardıń anası hám qatnasadı. Shınıǵıwlar mazmunı hám maqseti sem`yada óz dawısı menen shuǵıllanadı.

«Suzduk» tıń tabırında analar muzıka maǵlıwmatlarǵa iye bolıwı shárt emes. Sem`yada gromzapis, televideniya, kontsertlerde tıńlangan shıǵarmalardı talqılaydı. Bunda baqsha hám sem`yanıń ústemlıligi negizgi rol` oynaydı. Nátiyjede 5-6 jas balalar Betxoben sanataların shalıwǵa erisedi. Joqarı klasslarǵa kóterilgen sayın estetik tárbiya hám bir predmet qatarı rawajlanıp baradı. Joqarı klasslarda súwretshilik, músınshilik, xalıq áseliy sanaatı hám muzıka sanaatı jetisedi.

Oqıtıwshı kadrlar tayarlaw isi jaqsı jolǵa qoyılǵan. Olar joqarı pedagogika hám sanaat orınlarında tayarlanadı.

### **Z.Koday hám K.ORF muzikalıq tárbiya dizimi**

Keyingi jılları muzıka pedagogıkasında tanıqlı orın iyelegen venger kompozitorı hám pedagogı Z.Koday hám nemets pedagog muzıkantı K.ORF. Bul eki sistema hár qıylı bolǵanı menen birdey uqsaslıqqa iye` bul xalıq namalarına tiykarlangan muzıka balalardıń muzikalıq qábiletin aktiv rawajlandırıwda hám tárbiyalawda muzıka mádeniyatınıń roli. Muzıka balanıń hár tárepleme garmoniyalıq rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye. Z.Koday áyyemgi Gretsiyadaǵı mádeniyat orayında muzıka birinshi orındı iyeleytuǵının aytıp ótti. Sonday-aq kompozitor muzikalıq shıǵarmalardıń bala tárbiyasına garmoniyalıq hám ruwxıy tásir etetuǵının aytıp ótti.

Vengriyadaǵı muzıka diziminde Z.Koday 6 jeastan 14 jasqa shekemgi segiz jıllıq mektepte muzıka sabaǵı háptesine 2 márte ótıledi.

1-klasta sabaq 30 minut ótıledi, al joqargı klasslarda 1 saat dawamında ótıledi.

Sonıń menen birge 5-8 klass oqıwshıları háptege 2 márte xorda qosıq aytadı. Baslawısh klasta muzıka sabaǵın baslawısh klass muǵallımı alıp baradı, al 5 klastan baslap muzıka qániygeligi oqıtıwshısı alıp baradı. 14-18 jasar balalar arasında muzikalıq tárbiya tómendegi tártipte alıp baradı. Negizinen bul jastaǵı balalarda mutatsiya dáwiri baslanadı, sol sebepli muzıka sabaǵında muzıka shıǵarmalarına analiz hám muzıka tariyxına kewil bólinedi.

Gimnaziyada muzıkalıq qábileti bar balalar háptesine 2 márte 2 saattan xorda qosıq aytadı, hám óz qálewleri boyınsha orkestrde oynawğa haqılı. 1951-jılı Vengriyada Z.Kodaydıń baslaması menen 8 jılıq xalıq muzıka mektebi ashıldı. Bul jerde 4 baslawısh klasta muzıka menen kúnde shuǵıllanadı. 4-joqarı klasta háptesine 4 mártebe hám 2 saat xorda qosıq aytıw menen shuǵıllanadı. Z.Kodaydıń pikirinshe keleshekte ulıwma orta bilim beretuǵın 8 jılıq mektepler ulıwma muzıkalıq bilim beretuǵın mekteplerge aylanıw kerek dep taptı. Sonday-aq Z.Kodaydıń pikirinshe millettiń hám muzıka mádeniyatınıń tiykarı-xalıq muzıkası basıwı kerek dep taptı. Fol`klor shıǵarmalarında etika hám estetikanıń biybaha baylıqları-millettiń ózinsheligi sóz etilgen. Hár qıylı metodikalıq hám ritmikalıq elementlerdi balalarga úyretiw tuwralı olardıń jas ózgesheliklerin esapqa 1943-jılı «Mektep balalarına arnalǵan qosıqlar» toplamın shıǵardı.

Z.Koday eń tiykarǵı máseleni qosıqqa qarattı, sebebi qosıq balanıń muzıkalıq sluxın (qabıllawın) jaqsı rawajlandıradı dep atap kórsetti. Mısalı eger bala qosıq aytıp bilmese onday bal anı saz ásbapta shertip úyretiw qıyın boladı. Sebebi onıń qosıq aytıw hám qabıllaw dárejesi jaqsı bolıwı kerek.

Eki dawıslı shıǵarmalardı ayttırıw Vengriyada 1-klastan baslap ótileđi. Notaǵa qarap qosıq aytıw ápiwayı mekteplerde 11-12 jasta alıp barıladı, al muzıkalı qábileti bar mekteplerde 7-8 jastan baslap úyretileđi.

Z.Kodaydıń pikirinshe eger bala óziniń vengriya xalıq namasınıń pentotonikasın jaqsı úyrense, batis ellerdiń major sistemasın ózlestiriw ońay keshedi dep atap ótti. Pentatonikanı úyreniw ushın Z.Koday «333 notaǵa qarap shınıǵıw úyreniw tolamın» islep shıqtı. Pentatonikanı jaqsı úyrenengennen keyin oqıwshılarga major hám minor úsh sesligin úyretiwdi usınıs etti. Sońınan keyin úlken, kishi hám sap intervallardı úyretedi.

Ritmdi rawajlandırıw maqsetinde balalar fol`klor shıǵarmalarınan paydalandı. Muzıka menen júriw hám qol shappatlaw balalardı shereklik hám segizlik notalar menen tanıswğa járdem beredi. Keyinnen shereklik pawza, 2 úlesli ólshem, yarımliq hám 4 úlesli ólshemler úyretilip barıladı. Eń sońında 3 úlesli ólshemler, sinkopa~ shereklik nota hám noqat belgileri úyretileđi. Muzıkanıń elementleri



menen balalar úyretilgen qosıqlar arqalı tanısıp baradı. Sezip biliwdi rawajlandırıw ushın hár qıylı ritmikalıq hám melodiyalıq improvizatsiyalar islew kerek. Mısalı` balalr esitken shıǵarmaların qaytadan ózleriniń esitiw qábiletlerine qaray islep shıǵadı. Muǵallım balalarga shınıǵıwlar tapsırǵanda olardıń ólshemin, taktin, seslerdiń qurılısın hám tonikasın aytıp beriwi kerek.

Tvorchestvolıq tapsırmanıń mazmunı boyınsha balalar ritmdi qurastırıp-sol ritmge qarap nama dóretiw kerek. Tapsırmanı orınlaw ushın ishinen aldınǵı hám kelesi taktti oylap turıw kerek.

Z.Kodaydıń muzıkalıq tárbiya dizimi AQSh ta, Kanada da, Frantsiya, Yaponiyada, Argentinada hám basqa ellerde de óz sheshimlerin taptı.

Nemets pedagogı hám muzıkantı K.Orf uzaq jıllar dawamında eksperiment jumısın alıp bardı. Bunıń juwmaǵı «Shul`verk» degen muzıkalıq tárbiya haqqında qollanbada óz juwmaǵın taptı. «Shul`verk» bul 20-jıllardıń aqırında shıqqan kitap. Bul kitap 1931-jılı shıqtı hám bunda tiykarınan garmoniyaga itibar berildi. Muzıka tárbiyası boyınsha dúnya júzlik oray shólkemlestirildi.

K.Orftıń muzıkalıq sisteması ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde xor studiyalarda, muzıka mekteplerinde, oyın dógereklerinde óz sheshimin taptı.

K.Orf balanıń aktiv muzıkalıq qábiletin rawajlandırıw ushın-balalar tvorchestvosına onıń ishinde muzitsirovaniege kewil bóldi. Bul balalar saz ásbaplarında shertiw, muzıkalıq ritmikalıq háreketler islew.

Ápiwayı muzıka ásbapların shertip úyretiw ushın K.Orf muzıkoved K.Zaks penen birge muzıka ásbapların oylap taptı:olar ksilofon, metallafon, glokenshpil-saz shıǵarmaytuǵın ásbaplar-litavra- qos baraban, kishkene tarelkalar h.t.b. oylap taptı

**Tema: Muzika oqıtıwshısınıń professional tayarlıǵına qoyılatuǵın talaplar.**  
Joba

1. Muzika oqıtıwshısınıń professional tayarlıǵına qoyılatuǵın talaplar.
2. Pedagogikalıq sheberlik oqıtıwshınıń dóretiwshilik hızmetinde.
3. Sabaqqa tayarlıq kóriw hám sabaq ótiw.

Hár qanday pán óziniń ayrıqsha qásiyetine iye. Muzika muǵilliminiń «Qupıya» túsiniǵı bar. Muzikaǵa muxabbat bul ózińdi isendiriw haqıyqıy muzıkasız sana-sezimi keń rawajlangan adam dep esaplawǵa bolmaydı, sebebi óziniń jumısı menen shuǵıllanatuǵın hám usınday sezimler menen pedagog muzıkantlar jasaydı.

Bul pánniń qıyın ekenligin ataqlı pedagog O.A. Apraksina bılayınsha aytıp ótken.- kerekli karım-katnas elementlerin anıqlaw, olarǵa kiretuǵın muǵallım túsiniǵı hám muzıkant túsiniǵı, olardıń hár qaysısı óz náwbetinde kóp qırılı.

Muzika muǵallımı-oqıw hám tárbiyalaw jumısın alıp baradı, kóz qarasların qalıplestiredi, balalardıń sana-sezimlerin rawajlandıradı. Ol tek ǵana sana-sezimi keń rawajlangan adam ǵana emes, óz pánin jaqsı biletuǵın, biraq bul sóz-joqarı jámiyet mánisin ańlatadı. Balalardı tárbiyalawda muzikalıq tárbiya sırlarınan paydalanıw ol ideologiyalıq tártiptegi jumısshı bolıp esaplanadı hám onıń dúnyǵa kóz-qarası, túsiniǵı, onıń súwretlewi birinshi dárejeli ekenligin túsindiredi.

Muzika muǵallımı qániygeligi bul kerekli saylap alınǵan, onıń bárqulla tolıq jetilistiriwi, tek óziniń muzikalıq qızıǵıwshılıǵınıń rawajlanganlıǵı, tvorchestvasınıń qábiletligi, professiyalıq oyları keń rawajlangan jámiyetler arqalı ózgeredi, ideologiyalıq hám mádeniy, birgelikte tiykargı muzika muǵalliminiń qániygeligin bárqulla gumanistlik umtılwın hám ayırıp bolmaytuǵın kórkem-óner bolıp tabıladı.

Muzika muǵallımı jaqsı muzıkant bolıwı tiyis. Ol ayrıqshalanıw, onıń dawısı jıńışke, muzikalıq, qábileti notanı qaǵazdan oqıp biliwi kerek.

Usıǵan tiykarlangan halda B.D Kabalevskiy bılay dep jazadı- hár bir sheberlik, sonıń menen muzıka oqıtıwshısı muzıka, ásbapları menen paydalanıp biliwi kerek.

Mexanikalıq jazıwsız sabaq ótiw múmkin emes. !sirese klasta, xordıń, orkestrdiń, operalıq saxnaniń dawısı shıǵıp turıwı shárt. Biraq, ol qosımsha janlı atqarılǵan bolıwı kerek, al onı almastırıw emes.

Bul ush jaqlama qaraladı.

Birinshiden:- Janlı atqarıwshılıq barlıq waqıtta klasta emotsionallıq atmosferanı quraydı.

Ekinshiden: Janlı atqarılıp atırǵanda toqtap, ótken epizodta, aljaspay qaytalap biliwi tiyis.

Úshinshiden:Muzıkalıq ásbaptı oynap atırǵan muǵallım óziniń talantı menen oqıwshılardı qızıqtırıwı kerek.

Hár qanday muzıka muǵallimide muzıka ádebiyatınan, tariyxınan muzıka tiline tiyisli zatlardı biliwi shárt.

Muzıka muǵallimi bir neshe izertlew jumısların iyelew kerek. Ol analizleydi, muzıkalıq shıǵarmalardan terip aladı. Olar emotsionallıq tásirlerdi anıqlaydı` muzıkalıq tásirler arqalı oqıwshılardıń qábileti anıqlanadı sonday-aq olardıń jasları hám individual ózgeshelikleri esapqa alınadı.

Muzıka muǵallimi birinshi klastan hám segizinshi klass aralıǵındaǵı bilimlerde óz ishine alıwı kerek.

Muǵallimniń hámme waqıt baqlawına baylanıslı onda pedagogikalıq sezimler payda boladı, oqıwshılardıń ishki sezimlerin tez sezedi, pedagogikalıq tásirdiń durıs qatnasın tawadı.

Muǵallım oqıwshılar menen karım katnastı jaqsı biliwi kerek. Onıń ishki sezimleri sabaqta tolıq hám keń ashıladı` Muǵallım tek shıǵarmalardı ayıp qoymastan-aq ol kompozitorǵa óz qatnasın kórsetedi hám muzıkada

emotsionallıq tásirin keńeytedi. Muǵallimniń qálewı hám sonıń menen birge miyrimanlıǵı, oqıwshılar hámme waqıt muǵallimniń kómegine muqtaj boladı.

Muǵallimniń tvorchestvası onıń pedagogikalıq izerteliniwleri mekteptegi, eń birinshi qádemlerinen baslanadı.

Pedagogikalıq sheberlikti iyelew ushın adam óziniń jaqsı hám jaman táreplerin biliwin qáleydi. Ruwxıy baylıq muǵallimniń hár tárepleme rawajlanıwı, morallıq jaǵınan kúshliligi, oqıwshılardıń oqıwǵa bolǵan ıqlasın arttıradı.